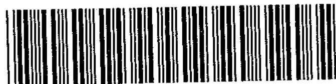
A. TYISKOV

Feliksz Dzerzsinszkij

1877–1977

BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség / 1977

MEGJELENT
A NAGY OKTÓBERI
SZOCIALISTA
FORRADALOM
HATVANADIK
ÉVFORDULÓJÁN

A mű eredeti címe:
А. ТИШКОВ: ФЕЛИКС ДЗЕРЖИНСКИЙ

Fordította:
DR. KÁDAS GÉZA

ISBN 963 03 0473 2

Előszó

Hatvan esztendeje, a bolsevik párt vezetésével az oroszországi munkások és a velük szövetséges szegényparasztok megdöntötték a tőkés és földbirtokos osztályok uralmát, megteremtették a proletariátus diktatúráját, a világ első szocialista államát. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom megnyitotta az emberiség előtt a szocializmus és a kommunizmus győzedelmes korszakát, példaképpé vált a világ proletariátusa, az elnyomott nemzetek és a felszabadulásukért küzdő gyarmati népek számára.

Vlagyimir Iljics Lenin javaslatára, hat évtizeddel ezelőtt hozták létre, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom fegyveres védelmezőinek csapatát, Szovjet-Oroszország államvédelmi szervét – a Csekát. A párt e szervezet élére Lenin harcostársát és elvtársát, Feliksz Edmundovics Dzerzsinszkijt állította.

F. E. Dzerzsinszkij a kommunizmus győzelmébe vetett rendíthetetlen hittel és hűséggel teljesítette a párt és Lenin által reábízott hatalmas feladatokat. A párt kipróbált tagjaiból, a munkásosztály soraiból rövid idő alatt megszervezte a proletár állam belső védelmét és biztonságát szolgáló szervezetet.

Feliksz Edmundovics Dzerzsinszkij rakta le az alapjait a proletár hatalmat védő, szovjet állambiztonsági szervezetnek. A szovjet állambiztonsági szervezet fennállásának 60 éve alatt tevékenységében megőrizte és továbbfejlesztette Dzerzsinszkij útmutatásait, azokat az alapvető elveket, módszereket, amelyek a proletárforradalom eredményes védelmét biztosították.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom a magyar nép sorsát is döntően befolyásolta. Jelentős szerepe

volt a magyar kommunisták pártja, a Magyar Tanácsköztársaság megalakulásában. Népünket a dicsőséges szovjet hadsereg szabadította fel a fasizmus igája alól. A Szovjetunió a proletár internacionalizmus alapján, igaz barátként állt és áll hazánk és minden testvéri szocialista ország mellett, az építőmunka hétköznapjain éppúgy, mint az imperialista támadások elhárításában.

Kiadványunkat F. E. Dzerzsinszkij születésének 100. évfordulója alkalmából jelentetjük meg.

A kommunista forradalmár F. E. Dzerzsinszkij életét és munkásságát ismertető műnek a jubileumi évben történő megjelentetése jelképezi egységünket, barátságunkat a Szovjetunió állambiztonsági szervével. Egyúttal azt a célt is szolgálja, hogy segítséget nyújtson a kommunista parancsnokoknak, a párt, a KISZ- és a tömegszervezeteknek az állomány hivatástudatra neveléséhez, ahhoz, hogy erősítsük a kommunizmus ügyébe vetett töretlen hitet, a nép, a párt és a haza iránti önzetlen odaadást, kapcsolatunkat a dolgozó néppel, a kommunista humanizmust és a proletár internacionalizmust, a nagy fokú politikai éberséget, a kérlelhetetlenséget a párt és a haza ellenségeivel vívott harcban, a türelmetlenséget a szocialista törvényesség megszegőivel szemben, a kommunista szenvedélyességet és kitartást a munkában, a hősiességet és önfeláldozóképességet a harci és operatív feladatok végrehajtásában, az állandó törekvést a politikai és szakmai ismeretek növelésére.

Amikor ezen gondolatokkal, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 60. évfordulója alkalmából kiadványunkat megjelentetjük, jelképezze ez is köszönetünket, hálánkat, amelyet a szovjet nép, a Szovjetunió Kommunista Pártja iránt érzünk.

Budapest, 1977. szeptember

BENKEI ANDRÁS
belügyminiszter

Предисловие

60 лет тому назад рабочие России под руководством партии большевиков в союзе с беднящким крестьянством свергли господство капиталистов и помещиков, установили диктатуру пролетариата — первое в мире социалистическое государство. Были созданы условия для построения коммунистического экономического и общественного рестроя. Великая Октябрьская социалистическая революция открыла перед человечеством победоносную эпоху социализма и коммунизма, показала пример пролетариату всего мира, угнетенным нациям и колониальным народам, борющимся за свое освобождение.

По предложению Владимира Ильича *Ленина* шесть десятилетий тому назад был создан вооруженный отряд защитников Великой Октябрьской социалистической революции — органы государственной безопасности Советской России — ВЧК. Партия назначила руководителем этих органов боевого соратника *В. И. Ленина* — Феликса Эдмундовича *Дзержинского.*

Ф. Э. Дзержинский с неколебимой верой в победу и преданностью делу коммунизма выполнял гигантские задачи, возложенные на него партией и *Лениным.* Он за короткий срок создал из закаленных членов партии, сынов рабочего класса такую организацию, которая выполняла функцию внутренней защиты и обеспечения безопасности пролетарского государства.

Феликс Эдмундович *Дзержинский* заложил основы советских органов государственной без-

опасности, аппарата защиты пролетарского государства. За 60 лет деятельности советские органы государственной безопасности сохранили и совершенствовали заветы *Дзержинского*, те основные принципы и методы, которые обеспечивали успешную защиту пролетарской революции.

Великая Октябрьская социалистическая революция оказала решающее влияние и на судьбу венгерского народа, сыграла значительную роль в создании коммунистической партии Венгрии, провозглашении Венгерской Советской республики. Героическая Советская Армия освободила наш народ от фашистского ига. Советский Союз, руководствуясь идеями пролетарского интернационализма, как истинный друг стоял и стоит на стороне нашей Родины и всех братских социалистических стран как в дни мирного созидательного труда, так при отражении происков империалистов, угрожающих пролетарской власти.

Эта книга издается нами по случаю 100-й годовщины со дня рождения *Ф. Э. Дзержинского.*

Выход в свет в юбилейный год книги, знакомящей с жизнью и деятельностью пламенного коммуниста-революционера *Ф. Э. Дзержинского*, символизирует наше единство, нашу дружбу с органами государственной безопасности Советского Союза. Вместе с тем это издание служит цели оказать помощь командирам-коммунистам, партийным, комсомольским и массовым организациям в воспитании чувства призвания у личного состава, в укреплении в нем неколебимой веры в дело коммунизма, бескорыстной преданности народу, партии, Родине, сплоченности с трудящимися народом, коммунистического гуманизма и пролетарского интернационализма, в повышении политической бдительности, в проявлении личным составом твердости в беспощадной борьбе с врагами партии и Родины, нетерпимости к нарушителям социалистической законности, коммунистической страстности и выдержки в работе, героизма

и самоотверженности в выполнении боевых и оперативных задач, в постоянном стремлении повышать уровень своих политических и специальных знаний.

Издавая с этими мыслями нашу книгу к 60-й годовщине Великой Октябрьской социалистической революции, нам хотелось бы и этим символически выразить ту признательность и благодарность, которую мы питаем к советскому народу и Коммунистической партии Советского Союза.

гор. Будапешт, сентябрь 1977 г.

Министр внутренних дел
Андраш БЕНКЕИ

FELIKSZ DZERZSINSZKIJ 1919

I.

ÚT A FORRADALOMBA

CSALÁD

A hatalmas orosz birodalom egyik sarkában a Dzierżynowo tanyán (jelenleg a Belorussz SZSZK minszki területe) nagy nap van. A birtok gazdájának, egy kisbirtokos lengyel nemesnek, Edmund Rufin Dzierżyński, a matematika tanárának fia született. 1877. szeptember 11-et írunk. Az édesanya – Helena Dzierżyńska – és az édesapa nem örül túlságosan az újszülöttnek. De miért is örülne? A birtok kicsiny, inkább csak tanya. A föld rossz, alig hoz valami hasznot. A gazda gyógyíthatatlan tüdőbeteg. Egyszóval, az amúgy is rosszul ellátott családban csak az éhes száj lett eggyel több.

A fiút Feliksznek* nevezték, aminek jelentése: *boldog*.

Edmund Rufin Dzierżyński meghalt, amikor fia még ötéves sem volt. Feliksz halványan emlékszik apjára. A rokonok és a helybeli parasztok úgy beszéltek róla, mint rendkívül becsületes és igazságos emberről. A temetőben Feliksz elolvasta apja sírkőfeliratát „Nyugodjék békében az igazságos".

Feliksz édesanyja 32 éves korában nyolc gyermekkel maradt egyedül. Nehéz volt megélnie. A férje után kapott nyugdíj túlságosan kevés volt egy ilyen nagy családnak. A rokonok segítették.

Az édesanyja jó nevelést kapott. Több idegen nyelvet ismert, szerette a zenét, sokat olvasott. Férje halála után nagyon sok házimunkát végzett, varrt a gyerekeire és a munkaszeretet példája volt számukra.

Dzierżynowo, ahol Feliksz gyermekkora telt, egy magányos, festői helyen feküdt. Házuk az Usa folyó fölött egy dombon emelkedett. A folyó zöld réteken kanyargott, s körös-körül zúgott a sűrű fenyőerdő.

A gyerekek élvezték a nagy szabadságot. A fiúk egész napju-

* Feliksz Dzierżyński. Nevét oroszosan írjuk Dzerzsinszkijnek. – *Szerk.*

kat a folyón vagy az erdőben töltötték. A kis Feliksz közeli kapcsolatban volt a természettel. Szerette az állatokat és madarakat senkinek sem engedte meg, hogy bántsa őket. Fivéreivel együtt nyergeletlenül ülte meg a lovakat. Előfordult, hogy leesett és nagyon megütötte magát, de soha még csak nem is mutatta fájdalmát.

Feliksz szeretett halászni, rákot fogni. Nagyon büszke volt, ha vacsorára gazdag fogással tért haza. Különösen annak tudata örvendeztette meg, hogy ezzel örömet okoz édesanyjának.

„Feliksz forrón szerette édesanyját – írja visszaemlékezéseiben Aldona, Dzerzsinszkij nővére –, félt, nehogy a legcsekélyebb bánatot is okozza neki, és mindig igen figyelmes volt vele." Sok évvel később, már a Kremlben, Dzerzsinszkij mindig maga hozott forró vizet teájához, maga tisztította cipőjét, vetette be ágyát, megtiltva, hogy bárki elvégezze ezt helyette. „Így tanított édesanyám" – mondta feleségének, amikor az segíteni igyekezett neki.

Esténként az édesanya gyakran mesélt gyermekeinek a lengyel és litván nép múltjáról, az 1863-as lengyel felkelésről, melyet a cári csapatok kegyetlenül elfojtottak, arról, milyen elnyomás alatt szenved Lengyelország, Litvánia és Belorusszia népe. *Feliksz édesanyja nem volt forradalmár,* és egyáltalán nem akarta, hogy gyermekei azok legyenek, *ám elhunyt férjéhez hasonlóan mélyen bántotta minden igazságtalanság, gonoszság, erőszak.* Mint buzgó katolikus felháborodott azon, hogy a cári tisztviselők a templomokban orosz nyelven mondatják az imádságokat. Mint lengyel hazafi, hazáját szabadnak akarta látni.

Az édesanya lényegében nem akart sokat. Azt szerette volna, ha gyermekei becsületes, jó, igazságos emberré lesznek. Ám kívánságától függetlenül, ezek a susogó fenyők közötti, a petróleumlámpa fénye mellett folyó esti beszélgetések komoly szerepet játszottak Feliksz egész további életében. Dzerzsinszkij már érett forradalmárként, visszaemlékezve Dzierżynowóban töltött életére és ezekre a beszélgetésekre, ezt írta: „Ez hatott rám, hogy később azt az utat választottam, amelyen haladtam, hogy *minden erőszak, amelyről tudomást szereztem... velem szemben személyesen elkövetett erőszak volt...* Szívem és agyam már ekkor érzékenyen felfogott mindenféle igazságtalanságot, mindenféle sértést, amelyekkel az emberek találkoznak. És én gyűlöltem a gonoszságot."

Gonoszság és erőszak pedig rengeteg volt körös-körül. Feliksz látta a parasztok nyomorát és jogfosztottságát, az elnyomást, amely alatt a cári Oroszországban az északnyugati területet benépesítő beloruszok, lengyelek, litvánok és zsidók szenvedtek.* A kíváncsi kisfiút *egyáltalán nem gyermeki kérdések izgatják:* Miért dolgoznak egyes emberek egész életükben kora reggeltől késő éjszakáig, míg mások semmit sem csinálnak?

DÖNTŐ LÉPÉS

1887 augusztusában Dzerzsinszkij a wilnói fiúgimnázium első osztályos tanulója lett. Feliksz igen tehetséges gyerek volt. Már 4 éves korában kívülről mondott verseket, elbeszéléseket, meséket... Iskolai tanulmányait ennek ellenére sikertelenül kezdte. Az első osztályt gyenge orosz nyelvtudása miatt meg kellett ismételnie és nem minden alap nélkül. A Dzerzsinszkij családban mindig lengyelül beszéltek, a gimnáziumban pedig minden órát oroszul tartottak.

A gimnázium merev oktatási módszereivel és lélektelen fegyelmezési eszközeivel nem elégíthette ki a fiatal Dzerzsinszkij kíváncsi elméjét és meleg szívét. A tanulóknak szigorúan megtiltották, hogy egymás között lengyelül vagy litvánul beszéljenek. Az osztályvigyázók kémkedtek a tanulók után. Dzerzsinszkij gyűlölettel emlékezett vissza a megalázó rendszerre, melynek célja az volt, hogy hű szolgákat neveljen a cárnak és az uraknak. A gimnáziumban ugyanakkor sok könyvet olvas Lengyelország és Oroszország történelméről, érdeklődik a lengyel és orosz klasszikusok iránt, foglalkozni kezd a filozófiai és politikai irodalommal. Megragadják Lengyelország nagy szabadságharcosainak alakjai, Tadeusz Kosciuszko és Jaroslaw Dombrowski, és természetesen Giuseppe Garibaldi, Olaszország osztrák rabság alóli felszabadítója, azon idők haladó értelmiségének példaképe. A gimnazista Felikszben felmerül a kérdés: mi az oka annak, hogy ezek az emberek, akik a harcot a nemzeti felszabadulásért kezdték el, később köztársaságiak lettek?

* A XVIII. század végétől Lengyelországot három szomszédos állam, Poroszország, az Osztrák–Magyar Monarchia és Oroszország széttagolta és leigázta. Lengyelországnak az orosz birodalomhoz tartozó részét, Lengyel Királyságnak nevezték. A lengyel király az orosz uralkodó volt.

A fiatalembernek volt min gondolkodnia, mivel a gonoszság ellen akart küzdeni, de még nem tudta, hogyan fogjon hozzá.

Oroszországban a munkásosztály ebben az időben jelent meg a politikai harc porondján. A kapitalizmus viharos fejlődésével együtt nőtt a munkások száma és vele fejlődött a munkásmozgalom. Tíz év alatt, 1888-tól 1898-ig (éppen akkor amikor Dzerzsinszkij a wilnói gimnáziumban tanult) az iparvállalatok száma a wilnói kormányzóságban több mint kétszeresére nőtt, a munkások száma pedig megháromszorozódott. A munkások 13–15 órát, a kis, félig kézműipari vállalatoknál (pl. csizmadiáknál) pedig 18 órát is dolgoztak naponta. Kimerítő munka, alacsony fizetés, borzalmas lakás- és életkörülmények, teljes politikai jogtalanság – ilyen volt a dolgozók élete. A tizenkilencedik század 90-es éveiben a munkabeszüntetések és sztrájkok hulláma nemcsak Oroszország ipari központjait, de más területeit is elborította.

A marxizmus megjelenése Oroszországban a 80-as évekhez kötődik. 1883-ban Genfben Georgij Plehanov megalapította az első orosz marxista csoportot, mely a Munka Felszabadítása nevet kapta. 1883–84 telén Pétervárott egy marxista szervezet, az Orosz Szociáldemokraták Pártja alakult meg, melynek vezetője D. Blagojev, bolgár egyetemi hallgató volt. Ezt követően Oroszország számos városában alakultak marxista körök és csoportok. 1887-ben, amikor Dzerzsinszkij a wilnói gimnázium tanulója lett, a városban is megalakultak az első szociáldemokrata körök. A külföldről, valamint Pétervárról és Moszkvából idejutó illegális marxista irodalmat mohón olvasták a haladó munkások és a tanuló ifjúság.

Dzerzsinszkij 1894-et fordulópontnak tartja életében. A marxista irodalom hatására elvtársi esküt tesz, hogy utolsó leheletéig küzd minden gonoszság ellen, majd *1895-ben belép a wilnói szociáldemokrata szervezetbe.* Dzerzsinszkij közelebbről megismerkedik a marxizmussal. A fiatalemberre különösen nagy befolyást gyakorol a Kommunista Kiáltvány, valamint Leninnek a „Kik azok a népbarátok és hogyan harcolnak a szociáldemokraták ellen?” c. műve.

1895 decemberében Dzerzsinszkij Varsóba utazik, a Diák Önképzőkörök Kongresszusára. Ebben az időben már egy wilnói tanulókör vezetője. Dzerzsinszkij nemcsak természettudománnyal és irodalommal foglalkozik, de *az illegális marxista irodalmat is terjeszti* a gimnazistáknak.

A kongresszusi küldöttek összetétele elég tarka, többségében azonban burzsoá és földbirtokos csemeték, vagy lengyel soviniszták fiai.

Dzerzsinszkij volt az első szónok, aki pontosan megfogalmazta osztályálláspontját, és amikor arról vitatkoztak, hogy minden lengyelt egyesíteni kell, szenvedélyesen felszólalt, mint a proletártömegek szövetségének határozott támogatója. Ekkor még csak két-három küldött támogatta, Dzerzsinszkij azonban látta, hogy többen elgondolkodtak azon, amit mondott, és elégedett volt.

Az 1896-os év rosszul kezdődött Dzerzsinszkij számára. Meghalt édesanyja, akit forrón szeretett. Feliksz nagyon szenvedett.

Édesanyja halála után határozott lépést tesz, mely élesen megváltoztatja további életét. Kilép a gimnáziumból, mivel úgy véli, hogy „a hitet tetteknek kell követniük, közelebb kell lennie a tömegekhez és a tömegekkel együtt kell tanulnia”.

Hosszú évek múlva, már Dzerzsinszkij halála után, Adolf Warski, az ismert lengyel forradalmár ezt írta Dzerzsinszkij gimnáziumi kilépésével kapcsolatban: „Tudja, hogy lehet tanulni a gimnáziumban és az egyetemen, és ugyanakkor a lehetőségek szerint forradalmi munkát végezni. Tudja azt is, hogy mások is így tesznek. Ám számára ilyen félmegoldás elképzelhetetlen. Teljes mértékben a munkásosztály ügyének kell szentelnie magát, a munkásosztálynak kell adnia egész lelkét és erejét. És ekkor beleveti magát a munkásmozgalomba”.

A KEZDET

A tizennyolc éves ifjú Dzerzsinszkij *hivatásos forradalmárrá válik.* A Litván Szociáldemokrata Pártba való belépése után azonnal a párt baloldali internacionalista szárnyához csatlakozik, kiáll a lengyel, litván és orosz proletariátus közös harcának szükségessége mellett.

A Kommunista Kiáltvány harci felhívását: „Világ proletárjai, egyesüljetek!” Dzerzsinszkij cselekvési programnak érezte. Számára nem léteztek eszmék általában, a gyakorlati teendőkön

kívül. A proletárok egyesítését a proletárpártok egyesítésével kellett kezdeni. Épp erről írt Lenin, aki felvetette egy egységes szociáldemokrata párt létrehozásának eszméjét, azon a területen, melyet ebben az időben az orosz birodalom foglalt el.

Dzerzsinszkij igyekezett a tudományos szocializmus eszméit eljuttatni a munkástömegekhez, ugyanakkor arra törekedett, hogy maga is az osztályharc gyakorlatából tanuljon a munkásoktól.

Nem minden munkás ismerte és fogadta el azonban a fiatal értelmiségit. A múlt század 90-es éveiben Oroszországban még csak elkezdődött az a folyamat, melynek célja a tudományos szocializmus és az ösztönös munkásmozgalom egyesítése. A munkások főleg a gyár- és üzemtulajdonosok ellen harcoltak anyagi érdekeik védelmében. Elérték a munkafeltételek javítását, a munkaidő csökkentését, némi fizetéskiegészítést alacsony bérükhöz. Az olyan kérdések, mint a politikai hatalom meghódítása a párt által, vagy a társadalom későbbi berendezkedése, messzi voltak tőlük.

A munkások bizalmatlanok voltak az értelmiséggel szemben. Nem ellenezték, hogy egy-egy értelmiségi részt vegyen az önképző munkáskörök munkájában, de nem akarták, hogy beleszóljanak a munkások ügyeibe. Dzerzsinszkij pedig igen aktívan beleszólt. Mindenütt kapcsolatot keresett a munkásokkal. Eljutott esti összejöveteleikre, gyűléseikre, egyszóval *mindenütt ott volt, ahol a munkások összegyűltek.*

Ez egy alkalommal rosszul végződött Jacek számára (ez volt Dzerzsinszkij egyik első, a pártban használt fedőneve). A Goldstein-féle üzem nem tudatos munkásainak egy csoportja elcsípte, és megverte Dzerzsinszkijt, és a vele levő munkásköltőt is. A költő azonnal összeesett, ám Jacek verekedett, és ezért néhány késszúrást is kapott fejébe.

Egy ilyen incidens mindenkit elrettentett volna, kivéve Dzerzsinszkijt. Amikor sebei begyógyultak, továbbra is felszólalt a munkásgyűléseken, röplapokat írt és terjesztett, megszervezte a földalatti nyomdát. Önfeláldozásával és csodálatos munkaképességével, hamarosan megnyerte a wilnói munkások szeretetét és tiszteletét. Forradalmi munkájában Jacek a vakmerőségig bátor volt. Ez a vakmerőség azonban pontos pszichológiai számításokra épült.

Addig mesterkedett, míg kiügyeskedte, hogy az illegális iro-

dalmat a hivők által rendkívül tisztelt Bernardini templom pincéjében sokszorosítsák. A rendőrségnek természetesen esze ágába sem jutott, hogy isten házában keresse az illegális nyomdát.

Egy másik alkalommal Dzerzsinszkij egy olyan konspiratív lakásban dolgozott a sokszorosító berendezéssel, mely a rendőrőrszoba közvetlen közelében volt. Ezen a helyen felkereste Gulbinovics munkásszociáldemokrata.

– Egy ilyen munka, közvetlenül a farkas szomszédságában, nem a legveszélytelenebb – jegyezte meg Gulbinovics.

– Épp itt a legveszélytelenebb – felelte Jacek vállat vonva. A rendőrségnek soha nem jutna eszébe, hogy a rendőrség közvetlen közelében keresse az illegalitásban élőket.

1897 márciusában a wilnói pártszervezet Kowno iparvárosba küldte Dzerzsinszkijt földalatti munkára. Ebben az időben a városban nem működött szociáldemokrata szervezet. Létrehozása Jacek feladata volt.

Ez az első, jelentős önálló pártfeladat azt mutatta, hogy kora és párttagságának rövid időtartama ellenére már tapasztalt és érett forradalmárnak tartották, aki képes arra, hogy magával ragadja a munkásokat.

Kownóba érkezése után Dzerzsinszkij egy könyvkötőműhelybe helyezkedett el. Ez megkönnyítette kapcsolatát a munkásokkal.

Dzerzsinszkij alig egy hónap alatt előkészítette és lengyel nyelven kiadta a „Kownói Munkás" c. illegális lapot. Amikor az első példányt elvitte Wilnóba, az elvtársak felfigyeltek rá, hogy az újság első oldalai szépen és gondosan írottak, a többi oldal azonban kis betűvel, helyenként olvashatatlanul készült. Dzerzsinszkij zavarba jött, ám azonnal elmondta, hogy az újságot egymaga készítette. Ő írta a cikkeket, megjegyzéseket, saját maga sokszorosította és terjesztette a lapot, gyártól gyárig futva.

– Nem volt idő – magyarázkodott Jacek, aki minden munkát jól szeretett végezni, és ezért bosszantotta, hogy első illegális újságja nem hatott valami vonzóan.

Dzerzsinszkij tevékenysége nem korlátozódott csupán az agitációra. Feliksz, vagy ahogy ekkoriban nevezték az illegális munkások, „a Könyvkötő" gyorsan kapcsolatot teremtett valamennyi iparvállalat munkásaival, és *hozzákezdett a sztráj-*

kok és munkabeszüntetések szervezéséhez. Az egyik ilyen munkabeszüntetés Kownó külvárosában, Alexotban abban az időben jelentősnek számító győzelemmel végződött. A munkások kivívták a munkaidő háromórás rövidítését.

Dzerzsinszkij arra tanítja a munkásokat, hogy ne csak gazdasági, de politikai követelésekkel is lépjenek fel.

– A politikai szabadság – hangoztatta Dzerzsinszkij a kownói munkásoknak – a fő jelszavunk a kormány elleni harcban...

Ezt a Nagy Októberi Szocialista Forradalom előtt 20 évvel mondta és írta egy olyan 20 éves fiatalember, aki csak nemrég került kapcsolatba a marxizmussal.

LETARTÓZTATÁS

A cári rendőrség igen nyugtalan volt. A kownói munkások forradalmi mozgalma egyre szervezettebbé vált, és ebben Dzerzsinszkij játszotta a főszerepet. A titkosrendőrök lejárták a lábukat, hogy felkutassák a megfoghatatlan „Könyvkötőt", míg sikerült nyomára bukkanniuk. Egy siheder munkásfiú juttatta a rendőrség kezére, aki ezért 10 rubelt kapott. Dzerzsinszkijt 1897. július 29-én Kownóban tartóztatták le, abban a pillanatban, amikor az árulónak illegális irodalmat adott át.

Dzerzsinszkij egy Minszkből érkezett nemesnek, Edmund Żebrovskinak adta ki magát, hogy húzza az időt, és ezzel lehetőséget adjon elvtársainak a szükséges biztonsági intézkedések megtételére. A rendőrség azonban hamarosan rájött, ki került hálójába.

A csendőrök azt követelik Dzerzsinszkijtől, hogy adja ki tettestársait. Megverik, éheztetik, magánzárkába vetik, ám semmit sem tudnak kiszedni belőle.

Gondosan tanulmányozzák Dzerzsinszkij eddigi életét és a börtönben tanúsított viselkedését. „Mind nézeteit, mind viselkedését és jellemét tekintve, veszélyes személyiség a jövőben" – írta Dzerzsinszkijről a kownói csendőrhatóság parancsnoka a wilnói ügyésznek. A csendőr nem hibázott. A cár, a földesurak és kapitalisták számára Dzerzsinszkij valóban veszélyes személyiség volt.

Az előzetes letartóztatás közel egy teljes évig tart. Dzerzsinszkij a börtönben nem vesztegeti az időt hiába. Sokat olvas, németül tanul. Amikor tudomására jut, hogy a litván szociáldemokrácia – jobbszárnyának hatására – elutasította a részvételt az orosz szociáldemokrata párt első kongresszusán, Dzerzsinszkij illegálisan levelet küld a börtönből. Úgy véli, hogy a kongresszusi részvételről való lemondás és az, hogy a litván szociáldemokraták nem hajlandók az orosz szociáldemokrata párthoz csatlakozni, komoly hiba és ezért élesen kritizálja a jobboldal vezéreit.

1898. május 24-én II. Miklós cár jóváhagyta az igazságügyminiszter döntését, hogy Feliksz Dzerzsinszkijt szigorú rendőri felügyelet alatt három esztendőre Vjatka kormányzóságba küldjék. A száműzetés helyéül Nolinszk járási székhelyet jelölték ki.

Nővére, Aldona Kownóba érkezett, hogy a hosszú út előtt búcsút vegyen öccsétől. Feliksz hét évvel volt fiatalabb és édesanyjuk halála után ő volt a Felikszhez legközelebb álló ember.

Aldona egész éjjel várt az utcán, a börtön előtt, mert félt, hogy elszalasztja a száműzöttek csoportját, és nem tud elbúcsúzni Feliksztől. Hajnalban kinyíltak a kapuk, és az őrök kíséretében megjelentek a bilincsbe vert foglyok. Közöttük volt Feliksz is. Aldona megpróbált közelebb menni hozzá, ám az őr nem engedte. Ekkor meghallotta öccse hangját:

– Nyugodj meg, ne sírj! Látod, erős vagyok, és írni fogok neked!

A foglyok oszlopa távolodott. Lassan elhalt a bilincsek csörgése, majd a csoport eltűnt az útfordulónál. Aldona még mindig a menet után nézett, és eszébe jutottak öccse utolsó levelének szavai: *„...noha börtönben vagyok, nem csüggedek, ...A börtön csak a gyengelelkűek számára szörnyű."*

A gimnazista Dzerzsinszkij négy évvel ezelőtt a Gedymin hegyen esküt tett, hogy harcol a gonoszság ellen. Akkor még csak kereste az utat az igazsághoz és igazságossághoz. Most a kownói börtön ajtaján már a proletárforradalmár Dzerzsinszkij indult hosszú száműzetésbe, világos és szilárd világnézettel és életcéllal.

II.

A BARIKÁDOKON ÉS A BÖRTÖNÖKBEN

A SZÁMŰZETÉS

1918-ban, már a szovjethatalom alatt, valamennyi állami tisztviselőnek ki kellett töltenie egy kérdőívet. A kérdőíven volt egy olyan kérdés is: „Volt-e büntetve forradalmi tevékenységéért, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom előtt?" Feliksz Dzerzsinszkij ezt felelte: „Bebörtönöztek 97-ben, 900-ban, 905-ben, 906-ban, 908-ban, 912-ben. Összesen 11 évet töltöttem börtönben, ennek egy részét kényszermunkán (8+3), háromszor voltam száműzetésben. Mindig megszöktem".

Ilyen e hivatásos forradalmár „szolgálati jegyzéke". Hosszú börtönévek, a közbenső időben pedig pezsgő forradalmi tevékenység. A legelhagyatottabb helyekre száműzték, ám amikor a legkisebb lehetőség adódott, mindig megszökött, hogy újból és újból belevesse magát a harc sűrűjébe, ami nélkül – mint nemegyszer mondotta – nem tudott volna élni és lélegezni.

Dzerzsinszkijnek nehéz útja volt első száműzetése színhelyéig. Kownótól Vjatkáig több mint két hónapig tartott az út. „Az Okán, a Volgán, a Kámán és a Vjatkán hajóval mentünk – írta Dzerzsinszkij nővérének, Aldonának. – Rendkívül kényelmetlen az út. Úgynevezett »kajütökbe« zsúfoltak be bennünket, mint a heringeket a hordókba. A fény, a levegő és a szellőzés hiánya olyan fülledtséget okozott, hogy az ádámkösztüm ellenére fürdőben éreztük magunkat."

Nolinszkban, ahol a lakosság a száműzöttekkel együtt mintegy ötezer főt számlált, egyetlen gyár, egy kicsiny mahorkagyár volt. Dzerzsinszkij itt kezdett el dolgozni.

Nem maradt azonban sokáig Nolinszkban. Makacs jelleméért, főképp pedig „a monarchiával szemben tanúsított ellenséges magatartásáért" a hatóságok távolabbra, a Nolinszktól 500 versztával északra fekvő Kajgorodszkoje faluba küldik.

Ebben a faluban még munkaalkalom sem volt. Mindezt súlyosbította, hogy Dzerzsinszkij már Nolinszkban trachomát kapott és nagyon szenvedett az orvosi segítség hiányától. Abból az igen alacsony havi segélyből élt, amelyet mint száműzöttnek megállapítottak, és amely természetesen nem volt elegendő. Ehhez a vadászat és halászat jelentett kiegészítést.

Mohón olvasta a könyveket, amelyeket sikerült megszereznie, vagy amelyeket rokonaitól kapott. Kajgorodszkojében alaposan tanulmányozta: Marx: „Tőke" című művének második kötetét, számos filozófiai és politikai gazdaságtani művet, erőteljesen foglalkozott idegen nyelvek tanulmányozásával. Ám bármennyire is elfoglalta magát, a száműzetés csendje nem elégíthette ki Dzerzsinszkij energikus természetét. Nagyon hiányzott neki az aktív élet és harc.

Amikor első lehetősége nyílott rá, 1899 augusztusában megszökött a száműzetésből. Egy rozoga halászhajón a Káma folyón evezett végig. A folyón való szökés oly nehéznek és kockázatosnak tűnt, hogy a rendőrök, miután megtudták, hogy Dzerzsinszkij nincs Kajgorodszkojében, először nem hitték el. „Valószínűleg Nolinszkba utazott" – írta a Kajgorodszkojei csendbiztos főnökének.*

Ám amikor Dzerzsinszkijt Nolinszkban sem találták, a rendőrség kutatni kezdett utána. A csendőrök egész Oroszországban keresték a szökevényt, aki ekkor már Wilnóban volt. Régi elvtársai börtönben voltak, az új vezetők pedig aggódtak érte, ezért javasolták, hogy utazzon külföldre. Dzerzsinszkij azonban máshogy határozott. Varsóban tűnt fel hamis útlevéllel.

ANTEK

Ebben az időben Varsóban a szociáldemokrata mozgalmat szétverték. Dzerzsinszkij energikusan munkához fog, és Jan Rosół, öreg szociáldemokrata, valamint Antek nevű fia segítségével megalakítja a „Szociáldemokrácia Munkásszövetségét". A szövetség sztrájkokat vezet, agitátorokat felkészítő köröket szervez. A körök foglalkozásait Dzerzsinszkij vezeti. Nagy jelentőséget tulajdonít az agitátorok felkészítésének. Nincs

* csendbiztos = cári rendőrségi rang

elegendő szociáldemokrata irodalom, ezért főleg a szóbeli agitációra kell támaszkodni.

Egyetlen olyan nap sem volt, amikor Dzerzsinszkij ne lett volna egy gyűlésen, az ünnepeken pedig egyéb dolga mellett öt gyűlésen is részt vett. A röplapokat maga írta és nyomtatta.

Magától értetődik, hogy Asztronomek és Franek (ilyen neveken szerepelt Dzerzsinszkij a gyűléseken) ilyen aktív tevékenysége nem maradhatott észrevétlen a rendőrség előtt. *„Letartóztatás fenyegetett, de nem tudtam félbeszakítani tevékenységemet, mivel ki kellett elégítenem a munkások igényeit"* – írta később Dzerzsinszkij.

E munkában Dzerzsinszkij legközelebbi segítőtársa Antek Rosół volt. Együtt tartóztatták le őket 1900. február 4-én. Dzerzsinszkijt egy kör gyűlésén, Anteket pedig lakásán fogták el.

Mindössze öt hónapot töltött Dzerzsinszkij szabadlábon, mégis sok mindent tudott tenni ilyen rövid idő alatt. A legfőbb eredmény a varsói szociáldemokrata szervezet helyreállítása és a litván szociáldemokráciával a Lengyelország és Litvánia Szociáldemokráciájában történt egyesítése volt.

„Nem sokáig éltem, de éltem" – mondta Dzerzsinszkij életének e szakaszáról.

Feliksz Dzerzsinszkijt, mint veszedelmes bűnözőt először a varsói várban tartották fogva, majd a vizsgálat befejezése után átszállították a siedlcei börtönbe. Itt találkozott barátjával. Antek Rosół tüdőbajban szenvedett. Betegsége gyorsan haladt előre, és annyira elerőtlenedett, hogy nem tudott kimenni a sétára.

Dzerzsinszkij azt követelte, hogy a felügyelők vigyék ki Antek Rosółt sétálni. A börtön vezetése a követelést elutasította.

Másnap a foglyok és a felügyelők látták, amint a börtön vaslépcsőjén lassan lemegy Dzerzsinszkij. Antek Rosółt karjában vitte. Az udvaron Feliksz megkereste azt a helyet, ahol a legtöbb napfény volt, majd miután Anteket a lehető legkényelmesebben elhelyezte, elfoglalta helyét a körben sétáló foglyok gyűrűjében.

Dzerzsinszkij maga is beteg és gyenge volt. Vére lüktetett ereiben, szédült a megerőltetéstől, ám minden alkalommal amikor elhaladt Antek mellett és látta, hogy az a napfényben szemét lezárva mosolyog, viharos öröm töltötte el szívét.

Dzerzsinszkij nap mint nap kivitte sétakor a beteget. Így folytatódott ez 1901 júliusáig, amikor Antek Rosołt reménytelen állapota miatt szabadon bocsátották a börtönből, és édesanyja gondjaira bízták.

– Elengedték, hogy megszabaduljanak a gondoktól, miután előzőleg elvették az életét – mondta Dzerzsinszkij. A börtön lassacskán tőle is elvette az egészségét, Feliksz ezért még örült is, amikor végre – csaknem kétéves börtönélet után – a rá vonatkozó paragrafus alapján kihirdették az ítéletet. Ez alkalommal 5 évre Kelet-Szibériába, Viljujszk városába száműzték.

SZÖKÉS

Akkoriban Viljujszkba a Léna és Viljaja folyókon lehetett csak eljutni, és az út több hónapig tartott. Más út nem volt. „A fegyőrök tudják, mit tesznek, amikor Kelet-Szibériába küldenek" – mondta Dzerzsinszkij. Nem akart azonban öt évre kikapcsolódni a forradalmi harcból, és elhatározta, hogy útközben megszökik.

Verholenszk városából Dzerzsinszkij egy másik száműzöttel, Szladkokopcevvel együtt csónakon a Léna folyón megszökött, majd országúton eljutottak a vasútvonalig. Ez a szökés Dzerzsinszkijnek majdnem az életébe került. A csónak a ködben egy félig elmerült fára futott, léket kapott és elsüllyedt. Dzerzsinszkij a vízben találta magát. Vattakabátja csurom víz lett, és lefelé húzta. Alig tudott megmenekülni, Szladkokopcev segítségével, akinek sikerült partra ugrania.

A szökevények a széles, vad szibériai folyó közepén levő egyik szigetre kerültek. Tüzet raktak, szárítani kezdték ruhájukat, melegedtek. Ekkor vették észre, hogy egy csónak közeledik a sziget felé, minden jel szerint helyi lakosokkal. A találkozás semmi jót nem ígért, mivel a cári hatóságok minden szökött száműzött elfogásáért pénzjutalmat fizettek és sok paraszt engedett a pénz csábításának.

Dzerzsinszkij találékonysága mentette meg őket, aki egy gazdag irkutszki kereskedő fiának adta ki magát, Szladkokopcevet pedig a segédjének nevezte. Azt mondták, hogy Jakut földre utaznak mammutcsontért, de szerencsétlenségükre hajótörést szenvedtek. Amikor Dzerzsinszkij észrevette, hogy a jelenlevők

némelyike nemigen hisz neki, gáláns gesztust tett. Megparancsolta Szladkokopcevnek, hogy adjon „megmentőiknek" öt rubelt vodkára.

A parasztok, akiket meghatott az „úr" bőkezűsége, hamarosan leitták magukat, elérzékenyültek és hálájuk jeléül lovakat adtak a szökevényeknek a vasútállomásig.

Dzerzsinszkij vonattal keresztülutazta egész Oroszországot. A Verholenszktől Varsóig tartó út igen veszélyes volt. A csendőrök személyleírása alapján minden állomáson keresték Dzerzsinszkijt az utasok között, ám neki ennek ellenére sikerült elrejtőznie üldözői elől.

A varsói munkások megbízhatóan elrejtették Dzerzsinszkijt, de nem folytathatott pártmunkát. A rendőrség fokozott figyelemmel kísért minden olyan helyet, ahol Dzerzsinszkij megjelenhetett. Külföldre, Berlinbe kellett utaznia, ahová 1902 augusztus elején érkezett meg. Verholenszki szökéséről Dzerzsinszkij cikket írt, mely megjelent a Czerwony Sztandar („Vörös lobogó") c. illegális lengyel szociáldemokrata újságban. A Dzerzsinszkij szökéséről szóló közleményt a lenini Iszkra is megjelentette.

EMIGRÁCIÓ

Berlinben Dzerzsinszkij először találkozik a Lengyel Királyság és Litvánia Szociáldemokráciájának eszmei vezetőivel és a pártvezetés tagjaival. Rosa Luxemburggal, Adolf Warskival, Leo Jogiches-Tyszkával és másokkal. Megismerkedik a pártmunka helyzetével, mohón olvassa a pártsajtót, a lenini Iszkrát*, és Lenin új könyvét a „Mi a teendő"-t.

A párt vezetőinek sok keserű szót kellett hallani Dzerzsinszkijtől, aki bírálta őket, amiért elszakadtak a tömegektől, és követelte, hogy fokozzák az oroszországi párt gyakorlati tevékenységét.

Dzerzsinszkij javaslatára pártkonferenciát hívtak össze. Kezdeményezésére a konferencia megalakítja a Lengyel Királyság

* Iszkra. – Az első összorosz illegális politikai újság, melyet Lenin 1900-ban alapított, és amely fontos szerepet játszott a proletariátus forradalmi pártjának létrehozásában.

és Litvánia Szociáldemokráciájának külföldi bizottságát. Dzerzsinszkijt megválasztják e szerv titkárává, melynek feladata, hogy egyesítse az emigrációban levő párttagokat, szervezze meg a kapcsolatot a lengyelországi és litvániai pártszervezetek között.

József (a konferencia után így kezdték hívni Dzerzsinszkijt) az annak idején az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozó várost, az orosz határ közelében fekvő Krakkót választja székhelyéül.

Íme, hogyan emlékezik vissza Adolf Warski a lengyel szociáldemokrácia egyik legrégibb tagja Dzerzsinszkij életének krakkói szakaszára: „Külföldről, tüdőbajosan érkezett hozzánk. Hihetetlenül nehéz volt rábeszélni, hogy gyógyítsa magát, hiszen a pártban rengeteg munka várta. Hihetetlen szomjúsággal vetette rá magát a marxista irodalom újdonságaira, mohón olvasott lengyel és orosz nyelven. Ugyanebben az időben igen nehéz körülmények között *megszervezte az illegális irodalom és anyagok szállítását Lengyelország orosz részébe,* kapcsolatot teremtett a Lengyel Királyság és Litvánia Szociáldemokráciájának földalatti szervezeteivel. Maga is gyakran utazott oda illegális munkára.

József, csakúgy mint Rosa Luxemburg a lengyel munkásosztály legnépszerűbb, legszeretettebb vezére lesz. Ettől az időtől fogva a lengyel elvtársak közül senki sem tudja magának elképzelni a Lengyel Királyság és Litvánia Szociáldemokráciáját József nélkül."

Ez az értékelés annál is értékesebb, mivel Warski egyike volt azoknak a vezetőknek, akiket Dzerzsinszkij kritizált.

Közeledett az Orosz Szociáldemokrata Párt II. kongresszusa. A kongresszusnak kellett létrehoznia a munkásosztály összoroszországi pártját. Feliksz Dzerzsinszkij és Adolf Warski levélben fordult a Lengyel Királyság és Litvánia Szociáldemokrácia minden tagjához. Javasolták, hogy sürgősen hívjanak össze egy kongresszust, és vitassák meg az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárthoz való csatlakozás kérdését. 1903 júliusában a Lengyel Királyság és Litvánia Szociáldemokráciája IV. kongresszusa határozatot hozott: *„Kívánatos, hogy az egész orosz államban egységes, közös szociáldemokrata szervezet legyen. Ez az adott pillanat legfőbb feladata..."*

A kongresszusra Warski és Ganyeckij utazott küldöttként. A nemzetek önrendelkezési jogáról szóló programponttal kap-

csolatban azonban negatív álláspontot foglaltak el, és emiatt a pártok egyesülése nem történt meg.

Dzerzsinszkij tovább folytatja a harcot az orosz proletariátussal való egyesülésért. Kijelenti, hogy „nem lehet szó egyes nemzetek proletármozgalmáról, egy proletármozgalomnak kell lennie – egy szociáldemokrata pártnak, amelynek *törekednie kell az egész proletariátus összefogására, tekintet nélkül a nemzetiségre.*"

AZ 1905-ÖS FORRADALOMBAN

1904 januárjában megkezdődött az orosz–japán háború. Ez leleplezte a cári önkényuralom minden bűnét, és meggyorsította a forradalom közeledtét. A Lengyel Királyság és Litvánia Szociáldemokráciája felhívásaiban és a Dzerzsinszkij közreműködésével megjelenő Czerwony Sztandar (Vörös Lobogó) c. lapjában leleplezte a háború imperialista jellegét, felhívta a lengyel proletariátust, hogy az orosz proletariátussal együtt használja ki a cárizmus meggyengülését a háborúban, és döntse meg a fennálló rendszert.

Dzerzsinszkij korábban is gyakran utazott illegálisan Krakkóból a Lengyel Királyságba. Most a forradalmi vihar első jeleire immár állandó munkára Varsóba utazik, hogy a harc sűrűjébe vesse magát.

A párttagok között szájról szájra járt a hír József forradalmi szenvedélyéről és kimeríthetetlen energiájáról, bátorságáról és a száműzetésekből való hősi szökésekről. Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy egyedül József megjelenése Lengyelországban a forradalmi energia növekedését és a cselekvési készséget váltotta ki nemcsak a pártmunkások, de az egyszerű munkások között is.

Dzerzsinszkij fáradhatatlan. Beutazza az ipari központokat, ellenőrzi a helyi pártszervezetek munkáját, tanácsokat ad, pártkonferenciákat tart, nagygyűléseken és munkahelyi gyűléseken szólal fel, mindenütt magyarázza, milyen szükség van a cárizmus és burzsoázia elleni harcban a lengyel és orosz munkások közös harcára.

A szemtanúk szerint a munkásoknak Dzerzsinszkijben mindenek előtt egyszerűsége és közvetlensége tetszett.

Józseffel könnyű volt bármiről beszélgetni: a magas politikáról vagy a munkáscsaládok gondjairól. Látták az esti összejöveteleken, a táncokon, ahol a munkásfiatalság szórakozott.

1905. január 22-én a pétervári cári palota előtti teret vér festette vörösre. A cár parancsára a katonaság szétlőtte a békés tüntetést. A munkások fegyver nélkül, ikonokkal mentek a cárhoz, hogy segítséget kérjenek tőle, ám a cár puskagolyókkal felelt. A történelemben „Véres vasárnap" néven szereplő napon szétlőtték az orosz munkásnak a cár atyuskába vetett utolsó hitét. A „Véres vasárnap" felháborította az egész országot.

Négy nap múlva a Lengyel Királyság és Litvánia Szociáldemokráciájának felhívására Varsóban általános sztrájk kezdődött. A sztrájk két hétig folytatódott. Tüntetések és a munkások, valamint a rendőrök és katonaság közötti véres összetűzések kísérték. A sztrájkot Feliksz Dzerzsinszkij vezetésével a varsói szociáldemokrata szervezet irányította. Ezekben a viharos napokban ismerkedett meg Dzerzsinszkij egy fiatal lengyel forradalmárnővel, Zofia Muszkáttal, aki később felesége, legjobb barátja és segítője lett. Zofia Dzerzsinszkaja Józseffel való első találkozására emlékezve azt írta: igen nagy benyomást gyakorolt rá Dzerzsinszkij „átható, szép, zöldesszürke szemének tüzes tekintete".

A rendőrség és a cári csapatok szétlőtték a varsói május 1-i felvonulást. József, akire letartóztatása esetén, mint szökevény száműzöttre kényszermunka várt volna, a veszélyt figyelmen kívül hagyva, mentette a sebesült munkásokat a rendőrségtől.

Dzerzsinszkij javaslatára a Lengyel Királyság és Litvánia Szociáldemokráciájának Varsói Bizottsága újabb sztrájkra szólította fel a dolgozókat, a felvonulás áldozatainak temetése napján. A sztrájkhoz más városok munkásai is csatlakoztak. A textilipar központjában, Lodzban a tömeges sztrájk fegyveres felkelésbe csapott át. Ez volt az orosz munkások első fegyveres felkelése.

A forradalmi lendület egyre növekedett. 1905 júliusában Dembi Belke vasútállomás közelében egy erdőben összeült a Lengyel Királyság és Litvánia Szociáldemokráciája varsói területi konferenciája. A konferenciát Dzerzsinszkij vezette. Amikor a konferencia már végéhez közeledett, a tisztást, ahol a küldöttek tartózkodtak, lovas rendőrök és katonák vették körül.

Az általános zavarban felhangzott József nyugodt hangja.

– Elvtársak! Adjatok ide minden illegális okmányt. Letartóztatásom esetén nekem nincs semmi vesztenivalóm.

Megkezdődött a kutatás, Dzerzsinszkijen kívül azonban senkinél nem találtak illegális anyagot. Dzerzsinszkij kijelentette, hogy semmi köze nincs a többiekhez, és teljesen véletlenül került közéjük a razziakor. Ennek ellenére valamennyi jelenlevőt kísérettel Novominszk faluba vittek, ahol külön házban helyezték el őket. A letartóztatottak közel egy napot töltöttek itt. Dzerzsinszkij helyzete különösen súlyos volt. Két szökés terhelte, és most mindent magára vállalt. Az elvtársak hiába próbálták rábeszélni a szökésre. A helyzet lehetővé tette volna ezt, ám Dzerzsinszkij határozottan elutasította a javaslatot, mondván, hogy nem hagyja el elvtársait. Dzerzsinszkij mint „különlegesen veszélyes személy" ismét a varsói várba került. Ez alkalommal mindössze 3 hónapot ült ott. A cár, akit megrémített a forradalmi mozgalom erősödése, októberben kiáltványt adott ki, melyben amnesztiát biztosított a politikai foglyoknak és megígérte az Állami Duma (így nevezték az orosz parlamentet) összehívását. Az amnesztia Dzerzsinszkijre is vonatkozott. A börtönből egyenesen a rendkívüli pártkonferenciára sietett. Az elvtársak lelkesen fogadták, és azonnal megválasztották a konferencia elnökévé.

Ezekben a napokban Dzerzsinszkij késő estig gyűléseken szólalt fel a munkáskerületekben. Felszólította a munkásokat, hogy ne higgyenek a cári kiáltványnak. Készüljenek az új harcra. A kiáltvány kihirdetése után 11 nappal az úgynevezett „szabadság napjai" elmúltak. A Lengyel Királyságban mindenütt ismét kihirdették a hadiállapotot. Újból megkezdődött a tüntetések szétzavarása, folytatódtak a tömeges letartóztatások és razziák. Ekkor a lengyel munkások iránti szolidaritás kifejezéséül sztrájkba léptek a petrográdi munkások. „A proletariátus őrhelyén áll – írta Lenin –, nem engedi meg, hogy a hősi Lengyelországot még egyszer elnyomják. Harcra indul, és már nemcsak békés munkabeszüntetéssel, hanem fegyverrel a kézben kel fel Oroszország és Lengyelország szabadságáért."

Lenin előrelátása igen gyorsan beigazolódott. Alig telt el két hónap, amikor a moszkvai utcákon barikádok emelkedtek, kitört a fegyveres felkelés.

Annak érdekében, hogy meggátolják a csapatok átdobását Moszkvába, a lengyel szociáldemokraták felhívására sztrájkba

léptek a Visztula menti vasutak dolgozói. A következő napon a politikai munkabeszüntetés Varsóban és több más városban általánossá vált. A dąbrowai szénmedence nem csatlakozott a párthoz. Itt nagy befolyással bírt a lengyel szociáldemokraták pártja (LSZP). Ez a szocialista zászló mögé rejtőzködő kispolgári párt a sztrájk ellen volt.

A dąbrowai szénmedencében egy régi szokás uralkodott: sehol nem hagyták abba a munkát, amíg meg nem állt a Huta Bankowa, a terület legnagyobb gyára. A helyi szociáldemokratáknak ebben a gyárban, nemhogy a munkát sikerült volna megállítaniuk, de még egy gyűlést sem tudtak összehívni.

Feliksz Dzerzsinszkij Varsóból Dąbrowába utazott. Azonnal a Huta Bankowába sietett. Nem engedték be a gyárba. Elvtársai segítségével erőszakkal hatolt be az üzembe és az udvaron összehívta a munkásokat gyűlésre. Amikor szavazásra került a sor, és a munkáskezek erdeje szavazásra emelkedett, kinyílt a kapu és az udvarra egy szakasz katona hatolt be. Nagy zűrzavar keletkezett. Egyesek hazasiettek, mások az üzemrészekbe mentek, a többiek a katonák nyomása alatt az udvar sarkába szorultak. E pillanatban felhangzott Dzerzsinszkij átható hangja: „Hol a sziréna? Szólaltassátok meg a szirénát!"

A Huta Bankowa szirénája megszólalt, nyomában több más vállalat szirénája is felzúgott, sztrájkra híva a munkásokat.

Az utcán ide-oda szaladgált a rendőrség, ám már késő volt. Megkezdődött a dąbrowai szénmunkások és vasutasok általános sztrájkja.

Az esetre emlékezve Sztanyiszlav Bobinszkij, öreg lengyel szociáldemokrata ezt írta: „Az általános pánikban egyedül ő nem feledkezett meg a gyári szirénáról, ami az adott pillanatban döntő jelentőségű volt. Anélkül, hogy ismerte volna az embereket vagy az üzemet, addig kereste a szirénát, amíg nagy örömére, meg nem hallotta annak hangját. Csak ekkor hagyta el az üzemet és ment el".

A SZILÁRD LENINISTA

1906 áprilisában az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt IV. stockholmi kongresszusán Feliksz Dzerzsinszkij megismerkedett Leninnel. Az Oroszországi Szociáldemokrata

Munkáspártban éles harc dúlt a párt forradalmi szárnya, a bolsevikok és a reformisták, valamint mensevikek között. A kongresszuson Dzerzsinszkij szilárdan támogatta Lenint. A bolsevikokkal együtt harcolt a mensevikek politikája ellen, amely a burzsoáziával való megegyezésre irányult. Megvalósult Dzerzsinszkij régi álma: Lengyelország és Litvánia Szociáldemokráciája egyesült az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárttal. Ezt a határozatot a Lengyel Királyság és Litvánia Szociáldemokráciája küldöttsége valamennyi tagjának aktív részvételével hozták. Dzerzsinszkij az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt Központi Bizottságának tagjai közé került, mint a Lengyel Királyság és Litvánia Szociáldemokráciájának képviselője.

Ugyanezen év júniusában Zakopanéban összeült a Lengyel Királyság és Litvánia Szociáldemokráciája V. kongresszusa. A párt munkájáról szóló beszámolót Dzerzsinszkij tartotta. Az OSZDMP-vel való egyesülést a párt legfontosabb külpolitikai kérdésének nevezte.

A kongresszus köszönetét fejezte ki Dzerzsinszkijnek „fáradhatatlan tevékenységéért".

1906 augusztusától októberéig, Dzerzsinszkij Pétervárott tartózkodik. Részt vesz az OSZDMP Központi Bizottságának munkájában, jelen van az OSZDMP tammerforsi (Finnország) konferenciáján. *Dzerzsinszkij itt ugyanúgy mint Pétervárott szilárdan a bolsevikok oldalán áll.*

1906. december 26-án Varsóban Dzerzsinszkijt negyedszer tartóztatta le a cári rendőrség.

A Pawiák nevű, vizsgálati foglyokat őrző börtönben még az a rend uralkodott, amelyet a politikai foglyok az 1905-ös forradalom idején vívtak ki. A cellák ajtaja nappal nyitva volt. A foglyoknak saját vezetőjük, könyvtárosuk volt. Dzerzsinszkij elhatározta, hogy a kedvező feltételeket felhasználva, iskolát szervez a foglyok részére a börtönben.

A foglalkozások megtartása azonban a börtönviszonyok között nem volt könnyű. „Dzerzsinszkij állandóan a folyosón mászkált egy füzettel a kezében, agitált, hogy egy-egy cellát adjunk át a foglalkozások céljaira, előadókat cipelt, elosztotta a hallgatókat stb. Bonyolult munka volt. Az iskola nemcsak Dzerzsinszkij tekintélye, de szervezői tehetsége és kimeríthetetlen energiája következtében működött" – írta erről a sajátos

„börtönakadémiáról" – Józef Krasznij lengyel forradalmár, aki ebben az időben Dzerzsinszkijjel együtt ült a Pawiákban.

A cári kormány egyre újabb megtorlásokkal élt azokkal szemben, akik részt vettek a forradalomban. A börtönökben nem volt elég hely a letartóztatottaknak, a csendőröknek arra sem volt idejük, hogy alaposan foglalkozzanak minden egyes üggyel. Ilyen körülmények között az elvtársak és hozzátartozóik elérték, hogy Dzerzsinszkijt a bírósági tárgyalás megkezdéséig óvadék ellenében szabadon bocsássák. A pénzt a párt adta össze és Feliksz bátyja, Ignacy vitte be a börtönbe. Feliksz egy darabig a lublini kormányzóságban élt bátyjával, majd ismét Varsóba utazott és belemerült az illegális munkába.

Dzerzsinszkij még börtönben volt, amikor az OSZDMP londoni kongresszusa távollétében az új Központi Bizottság tagjának választotta.

Az OSZDMP és a hozzá tartozó Lengyel Királyság és Litvánia Szociáldemokráciája nehéz időket élt. A cári hatóságok szakadatlan megtorlásai és az OSZDMP-n belüli, a bolsevikok és mensevikek közötti ellentétek miatt a szervezet meggyengült. A mensevikek amellett kardoskodtak, hogy fel kell hagyni mindenféle illegális, földalatti munkával. Ezért likvidátoroknak nevezték őket. A bolsevikok egy része épp ellenkezőleg, azt javasolta, hogy hagyjanak fel a legális lehetőségek felhasználásával, elutasította a Dumában és a szakszervezetekben folytatott munkát. Ez azonban a tömegektől való elszakadáshoz vezetett volna, a pártot szűk szektává alakította volna át.

Lenin követelte, hogy őrizzék és erősítsék a párt illegális szerveit. Szerinte e szerveknek a földalatti munkát össze kellett kapcsolniuk a Dumában és a szakszervezetekben, a szövetkezetekben és más legális szervezetekben végzett munkával. *Fel kellett használniuk a cári rendszerben létező valamennyi legális szervezetet, hogy növeljék a tömegekre gyakorolt befolyásukat és összegyűjtsék erőiket a növekvő forradalmi lendülethez.*

1907-ben az OSZDMP III. és IV. konferenciáján Dzerzsinszkij minden kérdéssel kapcsolatban Lenin álláspontját osztja. „Közülünk sokan, akik akkor láttuk és hallottuk először Józefet, megértettük, hogy előttünk nemcsak egy meggyőződéses szociáldemokrata van, hanem *a forradalom igazi szónoka, egy szilárd, megingathatatlan leninista*". E szavakat Bobrovszkaja-Zelikszon Cecília idős kommunista mondta.

Dzerzsinszkij varsói visszatérése azonnal megmutatkozott a pártmunka állapotában.

– A pártmunka rögtön megélénkült – mondja Zofia Dzerzsinszkaja. Elegendő volt Józef jelenléte, hogy a szervezetben bármilyen megjegyzés vagy szó nélkül helyre álljon a szükséges fegyelem. *Mindenki átvette lelkesedését, az új forradalmi fellendülésbe vetett hitét.* Józef jelenléte mindenkit azzal a meggyőződéssel töltött el, hogy a munka most már menni fog.

BÖRTÖNNAPLÓ

A munkát újabb letartóztatás szakította félbe. Ismét a varsói vár. A foglyok többsége bilincsbe volt verve.

„Nem forog fenn az a veszély, hogy a foglyok megszöknek – írta Dzerzsinszkij –. Innen még soha senki nem szökött meg. Nem szabadult ki egy fogoly sem, minden fogoly mögött állandóan egy puskás katona áll, csendőr kíséri, körös-körül csendőrök, katonák, rácsok, várárkok.

Bosszúszomjból, vérszomjból vernek bilincsbe és igyekeznek eloltani e szomjúságot.” Ilyen körülmények között, a börtönőrök előtt titokban, Dzerzsinszkij 1908. április 30-tól 1909. augusztus 8-ig naplót vezetett, amelyben leírta a börtönt érintő eseményeket, személyes élményeit és gondolatait.

Íme a napló egyik lapja:

„Ma 1908 utolsó napja van. Ötödik alkalommal köszöntöm börtönben az új évet. (1898, 1901, 1902 és 1907.) Először 11 évvel ezelőtt. A börtönben az egyedüllét, a világ és az élet utáni vágy kínjai között megértem. Ennek ellenére lelkemben sohasem támadt kétség az ügy iránt. És most, amikor talán hosszú évekre minden remény el van temetve, a vérözönben, amikor a reményeket kivégezték az akasztófákon, amikor több ezer szabadságharcos börtönben sínylődik vagy Szibéria havas tundráira száműzték őket – én büszke vagyok.

Látom a hatalmas tömegeket, melyek már mozgásba lendültek, és amelyek megingatják a régi rendszert, a tömegeket, melyekben új erők készülődnek az új partra... Büszke vagyok arra, hogy velük vagyok, hogy látom, érzem, megértem őket, és magam is velük együtt sokat szenvedtem. Itt a börtönben gyakran nagyon nehéz, időnként rettenetes... Ennek ellenére,

ha életemet még egyszer újra kezdeném, ugyanígy kezdeném, ahogy kezdtem és nem kötelességből, nem kényszerből. Ez számomra szerves szükségszerűség.”

Dzerzsinszkij a csendőrök és a kísérő katonák között talált olyanokat, akik vállalkoztak arra, hogy a börtönből kicsempésszék és megadott címre eljuttassák a napló lapjait. Ezeknek a névtelen, bátor postásoknak köszönhető, hogy a napló eljutott a Lengyel Királyság és Litvánia Szociáldemokráciájának vezetőségéhez és 1909-ben megjelent a Szociáldemokrata Szemle c. folyóiratban.

A börtönben Dzerzsinszkij szolgálatot tett a forradalomnak. Hatalmas forradalmi tapasztalata, emberismerete és éleslátása segítette abban, hogy megtalálja a foglyok közt a kémeket és provokátorokat, és figyelmeztesse erre elvtársait. Megértette, milyen rettenetes hibázni és ártatlanra ragasztani a provokátor címkéjét, ezért gyanúját senkivel sem osztotta meg addig, míg az ügynek teljesen a végére nem járt.

1909. január 28-án Dzerzsinszkijt elítélték a száműzetésből való szökéséért, május 8-án pedig a szökés után kifejtett forradalmi tevékenységéért. A varsói bíróság állampolgári jogaitól való teljes megfosztásra és életfogytiglani szibériai száműzetésre ítélte.

1909 végén megerősített őrizet alatt érkezett meg Dzerzsinszkij száműzetésének kijelölt helyére, a Jenyiszej kormányzóság Kanszk járásának, Taszljevo nevű falujába. Egy hét múlva, mint mindig, ismét megszökött és sikeresen eljutott Berlinbe.

EGY KIS ÖRÖM

A börtön, a Szibériába tartó hosszú út és a szökés aláásta Dzerzsinszkij amúgy is rossz egészségét. 1910 januárjában a párt Olaszországba, Capri szigetére küldte gyógyulás céljából. A sziget gazdag természeti szépsége kitörölhetetlen benyomást hagyott Dzerzsinszkijben. Néhány hét múlva egyik börtöntársának ezt mesélte:

„Nagyon kellemes emlékeim maradtak... A börtönökben megromlott idegrendszerem, ott Capri szigetén megpihent. Amikor az ember látja a fényes napot, a tenger és az ég kékjét, beszívja a virágzó magnóliák és rózsák illatát, egy pillanatra elfelejti a börtön sötétjét, az élet kegyetlen realitását.”

Capri szigetén Dzerzsinszkij megismerkedett és összebarátkozott a nagy orosz íróval, Makszim Gorkijjal, aki később így emlékezett vissza Dzerzsinszkijjel való első találkozására: „...Azonnal a lelki tisztaság, és szilárdság felejthetetlen benyomását keltette bennem."

Dzerzsinszkij úgy érezte magát a szigeten, mint a paradicsomban, de nem tudott sokáig távolmaradni a harctól. Amint egy kicsit kipihente magát, visszatért Capriból Berlinbe, majd Krakkóba utazott. Dzerzsinszkij ismét nyakig merült a pártügyekbe. Megteremti a kapcsolatot a Lengyel Királyság pártszerveivel, pártmunkásokat, irodalmat küld oda, továbbítja a vezetőség utasításait. Segíti ebben Zofia Muszkát, akit a cári hatóságok mint „nem kívánatos elemet" kiutasítottak Oroszországból.

Dzerzsinszkij úgy dolgozik, mint egy megszállott. Nem ismeri a pihenést. Zofia sehogy sem tudja kicipelni a városon túlra, hogy egy kis friss levegőt szívjon. Zofia ekkor hatalmas csokor mezei virágot vitt haza. Dzerzsinszkij úgy örült neki, mint egy gyerek, és mivel nem volt megfelelő edénye, a virágokat a falra akasztotta. A közös munka közelebb hozta őket egymáshoz, megszerették egymást. Dzerzsinszkij olyan élettársról álmodozott, aki teljes mértékben osztja politikai nézeteit, aki nem egyszerűen a felesége, de hű munkatársa és elvtársa lesz a forradalmi munkában. Ilyen nőre talált Zofia Muszkátban, aki Szófja Dzerzsinszkaja lett.

1910 augusztusának végén Feliksz és Szófja tátrai kirándulásra indult. Megmászták az erdővel benőtt hegyoldalakat, gyönyörködtek a hegyi tavakban, a gyorsan folyó patakokban és vízesésekben. Az éjszakákat hegyi turistaházakban töltötték...

A természet szépségétől elbűvölt Dzerzsinszkij gondolatai elszakadtak az őt nyugtalanító pártügyektől. Szófja szándékosan nem hozta szóba ezeket, hogy hagyja pihenni Dzerzsinszkij agyát és idegeit...

„Az eső és a köd kicsit elrontotta kirándulásunkat a hegyekben – emlékezett vissza Szófja Dzerzsinszkaja –, ám ennek ellenére nagyon sok örömet okozott nekünk. Ezt a kirándulást nászutunknak nevezhetjük."

Dzerzsinszkij decemberben fontos pártmegbízatással Oroszországba küldi feleségét, hogy Varsóban konspiratív címeket keressen az illegális pártposta számára.

A terv szerint Szófjának a feladat teljesítése után vissza kel-

lett volna ternie Krakkóba, ám Varsóba érkezése után egy hónappal letartóztatták. Börtönben szülte meg egyetlen fiukat, Jasikot. Szófja Szigizmundovnát a bíróságra is karon ülő gyermekével vitték. Amikor elindult a hosszú száműzetésbe, Jasikot egy gyermekmenhelyen kellett hagynia. A gyenge kis csecsemő nem tudta volna elviselni a nehéz utat a börtönvagonban.

Feliksz Dzerzsinszkij megszervezte Szófja szökését a száműzetésből. Egy könyv borítójába mesterien elrejtve álnévre szóló igazolványt és 100 rubelt küldött neki. Hasznára volt a Kownóban gyakorolt könyvkötő mesterség.

AGGODALOM A PÁRTÉRT

Oroszországban fokozatosan új forradalmi fellendülés érlelődött. Világos jelszavak megfogalmazására, a tömegek magával ragadására, csak egységes, fegyelmezett proletárpárt volt képes, ugyanakkor az OSZDMP-ben belső harc folyt a bolsevikok és a likvidátorok között.

Az opportunista elemek kizárásáért folytatott harcot Lenin vezette. Kezdeményezésére 1911 júniusában Párizsban összeült az OSZDMP külföldön élő központi bizottsági tagjainak tanácskozása. A tanácskozásra szóló meghívót Lenin és Dzerzsinszkij írta alá.

A lengyel szociáldemokraták képviseletében a tanácskozás munkájában Dzerzsinszkijen kívül, Leon Tyszka vett részt. A tanácskozás elhatározta, hogy szervező bizottságot alakítanak az Összoroszországi Pártkonferencia összehívására. A bizottságnak Dzerzsinszkij is tagja lett. A mensevik likvidátorok pártból való kiűzésének kérdésében (akiket goloszeveceknek neveztek a Szociáldemokrácia Hangja c. lapjuk után) Dzerzsinszkij szilárdan támogatta Lenint. Napjainkig megmaradt az a saját kezűleg írt feljegyzés, melyet Lenin képletesen így nevezett: „Lenin és Józef szerződése." Íme a feljegyzés szövege: „Ezt feltétlenül meg kell tenni!" – Józef válasza arra a kérdésre, ki kell-e zárni a goloszovceveket a pártból? 11. 6. 11. Lenin. A margón Dzerzsinszkij kézírásával ez áll: – „De hogyan? Józef."

Leon Tyszka más véleményen volt. Dzerzsinszkijnek a tanácskozásról valamivel korábban Krakkóba kellett utaznia,

ezért nagyon izgult a tanácskozás kimenetele miatt. „Mi újat hoztál, Leon” – írta Berlinbe Warskinek – „írj néhány szót, bolsevik szívem nyugtalankodik.”

A Lengyel Királyság és Litvánia Szociáldemokráciájának vezetőségéhez írt, 1911–12-ben kelt levelében Dzerzsinszkij élesen kritizálja a vezetőséget a tömegek között folytatott szervezőmunka alábecsülése miatt. Minden áron lengyelországi illegális munkára akar menni, ám a vezetőség nem engedi meg, mivel aggódik sorsa miatt. Ekkor 1911. október 11-én ezt írja a párt vezetőségének: „Ne tiltakozzatok ez ellen, mivel vagy a tűzben, a számomra megfelelő munkában kell lennem, vagy kivisznek a temetőbe.”

Végre megkapja az engedélyt, és 1912 márciusában állandó munkára Varsóba utazik. Ugyanezen év szeptemberében megtörténik az, ami elkerülhetetlen. Héthónapi aktív illegális munka után Dzerzsinszkijt ismét letartóztatják. Túlságosan kiemelkedő személy volt ahhoz, hogy a rendőrügynökök észre ne vegyék megjelenését Varsóban.

Dzerzsinszkij letartóztatása után a párt vezetősége közzéteszi levelét, melyben kategorikusan követelte, hogy engedjék meg Lengyelország orosz részében végzett illegális munkáját, majd a levélhez mellékelnek egy utószót, melyben a vezetőség a lengyel szociáldemokratákhoz fordul:

„A biztos kényszermunkába ment... Ismerik őt. Mindenütt első volt, ahol a legnehezebb munka folyt, ahol a legtöbb volt a felelősség, a legnagyobb a veszély. Mint szervező, agitátor, pártvezető bármely időben mindent megtett, amit az ügy érdeke kívánt...”

Dzerzsinszkij tudta, hogy a csendőrök nyomára bukkannak, mégis odautazott. A szabadlábon töltött öt hónap alatt sok mindent tett. Íme az eredmény, amelyre büszke lehetett: újra létrehozta a szervezetet, a vezetőség köré tömörítette, megteremtette az állandó kapcsolatot. A szervezet képes maga után vinni a munkásosztályt, amit be is bizonyított a május 1-i munkabeszüntetések és sztrájkok alkalmával. Közvetlenül letartóztatása előtt még sikerült kampányt szerveznie a IV. Állami Duma választásaival kapcsolatban.

1914 májusában a varsói járásbíróság 3 év kényszermunkára ítélte Feliksz Dzerzsinszkijt. Ez azonban nem volt minden. Új eljárást indítottak ellene a Lengyel Királyság és Litvánia Szo-

ciáldemokráciája forradalmi tevékenységében való részvételéért. Feliksz Dzerzsinszkij nyugodtan fogadta az ítéletet. *„Az embernek belső meggyőződéssel kell bírnia, hogy tudja, halálba kell menni az életért, börtönbe a szabadságért...”* – írta feleségének az ítélet után.

KÉNYSZERMUNKA

1914 augusztusában kitört az első világháború. Oroszország és szövetségesei Németországgal és Ausztria-Magyarországgal csap tak össze. A német csapatok behatoltak az orosz birodalom területére. A Lengyel Királyság börtöneiben levő foglyokat Oroszország belsejébe szállították. Az egyik fogolyvonattal Dzerzsinszkijt is az orlovi börtönbe vitték.

A politikai foglyok valamennyi állomáson forradalmi dalokat énekeltek. A szerelvény parancsnoka büntetésül megvonta tőlük az élelmet. Dzerzsinszkij követelte a foglyok törvényes jogainak tiszteletben tartását. A szerelvény parancsnoka azt felelte, hogy nem lesz semmiféle „kényeztetés”, és amennyiben a foglyok nem nyugszanak meg, parancsot ad, hogy mint lázadókra, lőjenek közéjük.

– Lőjenek, ha hóhérok akarnak lenni – kiáltotta Dzerzsinszkij –, de a *követeléseinkből nem engedünk, nem félünk a fenyegetéseiktől!*

„A parancsnok szeme találkozott Dzerzsinszkij szemének dühödt villámaival. Vértelen párbaj volt ez. A szerelvény parancsnoka nem állta Dzerzsinszkij tekintetét, elfordult és elment a vagon mellől. Egy óra sem telt bele, kenyeret, halat és dohányt kaptunk. A hangulat azonnal feloldódott, eltöltött bennünket a kivívott győzelem öröme” – mesélte Julian Leszczinszki, a jelenet egyik szemtanúja.

Az orjoli börtönben a parancsnok azt követelte, hogy a foglyok a következő üdvözlő szavakkal fogadják: „Erőt, egészséget, méltóságos uram!” A foglyok ezt elutasították. A börtönfőnök ekkor megparancsolta, hogy verjék bilincsbe Dzerzsinszkijt. Kijelentette, hogy kész bilincseitől megszabadítani, ha a foglyok beleegyeznek, hogy kívánságának megfelelően köszöntsék. Dzerzsinszkij fellépett a börtönőröknek tett bármilyen engedmény ellen:

– Bilincseimnek ösztönözni kell benneteket a további harcra – mondotta elvtársainak.

Az orjoli fegyenctovábbító állomáson rettenetesek voltak a körülmények. A foglyokat tífusz és más betegségek tizedelték. Nem volt jobb helyzet a kényszermunkán sem, ahol a foglyokat a legkisebb vétségért is magánzárkába dugták. Dzerzsinszkij két évet töltött ebben a pokolban. Ezt írta feleségének: „Az élet dala él a szívemben... Úgy tűnik, hogy az, aki hallja szívében ezt a dalt, soha nem átkozza el az életet, bármilyen kínokat éljen is át, nem cseréli fel egy másik nyugodt, normális élettel."

1916 elején a Moszkvai Bírói Kamara Moszkvába idézte Dzerzsinszkijt, hogy elítélje abban az új ügyben, mellyel 3 évvel ezelőtt Varsóban vádolták meg.

Május 17-én hatévi kényszermunkára ítélték.

Moszkvában Dzerzsinszkij komolyan megbetegedett. Lábán a bilincsektől mély sebek támadtak. Meg is hűlt, mellhártyagyulladást kapott. A börtönkórház orvosai jegyzőkönyvet vettek fel: a kényszermunkára ítélt Dzerzsinszkijről le kell venni a bilincseket. A börtön vezetői azonban másként határoztak. A fogoly börtönlapján az állt, hogy Feliksz Dzerzsinszkij „különösen éber felügyeletet követel" ezért nem szabadítják meg bilincseitől. Csupán 4 hónap múlva, a moszkvai kormányzó engedélyével veszik le bilincseit, ám akkor is csupán „a katonai egyenruházati műhelyben folytatott munka idejére".

A butirkai börtönben, ahol Dzerzsinszkij kényszermunkát végzett, *nem hagyta el a forradalom közeli győzelmébe vetett mély hite.* Még vitatkozott is az egyik anarchistával, azt állítva, hogy a győzelem 1917-nél hamarabb következik be.

– Ha elveszítem a fogadást, a börtönműhelyben kapott teljes fizetésem odaadom önnek. És ön mibe fogad?

– A szabadságomba. Ha megnyeri a fogadást, tekintsen rabszolgájának. Ígérem, hogy mindenben engedelmeskedem önnek – felelte az anarchista.

A börtöncellában lakókat tanúnak híva, megkötötték a fogadást. Három hónap sem telt el, amikor a forradalom kiszabadította börtönükből a fogadókat és a tanúkat is.

A felszabadulás után ez az anarchista belépett a kommunista pártba és Dzerzsinszkij vezetésével dolgozott az Oroszországi Népgazdasági Tanácsban.

III.

AZ OKTÓBERI HARCOK KATONÁJA

FELSZABADULÁS

1917. március 12-én* Oroszországban megdőlt az önkényuralom. II. Miklós lemondott a trónról, győzött a polgári demokratikus forradalom. Másnap a moszkvai munkások és a moszkvai helyőrség katonái megnyitották a butirkai börtön kapuit és kezükben vitték ki Dzerzsinszkijt és a többi politikai foglyot.

Az ismeretlen emberek által magával vitt Dzerzsinszkij egy teherautón találta magát, mely tömve volt katonákkal és munkásokkal. Fájt a lába – a bilincsek okozta sebek sajogtak, a friss levegőtől és az izgalomtól szédült, de teli volt a felszabadulás örömével és nem törődött ezekkel a jelenségekkel.

Az autó lassan haladt az ujjongó tömeg között. Minél közelebb értek a központhoz, annál nagyobb lett a tömeg. Mindenki örült, lelkes hangulatban volt. A börtönruhás, kenyértarisznyás foglyokat hangosan köszöntötték. A téren gyűlés folyt. Dzerzsinszkij közvetlenül az autóról forró, gyújtó hangú beszédet mondott. A hosszú börtönévek után ez volt első felszólalása a tömegek előtt. Boldog volt. Közeledtek a Városi Duma épületéhez, melyet nemrég foglalt el a Munkás és Katonaküldöttek Moszkvai Szovjetje. A börtönből egyenesen idehozták a kiszabadított forradalmárokat. Dzerzsinszkij ismét felszólalt. Ezen a napon még több gyűlésen beszélt ez a fáradhatatlan, börtönruhás ember, betegesen sápadt arccal és égő szemekkel.

Jadwigánál, nővérénél töltötte az éjszakát, aki ebben az időben Moszkvában az Emigránsokat Segítő Bizottságban dolgozott. Dzerzsinszkij reggel jelentkezett az OSZD(b)MP Moszk-

* 1917. március 12-e február 27-ének felel meg az Oroszországban akkor használatos naptár szerint, ezért az önkényuralom megdöntése a „februári forradalom" elnevezést kapta.

vai Bizottságán, és belevetette magát a munkába. A Moszkvai Bizottság megbízásából munkásgyűléseken szólal fel, felszólítja a munkásokat, hogy „ne bízzanak a burzsoá Ideiglenes Kormányban, aktívan harcoljanak a folytatódó imperialista háború ellen”.

Májusban a moszkvai területi pártkonferencián Dzerzsinszkij a Lengyel Királyság és Litvánia Szociáldemokráciája nevében kijelenti:

„A lengyel szociáldemokraták osztják a bolsevikok nézeteit, és belépnek soraikba.”

Ezekben a napokban, amikor mindenütt a politikai erők éles elkülönülése folyt, a párt számára komoly támogatást jelentett a lengyel szociáldemokraták csatlakozása a bolsevikokhoz, mivel a háború eredményeként Oroszországban sok lengyel munkás és szociáldemokrata volt.

Mint a moszkvai szervezet küldötte, Dzerzsinszkij Petrográdba utazott, hogy részt vegyen a bolsevikok VII. Összoroszországi Konferenciáján. Dzerzsinszkij valamennyi kérdésben Lenint támogatta. Csak a nemzeti kérdésben különböztek nézeteik. Lenin már a párt második kongresszusa előtt, és azután is következetesen kiállt az Oroszországban élő nemzetiségek jogaiért, önrendelkezésükért, beleértve az Oroszországtól való elszakadás jogát is. E jog elismerése biztosította, hogy a korábban elnyomott nemzetek bízzanak az orosz proletariátusban és pártjában. Dzerzsinszkij továbbra is a Lengyel Királyság és Litvánia Szociáldemokráciája régi álláspontját támogatta, azt erősítgetve, hogy a nemzetek önrendelkezési jogának elismerése a lengyel nacionalisták és soviniszták kezére játszik. Dzerzsinszkij hibája az volt, hogy azonosította a nemzetek önrendelkezési jogát azzal, hogy mennyire célszerű e jog gyakorlása az adott történelmi körülmények között, amikor a kérdést minden nemzet dolgozó népének magának kellett megoldania.

Az ülések szüneteiben Lenin odament Dzerzsinszkijhez, és kézenfogva igyekezett bebizonyítani a nemzeti kérdésben elfoglalt nézeteinek hibás voltát. Abból a hangnemből, ahogy Lenin e beszélgetést folytatta, látható volt, hogy nagyon tisztelte Feliksz Dzerzsinszkijt.

A Központi Bizottság megválasztásakor Dzerzsinszkij kérte a küldötteket, hogy töröljék nevét a jelölőlistáról. Betegnek és alkalmatlannak érezte magát arra a hatalmas munkára, mely

a Központi Bizottság tagjai előtt állt. Megviselték a börtönben töltött hosszú évek. A konferencia teljesítette kérését, a Központi Bizottság pedig az orenburgi sztyeppékre, egy kumisszal gyógyító egészségügyi intézménybe küldte.

Innen Dzerzsinszkij élénk levelezést folytat az elvtársakkal, érdeklődik az Oroszország több városában megalakított Lengyel Királyság és Litvánia Szociáldemokráciája csoportjainak tevékenysége iránt.

LENIN MELLETT

1917 júliusára gyökeresen megváltozott az ország politikai helyzete. Széthullott az orosz hadsereg nyári támadása, amelybe az Ideiglenes Kormány a szövetségesek nyomására egyezett bele. Az ellenforradalom a bolsevikokat hibáztatta emiatt, akik a háború ellen léptek fel. Petrográdban ösztönösen megkezdődtek a munkás és katonatüntetések, követelve az Ideiglenes Kormány megdöntését, és a hatalom átadását a szovjeteknek. Az OSZD(b)MP Központi Bizottsága ellenezte a tüntetéseket, mivel még nem érettek meg a feltételek az Ideiglenes Kormány megdöntéséhez. A népet azonban már nem lehetett megállítani. Ekkor a Központi Bizottság elhatározta, részt vesz a tömegmegmozdulásokban, hogy szervezett jelleget biztosítson nekik. Munkások katonák és matrózok végeláthatatlan oszlopai haladtak az utcán. A tüntetők feje fölött vörös zászlók és plakátok voltak láthatók a következő jelszavakkal: *„Minden hatalmat a szovjeteknek!” „Le a kapitalista miniszterekkel!” „Kenyeret, békét, szabadságot!”*

A burzsoá kormány a tüntetéseket a forradalmi erők szétverésének ürügyéül használta fel. A mensevikek és szociálforradalmárok* pártjának egyetértésével, akik valójában nem

* Szociálforradalmárok = eszerek, kispolgári párt Oroszországban. 1902-ben alakult. Főképp a polgárság módosabb rétegeire, a kulákokra támaszkodott. Az 1917-es februári forradalom előtt harcolt a monarchiával a demokratikus köztársaságért. Az eszerek nem látták a proletariátus és a kisbirtokosok közötti osztálykülönbségeket, tagadták a gazdag és szegényparasztok közötti osztályellentéteket. Elutasították a proletárdiktatúra eszméjét. Ez vezette őket (a NOSZF győzelme után) a szovjethatalom ellenségei közé.

voltak sem szocialisták, sem forradalmárok, ám a mensevikekkel együtt a többséget alkották a szovjetekben, az Ideiglenes Kormány, mint a cári hatalom idején, bevetette a tüntetők ellen a katonai tanintézetek növendékeit és a katonai egységeket.

A békés tüntetést szétlőtték. A kormány betiltotta a bolsevik Pravdát és a lengyel szociáldemokraták fórumát, a Trybunát. A kadétok szétrombolták a nyomdát, ahol a bolsevik kiadványok készültek. A bolsevikokat és munkásaktivistákat mindenféle vád nélkül letartóztatták. A kormány parancsot adott Lenin és a bolsevik párt más vezetőinek letartóztatására.

Véget ért a kettős hatalom időszaka, amikor az Ideiglenes Kormány mellett léteztek a Munkás- és Katonaküldöttek Szovjetjei, amelyek kezében a tényleges hatalom jó része volt. Most az egész hatalom a burzsoázia kezébe került, a Szovjetek eszer–mensevik Központi Végrehajtó Bizottsága pedig az Ideiglenes Kormány kiszolgálója lett.

Ilyen volt a helyzet, amikor összeült az OSZDMP VI. kongresszusa. A kongresszus meghallgatta a Központi Bizottság szervezeti és politikai beszámolóját és a „Beszámoló a politikai helyzetről"-t, és célul tűzte ki a pártnak a fegyveres felkelés előkészítését.

A kongresszus megvitatta azt a kérdést is, hogy Lenin megjelenjen-e a bíróság előtt? Néhány bolsevik úgy vélte, hogy Leninnek nem kell rejtőzködnie, hanem meg kell jelennie a bíróságon és a széles tömegek előtt szét kell zúznia azt a vádat, hogy „német kém", amellyel az Ideiglenes Kormány rágalmazta. A kérdésben most a párt legfelsőbb szervének, a kongresszusnak kellett döntenie.

Szergo Ordzsonikidze* szólalt fel. „Semmilyen esetben sem szabad kiadnunk Lenint" – jelentette ki. Az első hozzászóló Dzerzsinszkij ezt mondta:

– Rövid leszek. Az előttem szóló elvtárs kifejezte az én nézeteimet is. Világosan és határozottan meg kell mondanunk, hogy helyesen jártak el azok az elvtársak, akik azt tanácsolták Leninnek, hogy ne hagyja magát bebörtönözni. Világosan felelnünk kell a burzsoá sajtó rágalmaira, mellyel meg akarja bontani a munkásság sorait... Meg kell magyaráznunk az elvtársaknak,

* Grigorij Konsztantyinovics Ordzsonikidze. A mozgalomban használt fedőneve „Szergo". A ford.

hogy *nem hiszünk az Ideiglenes Kormánynak és a burzsoáziának és nem adjuk ki Lenint.*

A kongresszus egyhangú határozatot hozott Lenin bírósági tárgyaláson való megjelenése ellen.

Lenin a Razlivtól nem messze levő tó partján levő kunyhóban rejtőzködött el. Csak néhányan látogatták, a leggondosabb óvatossági rendszabályok betartásával, nehogy a rendőrség nyomára bukkanjon. Razlivben Lenint Szverdlov, Sztálin, Ordzsonikidze és Dzerzsinszkij kereste fel.

Nyikolaj Jemeljanov régi kommunista, akinél napszámosnak álcázva rejtőzött Lenin, visszaemlékezett, hogy egyszer, igen rossz időben, amikor Dzerzsinszkij Lenintől a tavon keresztül tért vissza az erős szél felborította a csónakot. Dzerzsinszkij nem volt hajlandó visszamenni, hogy megszárítsa ruháit és megmelegedjen. Sietett, hogy teljesítse megbízatását. Lenin nagyon nyugtalankodott Feliksz Dzerzsinszkij egészsége miatt. Úgy beszélt róla Jemeljánovnak, mint „a leghűségesebb" emberről.

A KÖZPONTI BIZOTTSÁG TAGJA

A párt VI. kongresszusa a Központi Bizottság tagjává választotta Dzerzsinszkijt, aki Petrográdban maradt dolgozni.

A burzsoázia időközben elhatározta, hogy befejezi a forradalmi proletármozgalom júliusban megkezdett felszámolását. Ebből a célból az országban katonai diktatúrát akartak bevezetni, a diktátornak pedig Kornyilov tábornokot, a fegyveres erők főparancsnokát akarták megtenni. Kornyilov egy lovashadtesttel indult Petrográd ellen.

Amennyiben Kornyilov elfoglalta volna Petrográdot, ez a szovjetek felszámolását, a forradalmi pártok és szakszervezetek betiltását, a munkásokkal, a forradalmi katonákkal és a matrózokkal való leszámolást jelentette volna. Ezért a bolsevikok mozgósították a tömegeket a Kornyilov elleni harcra, ugyanakkor tovább magyarázták az Ideiglenes Kormány politikájának lényegét, a mensevikek és eszerek áruló szerepét.

A Kornyilov elleni harcra mindenütt Vörös Gárda osztagok alakultak, a munkások felfegyverkeztek. Az Ideiglenes Kormány nem tett határozott intézkedéseket a Kornyilov-féle lázadás elnyomására, de nem léphetett fel nyíltan a Vörös Gárda

ellen sem, mely küzdött a fellázadt ellenforradalmi tábornok ellen.

A Kornyilov elleni harc érdekében létrehozták az ellenforradalom elleni népi harc bizottságát. Dzerzsinszkij tagja a bizottságnak, mint a bolsevikok Központi Bizottságának képviselője, és gyakorlatilag a bizottság vezetőjévé válik. Elsősorban ő felel a bizottságban a párt irányelveinek megvalósulásáért és az ellenforradalom elleni harc szervezéséért. A Vörös Gárda a forradalmi katonák és matrózok erőfeszítésének következtében elfojtotta a Kornyilov-féle lázadást, Dzerzsinszkij pedig szert tett első katonai tapasztalataira, ami az októberi fegyveres felkelésben oly sokat jelentett neki.

A Kornyilov-féle lázadás szétverésének eredményeképpen a dolgozó nép döntő többsége meggyőződött róla, hogy a bolsevikok az ő érdekeiket védelmezik. A dolgozók kiűzték a szovjetekből a mensevikeket és eszereket, és helyükre saját bolsevik küldötteiket választották. Megkezdődött a szovjetek bolsevizálódásának viharos folyamata. A párt ismét kiadta a jelszót: „Minden hatalmat a szovjeteknek!", melyet a júliusi napok után időlegesen visszavont. A petrográdi helyőrség katonáinak többsége, valamint a Petrográdhoz és Moszkvához közel levő Északi és Nyugati Front katonái a bolsevikokat követték. Támogatták a bolsevikokat a Balti Flotta tengerészei is.

Egyszóval megérett a forradalmi helyzet, és a Bolsevik Párt hozzáfogott a fegyveres felkelés közvetlen előkészítéséhez. Ebben tevékenyen részt vett Dzerzsinszkij is.

Augusztus 18-án, a Központi Bizottság plénumán Dzerzsinszkijt megválasztották a Központi Bizottság 11 főből álló szűkebb körébe, majd másnap beválasztották a Központi Bizottság Titkárságába, amely az egész pártszervezési munkát folytatta. Feliksz Dzerzsinszkijre és Jakov Szverdlovra bízták az OSZD(b)MP Központi Bizottsága mellett működő Katonai Iroda munkájának ellenőrzését, valamint a Katona c. lap szerkesztését.

Az ősz beköszöntével Lenin elhagyta kunyhóját és Finnországba ment. Október 12-én írt a Központi Bizottságnak, hogy a sikeres felkelés minden feltétele megvan, és nem szabad tovább késlekedni. Két nap múlva, 14-én pedig levelet küld a Központi Bizottsághoz, a Moszkvai Bizottsághoz, a Petrográdi Bizottsághoz, valamint a Petrográdi és a Moszkvai Szovjet

bolsevik tagjaihoz: „Várni bűn a forradalommal szemben"* – írja. Október 17-én Lenin illegálisan megérkezett Petrográdba és egy illegális lakáson tartózkodott. Összeállította a felkelés vázlatos tervét, és ismét kiállt annak haladéktalan megvalósítása mellett. *„A késlekedés egyenlő a halállal"* – mutatott rá Lenin.

És valóban. Az ellenforradalom nem habozott. A külváros felé vonultak az Ideiglenes Kormányhoz hű ezredek. Az Ideiglenes Kormány határozatot hozott, hogy eltávolítja Petrográdból a helyőrség forradalmi egységeit. A fronton a bolsevik hatás alatt álló egységek lefegyverzésére készültek. Ezzel egyidőben a mensevikek és eszerek minden lehetséges módon halogatták a Szovjetek II. kongresszusának soron következő összehívását, amelynek a hatalom kérdésében kellett volna döntenie. Ez az oka annak, hogy a fölkelés határidejének kérdése ilyen élesen vetődött fel.

A KATONAI FORRADALMI BIZOTTSÁGBAN

Október 23-án ült össze a bolsevikok Központi Bizottságának történelmi ülése. A helyzetről szóló beszámolót Lenin tartotta. Javasolta egy olyan kiáltvány megfogalmazását, mely leszögezi, hogy *„A felkelés elkerülhetetlen és teljesen megérett."* Dzerzsinszkij, mint a Központi Bizottság tagjainak többsége, támogatta Lenin álláspontját. A kiáltványt elfogadták. Ugyanezen az ülésen Dzerzsinszkij javasolta, hogy a felkelés politikai vezetésére válasszák meg a Központi Bizottság Politikai Irodáját. A Központi Bizottság jóváhagyta a javaslatot. A Politikai Iroda vezetője Lenin lett.

A felkelés előkészítése gyakorlati síkra terelődött. A Petrográdi Szovjetek mellett megalakították a Forradalmi Katonai Bizottságot, a felkelés legális törzsét. Feliksz Dzerzsinszkij a bizottság egyik vezetője lett.

A központi bizottság október 29-én megalakította a felkelés vezetésére a Forradalmi Katonai Központot. Tagjai J. Szverdlov, J. Sztálin, A. Bubnov, M. Urickij és F. Dzerzsinszkij volt.

* Lenin Művei. 26. kötet, 131. old.

Ez a pártközpont teljes mértékben a Petrográdi Szovjetek Forradalmi Katonai Bizottságához tartozott és annak tevékenységét vezette.

A Katonai Forradalmi Bizottság és a Vörös Gárda törzse a Szmolnijban, az Irgalmas Nővérek Intézetének épületében helyezkedett el. Nemrég még maga az összoroszországi uralkodó tisztelte meg jelenlétével az intézetet és neveltjeit, az ismert nemesi családok lányainak báljait. Most a bejáratoknál géppuskások álltak, őrök ellenőrizték a belépőket, a szobák és folyosók tele voltak munkás-vörösgárdistákkal, katonákkal és matrózokkal.

Az egyik teremben a Bolsevikok Petrográdi Bizottsága ülésezett a város egyes kerületeiből érkezett képviselőkkel együtt. Jelen voltak a petrográdi helyőrség katonaküldöttei és a nagyvállalatok képviselői is. A beszámolót a Központi Bizottság nevében Feliksz Dzerzsinszkij tartotta.

– Az események forradalmi menete – mondotta – elérte azt a határt, amikor megvalósulhat a szocialista forradalom célja, az a cél, melynek elérésére a párt hosszú éveken keresztül készítette fel a proletariátust. A Központi Bizottság úgy véli, hogy az Ideiglenes Kormány elleni fegyveres felkelés elkerülhetetlen és teljes mértékben megérett. Ebben a helyzetben minden más taktika a forradalom elárulását jelentené. *Az ellenforradalom győzelme a proletariátus és országunk dolgozóinak felszabadulását évtizedekkel vetné vissza, súlyosan tükröződnék más országok proletariátusának osztályharcában.*

Az OSZD(b)MP Központi Bizottsága mellett működő Katonai Tanács képviselője, Nyikolaj Podvojszkij jelentette a gyűlésnek, hogy a helyőrség egységei készek a szocialista forradalom oldalán fellépni.

Megkezdődtek a felszólalások. A gyűlésnek csak egyetlen résztvevője kiáltotta: „Kérve kérem önöket, tartózkodjanak a pusztító lépéstől, a fegyveres felkeléstől!" Ám tiltakozása elveszett a munkásküldöttek képviselőinek felszólalása között. Valamennyien arról beszéltek, hogy a munkások készen állnak a burzsoáziával való döntő összecsapásra. Egy dolog nem volt csupán világos: milyen álláspontot foglal el a flotta?

E pillanatban feltárultak az ajtók, és a teremben megjelentek a matrózok szálas figurái. Kibontott vörös zászlókkal, díszlépésben vonultak az elnökségi asztalhoz, majd ott megfordul-

tak, és a teremmel szemben megálltak. Egy fiatal fedélzetmester bejelentette, hogy a Balti Flotta tengerészei a bolsevikok Központi Bizottságának első felhívására a forradalom védelmére kelnek.

Így tehát mindenütt – az üzemekben, a gyárakban, a laktanyákban és hadihajókon – érződött már a szocialista forradalom szele. Az ő lépései dübörögtek a Vörös Gárda oszlopainak meneteiben, melynek egyre újabb osztagai alakultak a petrográdi munkáskerületekben.

A Szmolnijban Dzerzsinszkij dolgozószobája a Vörös Gárda törzsének szobái mellett volt. A felkelést irányító Forradalmi Katonai Központ tagja, Dzerzsinszkij, a legközvetlenebb kapcsolatot tartotta a törzzsel, irányította a Vörös Gárda felkészítését a küszöbön álló harctevékenységekre.

Az Ideiglenes Kormány már intézkedéseket tett a felkelés megakadályozására. A petrográdi katonai körzet parancsnoka parancsban tiltotta meg az utcai tüntetéseket és gyűléseket. A katonai egységek parancsnokai kötelezték, hogy haladéktalanul tartóztassák le azokat a személyeket, akik a fegyveres felkelésre való felszólítással jelennek meg a laktanyákban. A fegyveres felkelés kísérlete esetén pedig haladéktalanul fegyveres erővel nyomják el azt. Az igazságügy-miniszter írt az államügyésznek, hogy azonnal adjon ki új rendelkezést Lenin letartóztatására. Egész Petrográdot kerületekre osztották, minden kerületben különleges lovasosztagokat szerveztek a tüntetések szétoszlatására, a dolgozók fegyveres felkelésének elfojtására.

A bolsevikok tudtak a kormány előkészületeiről, és kettőzött energiával készültek tovább a felkelésre. Lenin, aki a KB határozata alapján megint illegalitásba vonult, magához hívatta illegális lakására a felkelés előkészítésével foglalkozó Forradalmi Katonai Központ tagjait, érdeklődött minden részlet után, gyakorlati utasításokat adott. Feliksz Dzerzsinszkij is meglátogatta Lenint.

A Forradalmi Katonai Bizottság megalakulása óta Dzerzsinszkij szinte egyáltalán nem hagyta el a Szmolnijt. Azon kívül, hogy részt vett a Forradalmi Katonai Bizottság mindennapos munkájában, ráhárult a forradalmi törzs védelmének feladata, valamint a törzs és a város egyes kerületei közötti összeköttetés biztosítása.

Így készült a két fél a döntő összecsapásra. A kulminációs pont november 7-én köszöntött be. A megérett felkelést megakadályozandó, elsőnek az Ideiglenes Kormány lendült támadásba. Korán reggel megkísérelte betiltani a bolsevikok „Munkás út" c. lapját, majd ezután a kormányhoz hű egységek megpróbálták elfoglalni a Néván keresztül vezető hidakat, hogy elvágják a munkáskerületeket a Vörös Gárdától és a városközponttól.

Lenin felismerte a kritikus helyzet beköszöntését, elhagyta utolsó illegális lakását, és megjelent a Szmolnijban. Azonnal kézbe vette a felkelés vezetését és azt hatalmas forradalmi energiával és szenvedéllyel végezte. November 7-én reggelre a Néván keresztül vezető valamennyi híd, a telefonközpont, a távíróhivatal, a petrográdi távíró ügynökség, a rádióállomás, a pályaudvarok, az elektromos erőművek, az állami bank és más fontos intézmények a vörösgárdisták, a forradalmi katonák és matrózok kezén voltak. Gyakorlatilag az egész város a felkelt nép kezébe került, csak a barikádokkal körülvett Téli Palotában, a kadétok és egy női csapásmérő zászlóalj védelme alatt ülésezett tovább az Ideiglenes Kormány, és a petrográdi katonai körzet tartotta magát abban a reményben, hogy hamarosan megérkeznek a frontról visszahívott kormányhű ezredek. Sorsuk azonban meg volt pecsételve.

A felkelés tervében nagy jelentőséget tulajdonítottak az összeköttetési eszközök lehető leggyorsabb elfoglalásának. Ezt a műveletet a párt Központi Bizottsága Dzerzsinszkijre bízta, melyet ő ragyogóan megszervezett. November 6-án este 5 óra körül a posta- és távíró hivatal épületét elfoglalták a forradalmi egységek és szilárdan megtartották. E lépés jelentőségét nehéz lenne túlértékelni. A miniszterek és a katonai körzet ellenforradalmi törzse teljesen el volt vágva a világtól, ugyanakkor biztosították a felkelés irányítását. November 7-én (a régi naptár szerint október 25-én) reggel a Forradalmi Katonai Bizottságnak lehetősége nyílott, hogy minden kormányzóságba és a frontokra táviratot küldjön a petrográdi proletárforradalom győzelméről.

November 7-én este összeült a Szovjetek II. kongresszusa. A 650 küldöttből közel 400 bolsevik volt. A többi küldött főleg baloldali szociálforradalmár volt, akik a dolgozó parasztság érdekeit kifejezve támogatták a szocialista forradalmat.

Reggel 4 órakor a kongresszus meghallgatta a Téli Palota

fegyveres bevételéről és az Ideiglenes Kormány minisztereinek letartóztatásáról szóló közleményt. Kerenszkij miniszterelnök női ruhába öltözött, és Francis amerikai követ gépkocsiján elszökött.

A kongresszus felhívással fordult a munkásokhoz és parasztokhoz, melyben kihirdette, hogy mind a központi, mind a helyi államhatalom a szovjetek kezébe ment át.

A kongresszus elfogadta a békéről és a földről szóló dekrétumokat és Lenin vezetésével megalakította az első munkás-paraszt szovjet kormányt, a Népbiztosok Tanácsát.

A mensevikek és jobboldali eszerek az Ideiglenes Kormány fegyveres megdöntése elleni tiltakozásuk jeléül kivonultak a kongresszusról.

A kongresszuson felszólaló Dzerzsinszkij ezt mondta:

– A lengyel proletariátus mindig egy sorban volt az orosszal. Azok, akik e percekben elhagyták e termet nem barátaink, hanem a forradalom és a proletariátus ellenségei.

Dzerzsinszkijnek a kongresszusról kivonuló mensevikek és eszerek után küldött haragos szavait teljes mértékben igazolta az események további menete. A mensevikek és eszerek mindenütt az ellenforradalom táborában voltak.

A kongresszus Dzerzsinszkijt megválasztotta az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság tagjának, és a Végrehajtó Bizottság elnökségi tagjának, melynek élete végéig tagja maradt.

A kongresszus munkájának befejezése után Dzerzsinszkij és Szverdlov elkísérte Lenint Vlagyimir Boncs-Brujevics lakására. A hatalmas ország új államfője számára nem volt egy nyugodt sarok, hogy három álmatlan éjszaka után lehajtsa fejét, ezért régi elvtársához, a Népbiztosok Tanácsa jövendő ügyvezetőjéhez ment aludni.

Győzött a szocialista forradalom. Az új államapparátus azonban lassan, nagy nehézségek árán jött létre. A régi hivatalnokréteg nem akarta elismerni az új hatalmat, a proletariátusnak pedig még nem volt saját értelmisége. Az első időben a szovjet kormány támasza, legfontosabb végrehajtó szerve a Forradalmi Katonai Bizottság volt, melynek most a legkülönbözőbb ügyekkel kellett foglalkoznia. Élelmiszerellátással, agitációval, propagandával, az ellenforradalom elleni harccal, a társadalmi rend védelmével. A bizottság elnöke Nyikoláj Pod-

vojszkij volt, ám őt hamarosan katonai munkára irányították, ezért a Forradalmi Katonai Bizottság dokumentumainak többségét az októberi periódus után Dzerzsinszkij írta alá.

Már az októberi felkelés utáni első napokban gyakorlatilag Feliksz Dzerzsinszkij vezette a Forradalmi Katonai Bizottságot és így találkozott a burzsoáziának azzal a törekvésével, hogy fegyveres úton nyerje vissza elvesztett hatalmát. A Petrográdról megszökött Kerenszkij, Krasznov cári tábornokkal együtt, annak ellenére, hogy az ország még nem kötött békét Németországgal, az északi frontról csapatokat vezetett a főváros ellen. Ezzel egy időben Petrográdban kitört a kadétlázadás.

A Forradalmi Katonai Bizottság azonban gyorsan és energikusan közbelépett. Petrográdban egyetlen nap alatt elfojtották a lázadást, két nap múlva pedig szétverték az ellenforradalmi egységeket.

Ezekben a napokban, amikor az éppen hogy csak megszületett és még meg nem erősödött szovjethatalom leverte az ellenforradalom első támadásait, a vasutasok szakszervezeteiben vezető pozíciót elfoglaló mensevikek és jobboldali eszerek azzal fenyegetőztek, hogy leállítják a vasúti szállításokat, amennyiben a bolsevikok nem egyeznek bele, hogy az úgynevezett szocialista pártok vezetőiből kormányt alakítsanak.

A forradalom szerencséjére a Forradalmi Katonai Bizottságot irányító Dzerzsinszkijt semmiféle utlimátummal nem lehetett megijeszteni. Szigorúan végrehajtotta posztján a bolsevik párt határozatait, a szovjet kormány politikáját.

IV.

A „PROLETÁR JAKOBINUS"

A VCSK*

Az a számos összeesküvés, melyet a vörösgárdisták és forradalmi katonák ébersége következtében a Forradalmi Katonai Bizottság leleplezett azt mutatta, hogy a nyílt harcban szétzúzott ellenforradalmi erők szervezkednek és a szovjethatalom elleni titkos harc módszereire térnek át. Ez történt Petrográdban, az Uralban, a Donnál és a Kaukázusban: Dutov, Kornyilov, Kalegyin és más cári tábornokok felszították a polgárháború tüzét. Egyesítették a szovjethatalom valamennyi ellenségét. Létrehozták az úgynevezett fehér hadsereget. Az ellenforradalmi erők politikai törzse a kadetek burzsoá-monarchikus pártjának Központi Bizottsága volt. Petrográdban a kadetek megkísérelték elfoglalni a Tauriai palotát, ahol az Állami Duma székelt, hogy az alakuló közgyűlésbe még a forradalom előtt beválasztott burzsoá küldöttek szavazataival megdöntöttnek nyilvánítsák a szovjethatalmat és megalakítsák a fehérgárdista felkelés „törvényes" fedezetét. A Forradalmi Katonai Bizottság Dzerzsinszkij vezetésével, a vörösgárdisták és katonák segítségével meghiúsította e törekvést.

Fenyegető méreteket öltött a hivatalnoki kar szabotázsa. A különböző hatóságok tisztviselői több hónapi fizetést kaptak az ellenforradalmi szervezetektől abban az esetben, ha nem dolgoztak a szovjethatalomnak.

A körülmények különleges szerv létrehozását tették szükségessé az ellenforradalom és a szabotázs elleni harcra, annál is inkább, mivel a Forradalmi Katonai Bizottság teljesítette feladatát, ezért hamarosan meg kellett szűnnie.

* Összoroszországi Rendkívüli Bizottság az Ellenforradalom és Szabotázs Elleni Harcra. (A ford.)

1917. december 19-én a Népbiztosok Tanácsa, miután meghallgatta az állami intézmények összoroszországi méretű sztrájkjának lehetőségéről szóló beszámolót, megbízta Dzerzsinszkijt, hogy alakítson külön bizottságot, melynek feladata a szabotázsok felszámolási módjainak kutatása volt.

Másnap Dzerzsinszkij beszámolt a bizottság megalakulásáról.

– Forradalmunk – mondta – nyilvánvaló veszélyben van. Az ellenséges erők szervezkednek. Az országban ellenforradalmárok tevékenykednek, különböző helyeken osztagokat szerveznek. Az ellenség most itt, Petrográdon a forradalom szívében ütötte fel fejét. Ezzel kapcsolatban mindenhonnan megbízható adataink vannak... – E legveszélyesebb és legkegyetlenebb frontra határozott, kemény, hűséges, a forradalom védelméért mindenre kész elvtársakat kell küldenünk.

A harc most szemtől szembe, életre-halálra folyik.

A bizottság a Népbiztosok Tanácsa mellett működő Összoroszországi Rendkívüli Bizottság az ellenforradalom és szabotázs elleni harcra nevet kapta (VCSK). Később erre a bizottságra hárult a feladat, hogy harcoljon a spekuláció és a hivatali visszaélések ellen.

Felmerült a kérdés: kit nevezzenek ki az Összoroszországi Rendkívüli Bizottság, a VCSK élére.

„Egy igazi »proletár jakobinusra« van szükségünk" – mondta Lenin. A jelenlevők tekintete Dzerzsinszkij felé fordult. Általános vélemény szerint ő mindenkinél jobban megfelelt a lenini követelményeknek. Mint a jakobinusok a nagy francia forradalom idején, Dzerzsinszkij most ugyanolyan feltétlenül hű volt a szocialista forradalomhoz, s engesztelhetetlen annak ellenségeivel szemben.

Dzerzsinszkijt egyhangúan megválasztották a VCSK elnökének.

A népbiztosok tanácsának a VCSK létrehozásáról szóló határozata kimondta, hogy a szervezet feladata mindenfajta ellenforradalmi tevékenység meggátolása és felszámolása Oroszországban. A bizottság csak előzetes nyomozással foglalkozhatott, ezután minden ügyet át kellett adnia a forradalmi bíróságok hatáskörébe.

Figyelemre méltó, milyen elnéző a határozat az ellenforradalmárok megbüntetésében: vagyonelkobzás, az állandó lakhely-

ről való kitelepítés, az élelmiszerjegyek bevonása, a nép ellenségeinek jegyzékébe való felvétel. A felsorolásban halálos ítélet, de még bebörtönzés sem szerepel.

A szovjethatalom fennállásának első hónapjaiban rendkívüli humanitást gyakorolt ellenségeivel szemben. Becsületszó ellenében még a lázadó Krasznov tábornok és az Ideiglenes Kormány miniszterei is szabadlábra kerültek. Ezek az urak azonban igen hamar ismét a szocialista forradalom aktív ellenségeinek soraiban voltak. És csak amikor az oroszországi és nemzetközi burzsoázia a harc szélsőséges módjait alkalmazta, amikor a valóság bebizonyította, hogy az ellenséggel szembeni enyhe intézkedések munkások és parasztok százezreinek pusztulását okozták, volt kénytelen a szovjethatalom szigorú intézkedéseket tenni a forradalom vívmányainak védelme érdekében.

BECSÜLETESSÉG ÉS TISZTASÁG

A VCSK kollégiumának tagjai között eleinte csak kommunisták voltak. A VCSK apparátusa igen kicsiny volt. Az egész irattár Dzerzsinszkij aktatáskájában, a pénztár pedig a pénztáros szerepét betöltő Jakov Petersz, a kollégium egyik tagjának íróasztalfiókjában volt.

Dzerzsinszkij a VCSK-t az októberi fegyveres felkelés aktív résztvevőivel bővítette. A VCSK-ban folytatott munkához igen becsületes, a forradalomhoz hű embereket válogatott. Fennmaradt Dzerzsinszkij feljegyzése, melyet a VCSK szabotázsokkal, hivatali és bankvisszaélésekkel foglalkozó alosztályának létrehozásáról küldött a Vörös Gárda törzséhez. Dzerzsinszkij ezt írta: „Ezen az alosztályon 5–10 vörösgárdista elvtársra van szükség, akik tudatában vannak a forradalmárok nagyszerű küldetésének, akiket nem lehet megvásárolni, akik ellenállnak az arany csábító hatásának." A VCSK munkatársainak, a tegnapi munkásoknak, katonáknak és matrózoknak sem jogi ismeretei, sem a bűncselekmények felderítésének tapasztalatai nem álltak rendelkezésükre. Dzerzsinszkij és a kollégium más tagjai, akik kijárták az illegális pártmunka nehéz iskoláját, sajátmaguk jártak letartóztatásokra, házkutatásokra, személyes példájukkal bizonyítva mit, és hogyan kell csinálni.

Dzerzsinszkij azt mondta, hogy a csekista (így hívták a

VCSK munkatársait) három tulajdonság birtokosa kell, hogy legyen: becsületesség, érzékenység és lelki tisztaság. Az, aki érzéketlenné válik, nem alkalmas többé a VCSK-ban végzett munkára – hangsúlyozta nemegyszer.

Egy alkalommal Dzerzsinszkij tudomására jutott, hogy a VCSK egyik munkatársa megütött egy letartóztatottat. Az eset kivizsgálását Dzerzsinszkij személyesen végezte. A VCSK kollégiuma Dzerzsinszkij jelentése alapján úgy döntött, hogy a legerélyesebb megrovásban kell részesíteni a bűnöst, és a jövőben „bíróság elé kell állítani mindenkit, aki a letartóztatottakra kezet mer emelni".

A FORRADALMI TÖRVÉNYESSÉGÉRT

Ez az eset arra késztette Dzerzsinszkijt, hogy tollat fogjon és utasítást írjon a házkutatásokat és kihallgatásokat végzők részére. Íme a dokument:

„Fegyveres emberek behatolása magánlakásba, és a gyanúsítottak letartóztatása olyan rossz, amelyhez jelenleg még folyamodnunk kell, hogy diadalmaskodjon a jó és az igazság. Mindig szem előtt kell azonban tartanunk, hogy ez rossz dolog, és hogy feladatunk e rossz dolog felhasználásával megszüntetnünk azt a szükségszerűséget, hogy a jövőben ehhez az eszközhöz nyúljunk. Éppen ezért mindazok, akiket azzal bíznak meg, hogy házkutatásokat tartsanak vagy embereket tartóztassanak le és tartsanak börtönben, bánjanak a letartóztatottakkal, a házkutatáson jelenlevőkkel kíméletesen, legyenek velük jóval udvariasabbak, mint a hozzájuk közel álló emberekkel, vegyék figyelembe, hogy a letartóztatott nem védekezhet és hogy hatalmunkban van. Valamennyiünknek tudnunk kell, hogy a szovjethatalom, a munkások és parasztok képviselői vagyunk és mindenfajta kiabálás, gorombaság, szerénytelenség, udvariatlanság olyan folt, amely ezt a hatalmat szennyezi be."

Az utasítás azzal a figyelmeztetéssel végződött, hogy a letartóztatottakkal gorombán bánót szintén letartóztatják, és három hónapi börtönre ítélhetik, kizárják a VCSK soraiból, kitelepítik Moszkvából. Ez nem maradt puszta fenyegetés. A letartóztatottakkal szemben goromba viselkedésért több munkatársat ily módon büntettek meg.

Dzerzsinszkij óvta a forradalmi törvényességet és a csekistáktól is megkövetelte annak tiszteletét. Megkövetelte, hogy figyelmesek legyenek az emberekkel, ami nélkül gyakran lehetetlen volt megkülönböztetni a megtévedt embert a tényleges bűnöstől. Dzerzsinszkij azonban világosan felismerte, hogy a forradalom megmentése érdekében szükséges, sőt mindenekelőtt szükséges a keménység és határozottság, ezért az ellenforradalmi összeesküvők nem reménykedhettek a kegyelemben. A Dzerzsinszkij vezette VCSK csapásai pontosak és kemények voltak.

VESZÉLYBEN A HAZA

A fiatal szovjet köztársaság harca az ellenséggel olyan szakaszba jutott, amikor mind a szovjet államnak, mind a VCSK elnökének, Dzerzsinszkijnek keménynek és határozottnak kellett lennie.

Hamarosan megjelent a Népbiztosok Tanácsának dekrétuma, mely jelentős mértékben bővítette a VCSK jogait.

Ezt az intézkedést egy különleges körülmény tette szükségessé. Breszt-Litovszkban (jelenleg Breszt) a szovjet kormány küldöttsége és a német katonai vezetés képviselői között béketárgyalások folytak. A német imperialisták elfogadhatatlan, megalázó feltételeket támasztottak. Ezen feltételek minden súlyossága ellenére Lenin a haladéktalan békekötés mellett volt, mivel az országnak nem volt sem gazdasági, sem katonai, sem erkölcsi ereje a háború sikeres folytatásához. A haladéktalan békekötéstől függött a szovjethatalom léte. A párt Központi Bizottságában azonban éles vita folyt a béke érdekében.

Eközben a német hadvezetés 1918. február 18-án az orosz–német front minden szakaszán támadásba lendült. A komoly ellenállással nem találkozó német csapatok megszállták Litvániát és Észtországot, Ukrajna jelentős részét, elfoglalták Dvinszket, Minszket, Polockot, Pszkovot és más városokat. Az ellenség Petrográdot fenyegette.

Beköszöntött a szovjethatalomra az a halálos veszély, melyet Lenin előre látott. Haladéktalan intézkedéseket kellett tenni az ellenség visszaverésére.

1918. február 21-én a Népbiztosok Tanácsa elfogadta a „Veszélyben a szocialista haza" elnevezésű dekrétumot. Az ország minden erejét és eszközét teljes mértékben a forradalmi

védelemre irányították. Valamennyi szovjetnek és forradalmi szervezetnek kötelességévé tették, hogy állását az utolsó csepp véréig tartsa. A dekrétum tartalmazta az ellenség visszaverésével kapcsolatos intézkedéseket.

Ezekben a februári napokban, amikor Pszkov, Reve (ma Tallin) és Narva alatt a Vörös Hadsereg éppenhogy csak megalakult alakulatai, a vörösgárdisták és a vörös tengerészek állhatatosan visszaverték az állig felfegyverzett német csapatok támadásait, a VCSK Dzerzsinszkij vezetésével több ellenforradalmi szervezkedést számolt fel.

Február 23-án a Kommunista Párt Központi Bizottsága Lenin sürgetésére döntést hozott a békekötésről az új, sokkal súlyosabb helyzetben. *„A veszélyben a szocialista haza"* elnevezésű dekrétumot azonban nem vonták vissza, mert szükséges volt, hogy ne gyöngítsék a harcot az ellenforradalmi erőkkel, erősítsék a szovjethatalmat. Mivel Petrográd állandóan katonai támadás veszélyének volt kitéve a szárazföld és a tenger felől, a szovjet kormány március 11-én Petrográdból Moszkvába tette át székhelyét.

ANARCHISTÁK LEFEGYVERZÉSE

Moszkvában ebben az időben rendkívüli helyzet alakult ki. A városban törvénytelenül garázdálkodtak az anarchisták. Nem ismerék el a szovjethatalom törvényeit és intézkedéseit, elfoglalták a főváros stratégiailag fontos pontjain levő villákat, megalakították jól felfegyverzett osztagaikat, az úgynevezett „fekete gárdát", terrorizálták és kirabolták a lakosságot. Az anarchisták zászlaja alatt sok fehérgárdista és közönséges bűnöző gyűlt egybe.

A VCSK Moszkvába érkezése utáni első napon az anarchisták megtámadták a csekisták egyik csoportját és egy csekistát megöltek. Dzerzsinszkij parancsára a gyilkosokat letartóztatták.

Dzerzsinszkij határozottan felvetette az anarchisták lefegyverzését és a „fekete gárda" támpontjainak teljes felszámolását.

1918. április 11-én Dzerzsinszkij elnökletével összeült a VCSK kollégiumának ülése. A katonai hatóságok a moszkvai, városi és járási szervezetek képviselőivel közösen határozatot hoztak az anarchisták lefegyverzéséről és jóváhagyták annak tervét.

Még ugyanezen az éjszakán egy időben egész Moszkvában végrehajtották a rajtaütést. A VCSK osztagai és a Kremlt őrző vörös lett lövészek bekerítették azokat a villákat, ahol az anarchisták tartózkodtak, és megkezdték lefegyverzésüket. Az anarchisták több helyen elkeseredett ellenállást tanúsítottak. A fegyveres összecsapásokban 30 anarchista, valamint 12 csekista és vöröskatona meghalt vagy megsebesült. A rajtaütést személyesen Dzerzsinszkij vezette.

– Szétzúztuk azokat a külföldön terjedő illúziókat, hogy bukásunk szélén állunk – mondta Dzerzsinszkij egy év múlva, a rajtaütés politikai eredményeit értékelve.

Az anarchisták lefegyverzése után Moszkvában nyolcvan százalékkal csökkent a bűnözés.

A több száz anarchista közül csak azokat tartóztatták le és vonták bírói úton felelősségre, akik rablásban vagy gyilkosságban voltak bűnösök. Az anarchisták nagyobb részét szabadon engedték. Miért?

A kispolgári pártok ugyanis, melyekhez az anarchisták is tartoztak – különféle szinteken és különféle formákban – az önkényuralom ellen harcoltak. Oroszországban ilyen kispolgári párt volt a szociáldemokraták (mensevikek), a szociálforradalmárok (eszerek), az anarchisták és több más kisebb szervezet. A bolsevikok éles ideológiai és politikai vitát folytattak velük. E viták a cárizmus elleni harc stratégiai és taktikai kérdései körül forogtak, a társadalomnak a forradalom győzelme utáni berendezkedését érintették. Az ellentmondások ellenére azonban ezek a pártok felléptek a közös ellenséggel szemben. Tagjaik a bolsevikokkal együtt ültek a börtönökben, segítették egymást, ha meg kellett szervezni valaki szökését, vagy el kellett rejteni valakit a rendőrség elől.

A cári hatalmat megdöntő februári forradalom után a kispolgári pártok egy része a bolsevikokhoz csatlakozott, többségük azonban teljesen meg volt elégedve a burzsoá demokráciával, támogatta az Ideiglenes Kormányt, sőt részt vett abban. A cárizmus ellen korábban folytatott tevékenység volt az a politikai tőke, melynek köszönhetően a mensevikek, eszerek és anarchisták 1917 őszéig befolyást gyakoroltak a tömegekre, sőt többségben voltak a munkás- és katonaküldöttek szovjetjeiben.

A kispolgári pártok nem fogadták el a szocialista forradalom győzelme következtében megalakult proletárdiktatúrát. Írásos

kiadványaikban és szóbeli agitációban támadták a bolsevikokat, ám ezt úgy tüntették fel, mint „eszmei különbséget”, mint saját „forradalmi, szocialista” meggyőződésük védelmezését.

A mensevikek, eszerek és anarchisták nem váltak azonnal nyilvánvaló ellenforradalmárokká, a fehérgárdisták támogatóivá, éppen ezért a bolsevikok nem akarták azonosítani és nem is azonosíthatták őket a proletariátus ellenségeivel. Valószínűleg tisztán emberi, pszichológiai motívumok is szerepet játszottak, hiszen ezek az emberek tegnapi forradalmárok voltak, társak a börtönben és száműzetésben, éppen ezért a bolsevikok nem azon, hanem ezen az oldalon szerették volna őket látni, annál is inkább, mivel egy részük becsületesen együttműködött a szovjethatalommal.

Ez az oka annak, hogy a bolsevikok a Nagy Októberi Szocialista Forradalom utáni első hónapokban főként a propaganda és agitáció eszközeivel harcoltak ellenfeleikkel és csak akkor nyúltak a megtorlás eszközéhez, ha az illető személy közönséges bűnözővé vált, gyilkolt, rabolt, lázadást szított.

Az anarchistákhoz tartozott a rendkívüli bizottságok néhány munkatársa is. Egyikük Delafard, róla külön szólunk is néhány szót.

EGY FORRADALMÁR ÁLMAI

Delafard a francia forradalom idején Oroszországba emigrált márki dédunokája volt. Ez a francia származású, arisztokrata eredetű, anarchista politikai meggyőződésű jogász a VCSK nyomozója és a VCSK vezető szervének, a VCSK kollégiumának tagja lett. Dzerzsinszkij nagyra értékelte Delafard-t és hatást gyakorolt rá, hogy az anarchizmustól a kommunizmushoz csatlakozzon.

Delafard költő volt. Néha szabad idejében felolvasta barátainak verseit. E versekben kifejezte álmát, a régi világ bukásáról és a munka eljövendő országáról. Előfordult, hogy az ajtó csendesen kinyílt és megjelent Dzerzsinszkij. Bejött a szobába, leült valahol egy székre, és hogy ne zavarjon figyelmesen hallgatott.

Egyszer, mikor Delafard verseiben túlságosan elszakadt a reális élettől, Dzerzsinszkij finoman elmosolyodva ezt mondta:

– A forradalmárnak álmodoznia kell, de konkrétan, olyan dolgokról, amelyek álomból valósággá válnak. Mindannyian arról álmodoztunk, hogy a proletariátus megragadja a hatalmat, és ez az álom megvalósult. Álmodozzunk arról, hogy osztályellenségeink legyőzése után erős proletárállamot alkotunk, amely megnyitja az emberiség előtt a kommunizmus felé vezető utat.

Ezt az epizódot Nyikolaj Ravics szovjet író jegyezte fel. Ravics barátja volt Delafard-nak és egyszer nála találkozott Dzerzsinszkijjel.

A csekista Delafard-t a francia intervenciósok által megszállt Odesszába küldték illegális munkára. Hollétét kinyomozták. Utolsó töltényéig védekezett, sebesülten fogták el. 1919 májusában egy francia katonai bíróság halálra ítélte. Amikor Delafard-t agyonlőtték, nem engedte, hogy bekössék a szemét és ezzel a kiáltással halt meg: „Éljen a világforradalom!”

A „VAS FELIKSZ” ARCKÉPÉHEZ

Kevés olyan visszaemlékezéssel rendelkezünk, amely Dzerzsinszkijt munkán kívül, egyéni életében mutatná be. Valószínűleg azért, mert mindig harcolt, mindig dolgozott. Mégis fogalmat alkothatunk a „Vas Feliksz” – ahogy hajlíthatatlan akarata miatt nevezték – kapcsolatairól, kedvteléseiről. Dzerzsinszkij levelezéséből és néhány kortársának visszaemlékezéséből. Íme, mit ír például Galina Szerebjakova írónő, aki Dzerzsinszkijt 1918-ban, a pihenés ritka perceiben figyelte meg.

„Többször láttam Feliksz Edmundovicsot, emlékszem rá, amint a szovjetek második házában (jelenleg a Metropol szálló), az egyik kényelmetlenül bebútorozott, nagy szobában, porlepte arcképek között, a teázó asztalnál lengyel nyelven verseket olvasott, Mickiewiczet és Slovackit soha nem hallottam annyira zeneinek és jelentőségteljesnek, mint az ő szájából. Dzerzsinszkijnek erős, de mély és kellemes hangja volt. Szenvedélyesen szerette a költészetet és jól ismerte azt. Feliksz Edmundovics maga is írt verseket, ám bárhogy kérték is, ezen az estén nem volt hajlandó felolvasni őket, és ironikus önkritikával visszautasította kérésünket.

Ugyanakkor édesanyám, aki a Varsói Konzervatóriumot vé-

gezte Chopin prelűdöket és egy balladát játszott. Abból, ahogy Dzerzsinszkij Chopint hallgatta és Chopinről beszélt, amilyen finom és mély ítéletet tud mondani a zenéről, megértettem, hogy Dzerzsinszkij egy külsőre szigorúnak tűnő, ám lényegében mély érzésű, finom ember."

Igen érdekesek azoknak az embereknek a visszaemlékezései is, akik nem kerültek Dzerzsinszkijjel sem személyes, sem hivatali kapcsolatba.

1920-ban Moszkvába érkezett Sheridan angol szobrásznő. Sheridan bátor nő volt. Bátornak és kemény jelleműnek kellett lenni annak, aki rászánta magát, hogy a polgárháború dúlta, hideg, éhező, kiütéses tífusz és más betegségek sújtotta országba utazik, figyelmen kívül hagyva a burzsoá propagandát, amely mindenféle szörnyűségekkel és a bolsevikokról szóló rágalommal rémített mindenkit. Sheridan azonban elhatározta, hogy portrékat készít az orosz forradalom vezéreiről és semmi sem tudta visszatartani. Sikerült engedélyt kapnia, hogy megmintázza Dzerzsinszkijt. Íme, hogy látta a forradalmárt a szobrásznő éles szeme:

„Ma eljött Dzerzsinszkij. Nyugodtan és igen hallgatagon állt modellt. Szemét mintha könny borította volna valami belső bánat miatt, ám ajka finoman, kedvesen mosolygott. Arca keskeny, csontos. Arcvonásai közül legjellemzőbb az orra. Vékony, vértelen orrcimpái, hallatlan érzékenységet sejtetnek. Kétségkívül nem a hatalom absztrakt vágya, nem a politikai karrier, hanem az a fanatikus meggyőződés tette a hozzá hasonló embereket forradalmárrá, hogy a gonoszt az emberiség és a népek java érdekében meg kell semmisíteni.

TISZTI ÖSSZEESKÜVÉS

A kegyetlen harc tovább folytatódott. A VCSK-ba hírek érkeztek egy nagyszabású moszkvai ellenforradalmi szervezet a „Haza és Szabadság Nemzetközi Szövetsége" létéről. Ezt a szervezetet Borisz Szavinkov volt eszer hozta létre, aki az Ideiglenes Kormányban a hadügyminiszter közvetlen munkatársa volt.

A forradalom előtt Szavinkov, mint eszer terrorista volt ismeretes, aki részt vett Pleve, cári belügyminiszter és Szergej Alexandrovics nagyherceg moszkvai főkormányzó meggyilko-

lásában. Az Ideiglenes Kormány megdöntése után Borisz Szavinkov a szovjethatalom esküdt ellensége lett és szövetségre lépett a legvadabb monarchistákkal és fehérgárdista tábornokokkal.

A Haza és Szabadság Nemzetközi Szövetségének vezetőjeként Szavinkov felkelést készített elő a szovjethatalom ellen Moszkvában, Kazanyban és a Volga felső folyása mentén. A tervek szerint ezeknek a felkeléseknek utat kellett volna nyitniuk az erre az időre Arhangelszkban deszantot partra tevő angoloknak és amerikaiaknak, valamint a szovjetek ellen a Volga mentén lázadó csehszlovák hadtestnek. A lázadás megszervezéséhez Szavinkov Nulasz francia követtől és a moszkvai angol konzulátustól, valamint Masarik egyik csehszlovák nacionalista vezetőjétől kapott pénzt.

Az összeesküvésről szóló első híreket a VCSK-hoz érkező levelek tartalmazták. A Kaucsuk moszkvai gyár egyik munkása, Nyihonov közölte, hogy házukban egy magánkézben levő fürdőben inkább tisztekre, mint betegekre hasonlító gyanús urak fordulnak meg. Egy másik levélben a lett ezred parancsnoka egy ismerős egészségügyi nővér szavai alapján közölte, hogy a moszkvai Iverszkaja kórházban betegnek tettetve magát, sok tiszt található. A nővérbe szerelmes egyik kadét azt tanácsolta a nővérnek, hogy egy időre utazzon el Moszkvából, mivel a közeljövőben a bolsevikok elleni fegyveres felkelés várható.

Dzerzsinszkij megparancsolta, hogy gondosan figyeljék meg a kórházat, ahol a tisztek rejtőznek. A hírek igaznak bizonyultak. Az összeesküvőket hamarosan letartóztatták.

Dzerzsinszkij személyesen tanulmányozta a házkutatások során talált dokumentumokat és kihallgatta a letartóztatottakat. Logikájának ereje, megfigyelőképessége arra késztette a letartóztatottakat, hogy igaz választ adjanak, feltárják kártyáikat. A szervezet egyik moszkvai vezetője, Pinka, közölte többek között azokat a címeket és jelszavakat, melyeket a szövetség tagjai Kazanyban használtak.

A VCSK két csekistát a Haza és Szabadság Nemzetközi Szövetsége moszkvai képviselőjeként Kazanyba küldött. Miután a csekisták átadták a Pinkétől kapott tárgyi jelszót (egy névjegy egyik felét, melynek másik része Kazanyban volt), gyűlésre hívták össze a kazanyi ellenforradalmi szervezet vezetőit, majd azután, hogy az összeesküvők elárulták terveiket, a helyi csekis-

ták segítségével letartóztatták őket. Moszkvában és Kazanyban időben ártalmatlanná tették a felkelők fő erőit, megakadályozták a felkelést.

Szavinkovot nem sikerült elfogni. Amikor a letartóztatások elkezdődtek, Szavinkov az angol konzulátuson rejtőzött el, majd az angolok segítségével Ribinszkbe szökött. 1918 július első napjaiban itt próbált felkelést szervezni. Ezzel egyidőben zendülés tört ki Muronban és Jaroszlavlban, amelyek megszervezésére Szavinkov Szaharov ezredest és törzsfőnökét Perhurovot küldte el. Ribinszkben és Muronban a felkelést a helyi erők gyorsan elfojtották. Perhurov ezredesnek csak Jaroszlavlban sikerült két hétig tartania magát. Ez a felkelés azonban annak ellenére, hogy lekötötte a Vörös Hadsereg és a VCSK erőinek egy részét, nem játszotta azt a szerepet, amelyre az Antant képviselői számítottak, akik utasításai szerint Szavinkov is tevékenykedett.

Szavinkov és Perhurov ez alkalommal az Oroszország keleti részén tevékenykedő fehérgárdista hadsereg parancsnokához, Kolcsak admirálishoz szökött. Perhurovot 1922-ben a csekisták elfogták és a Legfelsőbb Bíróság katonai kollégiumának ítélete alapján agyonlőtték, míg Szavinkov 1919-ben mint Kolcsak admirális képviselője Párizsba utazott. 1924-ben tartóztatták le egy akció eredményeként, melyet a csekisták Dzerzsinszkij vezetésével hajtottak végre. Erre a későbbiekben még visszatérünk...

Ez volt a legnagyobb jelentőségű ügy, amellyel eddig a VCSK foglalkozott. Dzerzsinszkij gondosan dolgozott a nyomozati anyagokkal, sok mindent saját maga végzett. A VCSK munkatársai *„...megtanulták tőle, hogyan lehet a jelentéktelennek látszó papírok megfejtésével megtalálni az ellenforradalmi tevékenység további leleplezéséhez szükséges értékes fonalat"* – írta Jakov Petersz, Dzerzsinszkij egyik legközelebbi munkatársa a VCSK-ban.

Két nappal a Haza és Szabadság Nemzetközi Szövetsége moszkvai szervezete felszámolásának megkezdése előtt Dzerzsinszkij ezt írta feleségének: „A harc tüzében vagyok, a katona életét élem, akinek nincs pihenése, mivel meg kell menteni a hazáját. Nincs időm, hogy magamra gondoljak, a munka és a harc pokoli, ám szívem e harcban élő maradt, ugyanolyan mint korábban volt. Időm egyetlen szakadatlan cselekvés...

A tűzvonalra állítottak, azt akarom, hogy harcoljak, nyitott szemmel lássam e nehéz helyzet teljes veszélyét és engesztelhetetlen legyek...

Fizikailag elfáradtam, de idegeim rendben vannak. Távol áll tőlem a csüggedés. Alig lépek ki dolgozószobámból, itt dolgozom, és ugyancsak itt a sarokban, egy spanyolfal mögött áll az ágyam."

Dzerzsinszkij nem túlzott. A helyzet valóban olyan volt, hogy meg kellett menteni a szovjet köztársaságot.

Az országban egyre erősebben lángolt fel a polgárháború tüze. A fehérgárdista tábornokoknak külföldi intervenciósok siettek segítségére. A német imperialisták elfoglalták Ukrajnát, Belorussziát, a Kaukázuson túli terület egy részét, a Balti-tenger mellékét, a Krímet. 1918 márciusában Murmanszkban angol, majd amerikai csapatok szálltak partra. Április 5-én Vlagyivosztokban japán tengerészgyalogosok jelentek meg. Május végén a Volga középső folyásánál és Szibériában fellázadt a csehszlovák hadtest.* Ez időben egyeztetve volt a Szavinkov-féle szövetség moszkvai és kazanyi fegyveres felkelésének tervezett időpontjával.

Az intervenciósokra támaszkodva az önkéntes fehérgárdista hadsereg elfoglalta az Észak-Kaukázus jelentős részét. Krasznov és Mamontov tábornok elfoglalta a Doni területet és megkezdte támadását Caricin (Volgográd) és Voronyezs ellen. Az ország belsejében a városokban aktivizálódtak a különböző ellenforradalmi szervezetek, a falvakban hol itt, hol ott robbant ki a gazdag falusi kulákok lázadása.

A szovjet kormány erőteljes intézkedéseket foganatosított az ellenség visszaverése érdekében. Megfeszített ütemben folyt a Vörös Hadsereg létszámának növelése. A szovjet hátország megerősítésében nagy jelentősége volt a helyi rendkívüli bizottságok tevékenykedésének.

E bizottságokat általában 1918 márciusában, áprilisában szervezték.

A konferencia síkraszállt amellett, hogy a rendkívüli bizottságok mellett működő valamennyi szétszórt fegyveres osztagot a VCSK egységes különleges hadtestévé szervezzék, amely meg

* Csehszlovák hadtest. Az I. világháború idején az osztrák–magyar hadsereg, a cseh és szlovák hadifoglyokból Oroszországban szervezett csehszlovák egységek.

tudja védeni a szovjethatalmat a belső ellenség támadásai ellen.

A Dzerzsinszkij közvetlen részvételével a konferencián kidolgozott határozatok igen jelentősek voltak a rendkívüli bizottságok egész ezt követő tevékenysége szempontjából.

A BALOLDALI ESZERLÁZADÁS

A konferencia résztvevői még vissza sem tértek munkahelyükre, amikor a VCSK-nak komoly megpróbáltatást kellett kiállnia, elnökének, Dzerzsinszkijnek pedig halálos veszéllyel kellett szembenéznie.

1918. július 6-án Moszkvában kitört a baloldali eszerek lázadása.

Ezen a napon megölték Mirbach grófot, a német követet. Ez provokáció volt. Célja teljesen világos: meghiúsítani a breszti békeszerződést, újra háborúba taszítani a szovjet köztársaságot Németországgal.

Amikor Mirbach meggyilkolásáról tudomást szerzett Lenin, a Népbiztosok Tanácsának elnöke, úgy rendelkezett, hogy Dzerzsinszkij személyesen folytassa a nyomozást. Dzerzsinszkij két csekista kíséretében azonnal az esemény színhelyére utazott. A német diplomaták megmutatták neki azt a dokumentumot, amelyet a gyilkosok használtak fel a Mirbachhal létesítendő találkozáshoz. Dzerzsinszkij elolvasta az iratot.

„Az Összoroszországi Rendkívüli Bizottság felhatalmazza tagját, Jakov Bljumkint és a forradalmi bíróság képviselőjét, Nyikolaj Andrejevet, hogy tárgyalásokat kezdjen az oroszországi német követ úrral, egy olyan ügyben, amelynek a legközvetlenebb köze van a követ úrhoz."

Az igazolás hamis volt. Dzerzsinszkijnek elegendő volt egyetlen pillantás, hogy meggyőződjön: mind az ő, mind a VCSK titkárának, Kszenofontovnak az aláírása hamis, ám a VCSK pecsétje eredeti. A pecsétet a VCSK elnökhelyettese Alekszandrovics, a baloldali eszerek pártjának tagja őrizte. A VCSK-ban dolgozó Bljumkin és Andrejev szintén a párt tagja volt.

Dzerzsinszkijnek jelentették, hogy Bljumkin a német követségről a VCSK egyik osztagához ment. Ennek az osztagnak a parancsnoka a szintén baloldali eszer Popov volt. Dzerzsinszkij

azonnal odautazott, hogy letartóztassa a gyilkost. Eszébe sem jutott, hogy Alekszandrovics és Popov ezt az osztagot a lázadás ütőerejévé tette, és hogy ott székel a baloldaliak Központi Bizottsága, mely a lázadás törzsévé vált.

Hogyan történhetett, hogy a szociálforradalmárok (eszerek) bejuthattak a VCSK-ba?

1917 decemberében a baloldali eszerek kijelentették, hogy elismerik a szovjethatalmat, és a Szovjetek II. kongresszusának határozatait. E feltétellel helyet kaptak a Szovjetek Központi Végrehajtó Bizottságában és a Népbiztosok Tanácsában. A Szovjetek Központi Végrehajtó Bizottságának (mely a Szovjetek kongresszusai közötti időben az ország legfelsőbb hatalma volt) és a szovjet kormánynak tagjaiként a baloldali eszerek helyet követeltek maguknak a szovjet államapparátusban, így a VCSK-ban is. A Népbiztosok Tanácsa akkor nem látott alapot arra, hogy elutasítsa e párt tagjainak kérését, hogy a VCSK-ban dolgozzanak, hiszen ez a párt a kormánykoalíció része volt.

Így történt, hogy a csekisták között, beleértve a csekisták vezetőit is, baloldali eszerek tűntek fel.

1918 márciusában, a Németországgal kötött békeszerződés elleni tiltakozás jeléül a baloldali eszerek kiváltak a közös kormányból, ám továbbra is megmaradtak a Szovjetekben, a Földművelődésügyi Népbiztosságon és a VCSK-ban.

Most, amikor Moszkvában július 4-én összeült a Szovjetek IV. összoroszországi kongresszusa, melynek ratifikálnia kellett a breszti szerződést, elhatározták, hogy magukhoz ragadják a hatalmat.

...Dzerzsinszkij azt követelte Popovtól, hogy vezesse elé Bljumkint. Popov azt felelte, hogy Bljumkin nincs itt, kórházba utazott. Dzerzsinszkij végigjárta a törzs szobáit, hogy meggyőződjön a válasz igazáról, ám ekkor hozzálépett Prosján és Karelin a baloldali eszerek Központi Bizottságának két tagja és bejelentette:

– Bljumkint nem adjuk át önnek. Mirbach grófot a baloldali eszerek Központi Bizottságának utasítására ölték meg, és az akcióért a Központi Bizottság vállalja a felelősséget.

– Letartóztatom önöket! Kövessenek!

Prosjan és Karelin azonban ahelyett, hogy követte volna Dzerzsinszkijt, eltűnt a szomszéd szobában, ahonnan az eszer

Szoblin lépett ki, és a többi lázadó segítségével lefegyverezte Dzerzsinszkijt.

A szobába, ahol Dzerzsinszkijt őrizték, hamarosan bevezették munkatársait és több, a lázadók által letartóztatott kommunistát. Közöttük volt Pjotr Szmidovics, a Moszkvai Szovjet elnöke, Martin Lacisz a VCSK kollégiumának tagja. Dzerzsinszkij megtudta tőlük, hogy a VCSK épülete, melyet Popov osztaga őrzött, a lázadók kezében van. A lázadóknak sikerült elfoglalniuk a Főpostát és a Távíróhivatalt is. A baloldali eszerek táviratot küldtek minden tartományba és a hadra kelt sereghez is, melyben közölték, hogy a hatalom a kezükben van, és hogy a Lenin vagy Szverdlov aláírással érkező utasításokat ne teljesítsék.

A letartóztatott bolsevikokkal teli szobába belépett Popov és a baloldali eszerek sikereiről kezdett beszélni.

Dzerzsinszkij nem tudta türtőztetni magát:

– Adja ide a revolverét!

– Miért? – kérdezte bizonytalanul Popov?

– Golyót röpítek a fejébe, mint aljas árulónak!

Néhány óra múlva közölték Dzerzsinszkijjel, hogy túszként tartják fogva a baloldali eszerek egyik vezetőjéért, Marija Szpiridovnáért, akit több más baloldali eszerrel, a szovjetek V. kongresszusának küldötteivel együtt, fegyveres lázadás szervezésének vádjával tartóztattak le.

– Akkor engem haladéktalanul agyon kell lőniük, mivel én leszek az első, aki követelni fogom, hogy ne bocsássák szabadon – mondta nyugodtan Dzerzsinszkij.

A lázadók sikereit az magyarázta, hogy Moszkvában alig voltak csapatok, a moszkvai helyőrség egy része nyári táborokban volt, más egységeket sürgősen Jaroszlavlba vezényeltek egy felkelés leverésére, melyet Szavinkov hívei szítottak. Gyakorlatilag csak a lett lövészek voltak Moszkvában, akik a Kreml és a Nagy Színházban ülésező kongresszus védelmét látták el.

A baloldali eszerlázadás leverésének vezetését Lenin vette kézbe. Felhívására Moszkva valamennyi kerületében sietve kommunista osztagok alakultak, amelyek lefegyverezték a lázadókat, és letartóztatták bizottságaikat. Az üzemekben és gyárakban mindenütt nagygyűléseket tartottak: a munkások követelték a lázadás kíméletlen elfojtását.

Július 7-én reggel sikerült a Vörös Hadsereg reguláris egy-

ségeiből elegendőt mozgósítani a lázadókra mérendő csapáshoz. A lázadók törzsét tüzérségi tűz alá vették. Először a baloldali eszerek Központi Bizottságának civil ruhába öltözött tagjai menekültek el.

– Menekülnek az aljas, gyáva árulók – kiáltották utánuk Dzerzsinszkij és társai az ablakból.

Popov osztagában sok katona nem tudott a készülő felkelésről és véletlenül keveredett bele. Dzerzsinszkij és a többi letartóztatott bolsevik bátor viselkedése komoly hatást gyakorolt rájuk. Amikor a lázadók a vöröskatonák nyomására hátrálni kezdtek, a Dzerzsinszkijt őrző katonák fegyvert adtak neki. Védelmük alatt Dzerzsinszkij elindult a házat ostromló vöröskatonák felé.

Dzerzsinszkij haladéktalanul bekapcsolódott a lázadás végleges felszámolásának munkájába, a szétfutott lázadók elfogásába és letartóztatásába. Ezen a napon az egyik moszkvai pályaudvaron letartóztatták az álöltözetben levő, szakállát leborotvált Alekszandrovicsot. Este a VCSK kollégiuma őt és a felkelés 12 aktív, fegyverrel a kézben elfogott vezetőjét halálra ítélte. Az ítéletet a Szovjetek Központi Végrehajtó Bizottsága jóváhagyta és azt végrehajtották.

A felkelés sugalmazóját és szervezőjét, Szpiridonovnát és Szablint, valamivel később, az alapos nyomozás befejezése után állították bíróság elé. A Szovjetek Központi Végrehajtó Bizottságának Forradalmi Hadbírósága egyéves börtönre ítélte őket, ám két nap múlva az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság – figyelembe véve a forradalomért tett korábbi szolgálataikat – (mindketten harcoltak a cárizmus ellen, börtönben ültek, kényszermunkára ítélték őket) amnesztiában részesítette őket, és mindkettőjüket szabadon engedték.

1918. július 8-án a Népbiztosok Tanácsa összeült a Kremlben, hogy összegezze az események eredményét.

Dzerzsinszkij nagyon elkeseredett volt. Nem tudta megbocsátani magának, hogy nem vette észre: a VCSK-ban dolgozó baloldali eszerek árulást készítettek elő.

Ligyija Fotyijeva, a Népbiztosok Tanácsának titkárnője hallotta, amint Dzerzsinszkij az ülés előtt a teremben végigmenve indulatosan mondta Jakov Szverdlovnak a Szovjetek Végrehajtó Bizottsága elnökének:

– Miért nem lőttek agyon? Kár, hogy nem lőttek agyon. Ez hasznára vált volna a forradalomnak.

Szverdlov átölelte a vállát és így felelt:

– Nem, kedves Feliksz, nagyon jó, hogy nem lőttek agyon. Te még sokat fogsz tenni a forradalomért.

Megkezdődött az ülés, Dzerzsinszkij a baloldali eszerek lázadásáról tartott beszámolójában elismerte, hogy teljes mértékben megbízott helyettesében Alekszandrovicsban. Ez oda vezetett, hogy a VCSK Alekszandrovics és Popov kezében levő osztaga ellenforradalmi erővé vált. Dzerzsinszkij kérte, hogy mentsék fel elnöki tisztje és a VCSK-ban végzett munkája alól.

A Népbiztosok Tanácsa felmentette elnöki tisztsége alól, ám továbbra is meghagyta a VCSK kollégiumi tagjának tisztségében. Egy hónap múlva ismét kinevezték korábbi posztjára.

VÁLASZ A FEHÉRTERRORRA

1918. augusztus 30-án este, Moszkvában, a Michelszon-gyár kapujánál súlyosan megsebesült Lenin. Fanni Kaplan a jobboldali eszerek párttagja mérgezett golyóval sebezte meg. Lenin sebesülésének hírét Dzerzsinszkij Petrográdban kapta meg. Éppen akkor érkezett oda, hogy kinyomozza Mojszej Urickij, a Petrográdi Rendkívüli Bizottság elnöke meggyilkolásának körülményeit, aki munkatársa volt a Forradalmi Katonai Központban. Urickijt megölték, Moszkvában pedig Lenin vált az eszer terror áldozatává.

Dzerzsinszkij az első vonattal visszautazott Moszkvába. Szívében keserű bánatot érzett. Úgy tűnt, semmi sem tudja kimozdítani Dzerzsinszkijt sötét gondolatai közül. Volt min gondolkoznia.

A külföldi intervenciósok Északon, Délen és a Távol-Keleten új csapatokat tettek partra. Katonai, anyagi és műszaki segítségükkel fokozódott Kolcsak admirális fehér hadseregének, Gyenyikinnek és más tábornokoknak a nyomása. A Volgánál tovább folytatódtak a kegyetlen harcok a fehércsehekkel és fehérgárdistákkal. *Az intervenciósokat és fehérgárdistákat mindenütt segítették a jobboldali eszerek.*

A fehérterror nemcsak a Szovjet Köztársaság vezető párt és állami személyiségeire zúdult. Az ellenforradalmárok országszerte gyilkolták a helyi vezetőket, kommunistákat, munkásokat és parasztaktivistákat.

Hogyan lehet véget vetni a fehérterror garázdálkodásának? Dzerzsinszkij arra a következtetésre jutott: ezerszer igaza volt Leninnek, amikor még júniusban, V. Volodarszkij, a Vörös Újság szerkesztőjének megölése után határozottan támogatta a petrográdi munkások követelését, hogy tömeges terrorral válaszoljanak a fehérterrorra. Dzerzsinszkij még úton volt, amikor az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottsághoz, a Népbiztosok Tanácsához és a VCSK-hoz az ország minden részéből a dolgozók gyűléseinek és nagygyűléseinek határozatai érkeztek, azzal a követeléssel, hogy kegyetlenül számoljanak le az ellenforradalmárokkal, akik kezet emeltek a forradalom vezérére. E követeléseket megelőzve az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság meghirdette az ellenforradalmárokkal szembeni tömeges terrort.

Szeptember 5-én Dzerzsinszkij a Népbiztosok Tanácsának ülésén beszámolót tartott a VCSK tevékenységéről. A Népbiztosok Tanácsának rendelete kimondta: *„Az adott helyzetben a hátország terror útján történő biztosítása elkerülhetetlen szükségszerűség..."*

A burzsoá sajtó lapjain mindez nagy port vert fel. A VCSK-ról és Dzerzsinszkijről a legképtelenebb vádakat terjesztették. A VCSK által állítólag elkövetett szörnyűségek hírének terjesztésével az intervenciósok saját bűneiket – az angolok által kivégzett 26 bakui komisszár, az arhangelszki kommunisták tömeges amerikai meggyilkolását és a fehér tábornokok gaztetteit – igyekeztek leplezni.

Dzerzsinszkij ebben az időben ezt írta nővérének:

„...Ugyanaz maradtam, aki voltam, bár sokak számára nincs rettenetesebb név az enyémnél.

A szeretet ma, mint korábban is, mindent jelent számomra, hallom és érzem szívemben ennek dalát. Ez a dal harcra hív, töretlen akaratot, fáradhatatlan munkabírást ad nekem. És ma az eszmén, az igazságosságra való törekvésen kívül semmi más nem határozza meg tevékenységemet."

1918 augusztusának végén a VCSK letartóztatta az egyik legnagyobb szovjetellenes összeesküvés szervezőit és részvevőit, melyet Lockhart-összeesküvésnek, vagy a követek összeesküvésének neveztek.

Bruce Lockhart, a brit katonai kabinet oroszországi különleges képviselője, az antantországok képviselőivel együtt aknamunkát folytatott a szovjethatalom ellen. Segítette ebben az angol felderítés tisztje, Sidney Raleigh, aki illegálisan tartózkodott Oroszországban. Mindketten Moszkvában voltak. Lockhart aktív segítője volt Petrográdban Cromy, a követség haditengerészeti attaséja. A diverziós munka megszervezésével Henry Vertamon francia tiszt foglalkozott, a kémhálózat kiépítését pedig az amerikai kereskedelmi attasé Kalamatijáno vezette.

Lockhart megkísérelte a Kremlt őrző lett lövészek megvesztegetését, hogy segítségükkel letartóztassa a szovjet kormányt. Az összeesküvők arra számítottak, hogy a fordulat pillanatában megölik Lenint, a Népbiztosok Tanácsának elnökét. Ezt Raleigh vállalta magára.

Dzerzsinszkij már tavasz óta feszült figyelemmel figyelte Lockhart tevékenységét. Bujkisz és Progisz csekistákat azzal a feladattal küldte Petrográdba, hogy a moszkvai tiszti ellenforradalmi szervezet képviselőiként a petrográdi ellenforradalmárokkal való kapcsolatfelvétel után tisztázzák, ki foglalkozik a külföldi diplomaták közül aknamunkával és milyennel?

A szerepüket jól játszó csekisták elérték, hogy mint teljesen megbízható embereket bemutatták őket Cromynak, az pedig összeismertette Bujkiszt és társát Raleigh-gel.

Miután Cromy megtudta, hogy a fiatal „tisztek" ismerik a Kremlt őrző lett lövészek néhány parancsnokát, ajánló leveleket adott nekik Lockharthoz. Magától értetődik, hogy mielőtt a levél Lockharthoz került volna, megfordult Dzerzsinszkij asztalán.

Lockhart elhatározta, hogy Bujkisz segítségével valósítja meg a Kreml őrségének megvesztegetési tervét.

– Erre annyi pénzt biztosítok önnek, amennyire szüksége van – jelentette ki Lockhart, és valóban, három alkalommal átadta neki az Eduárd Berzinnek, a lett hadosztály parancsnokának szánt 1 millió 200 ezer rubelt. Lockhart magától értetődően

még csak nem is gyanította, hogy Berzin, akivel Bujkisz ismertette össze, a VCSK megbízásából játssza az áruló szerepét, és hogy a többi vörös parancsnok lepénzelésére Berzinnek átadott pénz az állami kincstárba folyik be.

Az összeesküvés felszámolását Moszkvában és Petrográdban egyidejűleg kezdték meg. Petrográdban az angol katonai attasé, Cromy fegyveres ellenállást tanúsított. Egy csekistát megölt, négyet megsebesített, majd a lövöldözésben ő is elesett. Az angol követség épületében 40, ott rejtőzködő fehérgárdistát tartóztattak le, sok fegyvert és az angol diplomaták bűnös tevékenységét leleplező dokumentumot találtak.

A Moszkvában letartóztatott Lockhartot és az összeesküvésben részt vevő többi diplomatát a Londonban túszként fogva tartott Makszim Litvinovért és más bolsevikokért cserélték ki, a többi összeesküvőt, közöttük Kalamatijánót és ügynökeit a Forradalmi Katonai Bíróság elé állították, ahol elnyerték méltó büntetésüket.

Bujkiszről, aki Lockhartnak Smidhen néven mutatkozott be, Lockhart „Vihar Oroszország felett" c. könyvében ezt írta: „Azóta nem találkoztam Smidhennel. Vagy agyonlőtték az összeesküvésben való részvétel miatt, vagy kitüntették az összeesküvés leleplezéséért." Bujkisz-Smidhen tehát talány maradt Lockhart számára. Maga Bujkisz sikerét elsősorban Dzerzsinszkij vezetésének tulajdonította. Dzerzsinszkij az angol felderítővel való minden találkozás előtt részletesen megvitatta Bujkisszal viselkedésének minden részletét, igen figyelmes és türelmes volt.

A Lockhart-féle összeesküvés felszámolása után hamarosan, 1918 októberében Lenin és Szverdlov sürgetésére Dzerzsinszkij Svájcba utazott, hogy találkozzon feleségével és fiával, akiket 8 éve nem látott. Szófja Dzerzsinszkaja ebben az időben a svájci szovjet diplomácia missziójánál dolgozott.

A VCSK elnöke természetesen nem utazhatott legálisan a bolsevikok ellen harcoló Európába. Álnéven, külsejét elváltoztatva ment Svájcba.

Felejthetetlen napok voltak. Dzerzsinszkij lényegében először érezte a családi élet örömét, a család pedig megismerhette a szerető férjet és apát. Nem azt, aki messziről ír szerelemmel és gyöngédséggel teli leveleket, hanem az élő, reális hozzátartozót.

Dzerzsinszkij egy hetet töltött családjával Luganóban. Ki-

rándulásokat tett a luganói hegyekbe és a tóhoz. „Ez a csodálatos álomnak tűnő egy hét sokkal élesebben maradt meg emlékezetemben, mint egész négyéves svájci tartózkodásom..." – írta később Jan Dzerzsinszkij atyjáról szóló visszaemlékezéseiben.

A luganói tavon Dzerzsinszkij váratlanul találkozott Lockharttal. Amikor Dzerzsinszkij és családja beült egy csónakba, a kikötőhöz egy hajó közeledett. A hajó fedélzetén Lockhart állt. Tekintetük találkozott. Szerencsére Lockhart nem ismerte fel Dzerzsinszkijt. Meg sem fordult a fejében, hogy a VCSK elnöke Svájcban lehet, és hogy a csónakban ülő elegáns úr és a VCSK elnöke egy és ugyanaz a személy.

Jó volt a családdal, de a hivatali kötelesség Moszkvába szólította Dzerzsinszkijt. Október végén már ismét harci posztján, a Bolsaja Lubjanka utca 11. szám alatt volt. Az utca most az ő nevét viseli.

Családja csak 1919 februárjában tért vissza Moszkvába.

V.

A POLGÁRHÁBORÚ TÜZÉBEN

A PROLETÁRDIKTATÚRA SZERVE

1918 őszére a szovjet köztársaság helyzete megszilárdult. A Vörös Hadsereg visszaverte az intervenciósok és fehérgárdisták első támadását. A szovjetellenes összeesküvések szétzúzása jelentős mértékben megbénította az ellenforradalom tevékenységét, szétforgácsolta erőit.

A németországi forradalom lehetővé tette a szovjethatalomnak, hogy semmisnek tekintse a Bresztben rákényszerített kizsákmányoló békeszerződést. A megszálló német csapatok kivonulása Ukrajnából, Belorussziából és a Balti-tenger mellékéről, kedvező feltételeket teremtett a szovjethatalom e területeken történő visszaállításához.

Németország veresége azonban szabad kezet adott az USA, Anglia és Franciaország kapitalistáinak, akiknek lehetőségük nyílott a Szovjet-Oroszország elleni intervenció fokozására. Ez az ország nagy részét még mindig megszállva tartó fehér hadseregek várható, fokozódó támadását jelentette.

A szovjet kormány előre látta ezt a veszélyt. Határozatot hozott, hogy 3 milliós Vörös Hadsereget szervez. November végére Lenin vezetésével megalakult a Munkás és Paraszt Védelem Tanácsa. Ennek feladata a front és hátország vezetése, az ország tartalékainak az ország védelmére történő mozgósítása volt.

Ilyen volt a katonai és politikai helyzet, amikor megnyílt a rendkívüli bizottságok II. összoroszországi konferenciája. A konferenciát megnyitó Dzerzsinszkij elmondta, hogy a rendkívüli bizottságoknak munkájukban: *„...a forradalmi energia és a politikai érettség maximumát kell nyújtaniuk."*

Dzerzsinszkij nagy jelentőséget tulajdonított a rendkívüli bizottságok kifogástalan hírnevének. Szükségesnek látta a szovjet intézmények, elsősorban a rendkívüli bizottságok megtisz-

títását a szovjethatalomtól idegen elemektől és az oda befészkelődött bűnözőktől.

Amikor Dzerzsinszkijnek tudomására jutott a petrográdi kormányzóság rendkívüli bizottsága tagjának, Csudinnak hivatali visszaélése, a nyomozásra haladéktalanul Petrográdba utazott. Csudin visszaélései teljes mértékben igaznak bizonyultak, ezért golyó általi halálra ítélték. Fennmaradt Dzerzsinszkij saját kezűleg írt ítélete az üggyel kapcsolatban. Az ítélet rámutat, hogy „...Csudin bűne még súlyosabb, mivel több éven keresztül a Kommunista Párt tagja volt, és olyan felelős beosztást töltött be, mint a rendkívüli bizottság tagja. Lehetetlen, hogy ne tudta volna, milyen áruló módon sérti a párt érdekeit, és él vissza a rendkívüli bizottságban dolgozó elvtársak bizalmával."

– A csekistának mindenki másnál becsületesebbnek és tisztábbnak kell lennie. Olyannak, mint az átlátszó kristály – mondta Dzerzsinszkij.

A frontokon levő feszültség csökkenésével néhány, a kispolgári elemek hatása alá került kommunista a szovjet sajtóban kampányt indított a rendkívüli bizottságok tevékenységének korlátozásáért, és a népbiztosságok alá rendeléséért. A Csekát kritizálták bizonyos hibái, és munkatársai helytelen tevékenysége miatt.

Dzerzsinszkij tudta, hogy a kérdés feltevése nem időszerű. A polgárháború kellős közepén nem lehetett korlátozni a rendkívüli bizottságok tevékenységét. Ez az ellenforradalom elleni harc gyengülését jelentette volna.

Lenin támogatta a csekistákat a forradalom ellenségeivel folytatott harcban. 1918. november 7-én a VCSK munkatársainak gyűlésén ezt mondta: „...szeretnék néhány szót szólni a rendkívüli bizottság, a Cseka nehéz munkájáról.

Semmi meglepő sincs abban, hogy nemcsak az ellenségek, hanem gyakran a barátok is támadják a Cseka tevékenységét...

Amikor szemügyre veszem a Cseka tevékenységét, és szembeállítom a támadásokkal, azt mondom: ez nyárspolgári fecsegés, amely fabatkát sem ér... Számunkra az a fontos, hogy a *Cseka közvetlenül valósítja meg a proletariátus diktatúráját,* és ebben a tekintetben szerepe felbecsülhetetlen." *

* Lenin Összes művei, Kossuth, 1973. 37. kötet 163–164. lap

A polgárháború frontjain és a fehérgárdista összeesküvések elfojtásában elért sikerek lehetővé tették a szovjet kormánynak, hogy korlátozza a VCSK jogait, és szélesítse a bírói szervek tevékenységi körét. E célból, Dzerzsinszkij vezetésével különleges bizottság alakult, amely kidolgozta a rendkívüli bizottságról és a forradalmi hadbíróságokról szóló rendeletet.

1919. február 17-én Dzerzsinszkij az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt frakciójának nevében az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság elé terjesztette a VCSK és a Forradalmi Katonai Bíróságok megszüntetésének tervezetét.

Dzerzsinszkij megjegyezte, hogy jelenleg már nincsenek tömeges, egységes, ellenforradalmi erők az ország belsejében, amelyek ellen harcolni kellene ugyanúgy, mint a fronton, katonai módszerekkel. Az ellenforradalmárokat el kell ítélni. Majd javaslatot tett: a VCSK által kinyomozott minden ügyben adják át az ítélethozatal jogát a Forradalmi Bíróságoknak.

– Ugyanakkor – mondta Dzerzsinszkij –, nem szabad áltatnunk magunkat. Meg kell mondanunk ellenségeinknek, hogy amennyiben fegyverrel a kézben merészelnek föllépni, ismét életbe lépnek mindazok a jogok, amelyekkel a rendkívüli bizottságok fel voltak ruházva.

Az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság elfogadta a Dzerzsinszkij által beterjesztett javaslatot. Dzerzsinszkij egyik kortársa, Vjacseszlav Menzsinszkij ezt írta:

„A megtorlási eszközöket ő (Dzerzsinszkij) úgy tekintette, mint harci eszközöket, egyébként mindent az adott politikai helyzet és a forradalom további fejlődésének távlata határozott meg. Egy és ugyanaz az ellenforradalmi tevékenység a Szovjetunió egy bizonyos helyzetében véleménye szerint golyó általi halált érdemelt, néhány hónap múlva pedig ugyanazért a dologért a letartóztatást is hibának találta volna. Dzerzsinszkij egyébként mindig szigorúan ügyelt, hogy az általa kiadott utasítások szigorúan megfeleljenek a párt adott időszakban vallott álláspontjának, azokat ne önmaga gondolja ki a Cseka adataira alapozva.

1919 tavaszán megkezdődött a fehérgárdisták és intervenciósok új támadása a Szovjet Köztársaság ellen.

A támadás minden oldalról folyt: keletről Kolcsak admirális, délről Gyenyikin tábornok, északról az angol–amerikai intervenciósok és Miller tábornok hadserege, északnyugaton Jugyenyics tábornok csapatai, melyek az angol flotta támogatásával Petrográdot fenyegették. Nyugaton a lengyel intervenciósok és az ukrán nacionalista petljuristák* támadtak.

Az intervenciósok legfőképp Kolcsakra támaszkodtak. Segítségével sikerült létrehozniuk egy jól felfegyverzett, 400 ezer fős hadsereget. Március 4-én a kolcsakisták az egész keleti fronton támadásba lendültek.

„Kolcsak győzelmei a keleti fronton rendkívül fenyegető veszélyt jelentenek a szovjet köztársaság számára. Az erők legnagyobb összpontosítására van szükség, hogy szétverjük Kolcsakot" – értékelte a kialakult helyzetet az OK(b)P Központi Bizottsága a Lenin által írt tézisekben.

A katonai jellegű intézkedések mellett nagy jelentősége volt a szovjet hátország biztosításának.

1919. március 30-án az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság Dzerzsinszkijt belügyi népbiztossá nevezte ki, ugyanakkor meghagyta a VCSK elnöki tisztjében is. Ezzel az intézkedéssel biztosították az ellenforradalom és a közönséges bűnözés ellen folytatott harcért, a társadalmi rend megőrzéséért felelős valamennyi szerv egységes vezetését és tevékenységének koordinálását.

Dzerzsinszkij belügyi népbiztossá történő kinevezéséhez kapcsolódik egy új fegyvernem, a köztársaság belső védelmi csapatainak megszervezése. A belügyi népbiztos alá rendelték az összes kisegítő csapatot, melyek eddig különböző katonai parancsnokságok, intézmények és szervezetek alá tartoztak, és amelyeket egyesítettek a VCSK csapataival.

A csapatok parancsnokává Konsztantyin Balobujevet, a VCSK kollégiumának tagját, egy csekistára nem jellemző élet-

* petljuristák = ukrajnai ellenforradalmi burzsoá-nemzeti mozgalom tagjai a külföldi intervenció és polgárháború időszakában. Nevét a mozgalom egyik ideológusáról és szervezőjéről, az Ukrán Szociáldemokrata Párt tagjáról, Sz. Petljuráról kapta.

rajzzal rendelkező embert neveztek ki. A cári hadsereg volt ezredese már 1917-ben határozottan a szovjethatalom oldalára állt, 1918-ban pedig belépett a bolsevik pártba. Tambov elfoglalásakor a fehérek Balobujevet, a tartományi katonai parancsnokot golyó általi halálra ítélték, ám az időközben megérkező vöröskatonák megmentették életét.

A köztársaság belső védelmi csapatai előtt az a feladat állt, hogy a hadrakelt Vörös Hadsereg hátországi területeit oltalmazzák. A szovjet kormány elismerte annak szükségességét, hogy létrehozzák a köztársaság belső védelmi csapatainak katonai tanácsát. Ennek elnökévé Dzerzsinszkijt nevezték ki.

Az archívumokban fennmaradt a Katonai Tanács munkarendje, melyet Dzerzsinszkij javaslatára fogadtak el.

Beszámolók: elvi kérdésekről 10 perc, aktuális kérdésekről 5 perc. Hozzászólások: elvi kérdésekhez 5 perc, aktuális kérdésekhez 3 perc. Konkrét javaslatok (ellenjavaslatok): 3 perc. 5 percnél hosszabb több késésért első alkalommal dorgálás, második alkalommal egynapi fizetéslevonás a vöröskatonák családjainak javára.

Háborús idők voltak, nem lehetett sok időt fordítani beszélgetésekre. Ez azonban egyáltalán nem jelentette, hogy a Katonai Tanács elé kerülő kérdéseket futtában döntötték el. Dzerzsinszkij megkövetelte, hogy az ülések előtt mindent gondosan tanulmányozzanak, előkészítsenek.

A köztársasági belső védelmi erők tagjainak gondos kiválogatása, különösen a parancsnokoké – akik között a kommunisták aránya jóval magasabb volt, mint a Vörös Hadsereg más egységeiben –, a katonák között végzett komoly politikai nevelőmunka, melyre külön súlyt fektetett Dzerzsinszkij, meghozta eredményét. A köztársaság belső védelmi csapatait az összeforrottság és fegyelem jellemezte. A fehérgárdistákkal, lázadókkal és banditákkal folytatott harcokban a parancsnokok, politikai tisztek és katonák önfeláldozásról és hősiességről tettek tanúságot.

A felkelők elleni harc falun különleges taktikát követelt a köztársaság belső védelmi erőinek csapataitól, hogy ne sértsék meg a szovjethatalomnak a szegényparasztsággal kapcsolatos politikáját. Dzerzsinszkij megértette, hogy a harccselekmények hevében a katonáknak és parancsnokoknak nehéz visszatartani magukat a meggondolatlan cselekedetektől, ezért óvta őket

ezektől. Íme egyik parancsa, az Ural és Volga menti csapatok parancsnokaihoz, amely csapatok éppen befejezték egy nagyszabású kulákzendülés elfojtását több olyan Volga menti járásban, ahol sok iszlám vallású tatár és baskír élt.

„Megparancsolom, hogy a falvakban és községekben, lakott helyeken és erődítményekben, Menzelinszkben, Csisztopolszban, Bugulminszkben, Buguruszlánszkban, ahol a köztársaság belső védelmi erőinek csapatai megerősítették a szovjethatalom tekintélyét, minden lehetséges módon elő kell segíteni a forradalmi rend és nyugalom helyreállítását...

A köztársaság belső védelmi erőinek csapatai tevékenységük során semmilyen módon nem sérthetik meg a szovjethatalom elveit és jelszavait, nem sérthetik meg a lakosság nemzeti vagy vallási érzületét. Megparancsolom, hogy minden parancsnok személyesen magyarázza meg: *a nemzeti vagy vallási érzület megsértése a szovjethatalom aláásására irányuló ellenforradalmi cselekedetnek számít,* melyet kíméletlenül megbüntetek.

Parancsomat a gyűléseken és a lakosok előtt fel kell olvasni. Dzerzsinszkij belügyi népbiztos, a VCSK elnöke."

A belügyi népbiztos és a VCSK elnöke bátran manőverezett a belső védelmi csapatokkal az egész ország területén. Amikor szükség volt rá, egyik kormányzóságból a másikba dobta át a csapatokat.

1919 júniusának végén az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság dekrétumot fogadott el a rendkívüli állapot kihirdetéséről és jóváhagyta azoknak a legsúlyosabb bűntetteknek bírósági eljárás nélküli megtorlását, melyeket a VCSK olyan helyeken leplezett le, ahol a rendkívüli állapotot kihirdették.

A dekrétum elfogadását a polgárháború frontjain kialakult helyzet követelte meg. Gyenyikin fehér tábornok Moszkvára támadt. „Minden valószínűség szerint elérkezett a szocialista forradalom egyik legkritikusabb, sőt minden valószínűség szerint legkritikusabb pillanata" – írta az OK(b)P Központi Bizottsága a „Mindenki a Gyenyikin elleni harcra" című felhívásában.

E kritikus pillanatban Dzerzsinszkij nem feledkezik meg a forradalmi törvényesség szigorú betartásáról. Az Össz-szövetségi Központi Végrehajtó Bizottság dekrétumának alkalmazásáról szóló parancsában azt írja, hogy jelenleg a VCSK-ra a korábbiaknál sokkal nehezebb feladat, a szovjet köztársaságnak

minden ellenségtől való megtisztítása vár. A VCSK-nak tudnia kell Szovjet-Oroszország minden nyílt és rejtett ellenségéről, és amennyiben azok megkísérelnek ártani a forradalomnak, meg kell büntetni őket. Szigorú büntetés várja azokat, akik visszaélnek a VCSK által biztosított jogokkal – figyelmeztette a csekistákat. A rendkívüli állapotról szóló dekrétum helyes alkalmazásának felelősségét a kormányzósági rendkívüli bizottságok kollégiumaira és személyesen azok elnökeire ruházta.

EGY GYŐZELEMMEL FELÉRŐ AKCIÓ

A Moszkva elleni fehérgárdista támadás kellős közepén, 1919. augusztus végén a VCSK leleplezte és felszámolta a Nemzeti Központ nevű ellenforradalmi szervezetet.

A VCSK különleges osztályát személyesen Dzerzsinszkij vezette, amikor házkutatást tartottak a Nemzeti Központ egyik vezetőjének, N. Scsepkin ismert moszkvai háztulajdonosnak a lakásán. A csekistáknak jól meg kellett dolgozniuk, mielőtt sikerült megtalálniuk a tűzifa közé rejtett, a szervezettel kapcsolatos okmányokat tartalmazó vasdobozt. Ugyancsak itt bukkantak rá a Vörös Hadsereg állományáról, elhelyezéséről és fegyverzetéről szóló adatokra.

Ezeket az adatokat már előkészítették a továbbításra Gyenyikin törzséhez. Scsepkin lakásán már várt a futár, aki az anyagért jött. A házkutatás során Scsepkinnél talált dokumentumokkal kapcsolatos zárójelentésében a Forradalmi Katonai Tanács rámutatott az adatok meglepő pontosságára és a fehérgárdista kémek által gyűjtött információ frissességére. A Déli Front tüzérállományával kapcsolatos adatok csak négy löveggel tértek el a valóságostól.

Nem nehéz elképzelnünk, milyen súlyos következményei lettek volna, ha ezek az adatok eljutnak a fehérgárdisták törzséhez. A VCSK különleges osztályának sikeres tevékenysége megakadályozta a Déli Fronton harcoló Vörös Hadsereg csapatainak esetleges vereségét vagy súlyos veszteségeit.

A „Nemzeti Központ" összeesküvésének felszámolása alkalmat nyújtott a VCSK-nak a számos olyan veszélyes kém leleplezésére, akik beszivárogtak a Vörös Hadsereg fő törzsébe és más katonai szervezetekbe, valamint sikerült felgöngyölíteni azt az

illegális fehérgárdista szervezetet, amely Moszkvában Gyenyikin tábornok fehér hadseregének közeledtére felkelést készített elő.

Jelentőségét tekintve ezt az akciót nyugodtan hasonlíthatjuk egy nagy ütközet megnyeréséhez.

Szeptember 25-én a moszkvai pártbizottság épületébe nagy erejű bombát dobtak. Vlagyimir Zagorszkij a moszkvai pártbizottság titkára és még 11 pártaktivista meghalt, 55-en megsebesültek. Ez a gaztett az anarchisták és baloldali eszerek keze munkája volt.

Dzerzsinszkij maga hallgatta ki a letartóztatott bűnözőket. Grecsanyinovnak, aki nem akarta megmondani sem nevét, sem bűntársainak címét, ezt mondta:

– Ha kell, egész Moszkvát átkutatjuk, minden házat felforgatunk, de elfogjuk mindannyiukat.

– Miért? Talán Moszkva környékén nem élnek? – kérdezte Grecsanyinov és elnevette magát.

A kihallgatáson jelenlevő csekistákat felháborította a terrorista szemtelensége, ezért nagyon csodálkoztak, amikor meglátták Dzerzsinszkij elégedett mosolyát.

Amikor Grecsanyinovot elvezették, Dzerzsinszkij kiadta a rendelkezést:

– Az anarchisták bázisát ne Moszkvában, hanem a Moszkva környéki falvakban keressétek!

Megkezdődött a kutatás. Az üggyel kapcsolatban kihallgattak egy másik letartóztatottat is, Á. Tyamint, aki elmondta, hogy az anarchistáknak valóban van egy házuk a Moszkvától nem messze fekvő Kraszkovo faluban, ahol van egy nyomda is, valószínűleg robbanószerkezeteket, úgynevezett pokolgépeket is készítenek ott.

November 5-én éjjel a csekisták bekerítették a házat. Az anarchisták elkeseredett tűzharcba bocsátkoztak velük, majd felrobbantották a házat. Mikor a füst és por eloszlott a csekisták megtalálták egy nyomdagép, több bombaköpeny és revolver darabjait, valamint néhány elszenesedett holttestet. Egy másik faluban, Ogyincovóban elfoglalták az anarchisták egyik dinamitraktárát.

Ez mindössze két nappal a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 2. évfordulójának ünnepe előtt történt. Az anarchisták éppen erre a napra akarták időzíteni bűntetteiket.

Dzerzsinszkij éjjel-nappal dolgozott ebben a viharokkal terhes 1919-es évben a Bolsaja Lubjankán levő dolgozószobájában.

„Keveset látjuk – írta felesége Szofja Dzerzsinszkaja –. Alig kétszer voltam Feliksznek a Lubjankán levő dolgozószobájában. Ez egy kicsiny, udvarra nyíló, egyablakos szoba. A nagy íróasztal a bejárattal szemben áll. Egy kis polcon a könyveken kívül fakeretben a bánatos, elgondolkodó arcú ötéves Jasik fényképe áll. Ezt a fényképet én küldtem Feliksznek a börtönbe. Mindig vele volt és életének utolsó pillanatáig dolgozószobájában őrizte... Hátul a falon, az íróasztal mögött, plüsskeretben Rosa Luxemburg fényképe függött, és egy plakát, ezzel a felirattal: „Minden perc drága". Feliksz minden percét fel tudta használni munkára és megkövetelte, hogy a hozzá belépő elvtársak csak éppen annyi idejét vegyék el, ami annak a kérdésnek eldöntéséhez szükséges, amely ügyben felkeresték. A dolgozószoba bal oldalán spanyolfal mögött egy egyszerű vaságy állt, katonaköpennyel letakarva. Itt pihent Feliksz több álmatlan éjszaka után."

Súlyos helyzet a fronton, több nagyszabású összeesküvés leleplezése, robbanás a moszkvai pártbizottságon... Elképzelhető, milyen hatalmas fizikai és idegi feszültséget okozott ez Dzerzsinszkijnek.

Vért kezdett köpni, de hallani sem akart arról, hogy szabadságot vegyen ki és gyógyíttassa magát. Amikor Lenin tudomást szerzett erről, felhívta Jelena Sztaszovát, a párt Központi Bizottságának titkárát és megkérte, kötelezzék Dzerzsinszkijt a KB határozatával, hogy utazzék a narofomini járásban levő Ljubanovo falu szovhozába. Lenin mindent előre látott, azt is, hogy akkoriban ez volt az egyik legjobb szovhoz, ahol Dzerzsinszkij jól táplálkozhatott, azt is, hogy a szovhoznak nincs telefonja, ezért nem fogják zavarni minden semmiség miatt.

Dzerzsinszkij alávetette magát a KB határozatának és feleségével, valamint fiával elutazott pihenni.

„Édesapám egyáltalán nem volt aszkéta, ahogy néhányan vélték – írta Jan, visszaemlékezve a Ljubovóban töltött pihenésre. – Szerette az életet minden megnyilvánulásában, egész gazdagságában. Tudott tréfálkozni. Édesapám szenvedélyesen szerette a természetet, különösen az erdőt, mely gyermekkorára

emlékeztette, melyet Dzierżynowóban erdők között töltött. Sétálni általában nem a kitaposott utakon vitt bennünket, hanem toronyiránt, keresztül az erdőn, szakadékokon, soha nem járt helyeken...

Apám gyakran járt vadászni, nagyszerűen lőtt. Egyszer megsebzett egy héját, amely fölakadt egy magas fenyő ágán. Apám felmászott a fára, és úgy örült, mint egy gyerek, amikor sikerült a madarat megfognia. Nagyon szeretett csónakázni a festői folyón, evezett.

Apám szerette az állatokat. Gyakran emlegette, hogy amikor Vjatkában volt száműzetésben, annyira megszelídített egy medvebocsot, hogy az, mint egy hű kutya, állandóan a sarkában járt."

Miután egy kicsit pihent és megerősödött, Dzerzsinszkij visszatért Moszkvába.

A CSK KITÜNTETÉSE

1919 őszén a Vörös Hadsereg szétzúzta Gyenyikin hordáit. Annak ellenére, hogy a harc még közelről sem fejeződött be, Dzerzsinszkij a katonai politikai helyzet megváltozásával összefüggésben javasolta, hogy töröljék el a halálbüntetést mind a VCSK, mind a forradalmi hadbíróságok által hozott ítéletekben. A javaslatot elfogadták és a Népbiztosok Tanácsa dekrétumot adott ki a halálbüntetés eltörléséről. A dekrétum Lenin és Dzerzsinszkij aláírásával jelent meg.

Dzerzsinszkij kezdeményezésében nem kis szerepet játszottak személyes tulajdonságai. Nem volt természeténél fogva kegyetlen ember. Épp ellenkezőleg, minden elvtársa, aki közelről ismerte, megemlíti érzékenységét, mások bánata iránti részvétét és fejlett igazságérzetét.

Makszim Gorkij, a nagy humanista író nemegyszer emlékezett erre. Gorkij egyszer megkérte Lenint, járjon közbe egy letartóztatott tábornok, egy tudós vegyész érdekében, akit olyasmivel vádoltak, ami a legsúlyosabb büntetést vonta maga után. Gorkij véleménye szerint a tábornok nem volt bűnös.

– Ön szerint tehát a tábornok nem tudta, hogy fiai fegyvert rejtettek el a laboratóriumban? Ebben van valamilyen romantika. Dzerzsinszkijnek kell kivizsgálnia az ügyet, őneki finom érzéke van az igazság iránt.

Az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság ülésén Lenin beszámolójában kiemelte *a halálbüntetés eltörléséről szóló dekrétumot,* mint különösen fontos belpolitikai rendeletet. Hangsúlyozta, hogy ez a lépés, amelyet Dzerzsinszkij tett, és amelyet a Népbiztosok Tanácsa jóváhagyott, cáfolja azt a hazugságot, amelyet a burzsoá propaganda terjeszt, miszerint a kommunista hatalom a terrorizmusra támaszkodik. „Magától értetődik – mondta Lenin –, hogy az antant minden olyan kísérlete, hogy felújítsa a háborús állapotokat, arra kényszerít bennünket, hogy felújítsuk a korábbi terrort".

1920. január 28-a jelentős dátum volt Dzerzsinszkij életében. Az Össz-szövetségi Központi Végrehajtó Bizottság Vörös Zászló Érdemrenddel tüntette ki. A kitüntetésről szóló rendeletben ez állt: „...Dzerzsinszkij elvtárs az Összoroszországi Rendkívüli Bizottság az ellenforradalom és szabotázs elleni harcra elnökeként hatalmas szervező készségről, fáradhatatlan energiáról, hidegvérről és áldozatosságról tett tanúbizonyságot, s a munkásosztály érdekeit mindig magasabbra helyezte, mint bármilyen más elképzelést és érzést.

Dzerzsinszkij elvtárs munkájával biztosította a hátország nyugalmát, lehetőséget nyújtott a Vörös Hadseregnek, hogy eredményesen lássa el harci feladatát."

– Nem engem, hanem az egész CSK-t tüntették ki ezzel az érdemrenddel – felelte Dzerzsinszkij az elvtársak gratulációira.

A HADTÁPFŐNÖK

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom oroszországi győzelme és Németország első világháborús veresége, az osztrák–magyar birodalom széthullásához és új európai államok megalakulásához vezetett. Újjászületett Lengyelország is. A lengyel munkásosztály azonban nem bizonyult elég felkészültnek és szervezettnek a hatalom kézbevételére. Az állami hatalom Lengyelországban a burzsoázia és a földbirtokosok kezébe került. A burzsoá Lengyelország létezésének első napjától fogva feltartóztathatatlanul igyekezett elfoglalni az ukrán, belorusz és litván területeket.

A polgárháborúban a Vörös Hadsereg a fehérgárdisták ellen harcolva állandóan harci cselekményekre kényszerült a fehér-

lengyelek ellen, akik behatoltak a szovjet köztársaságok területére. Kolcsak, Gyenyikin és Jugyenics fehér hadseregének szétzúzása után Lengyelország volt az az alapvető erő, mely a harc színterén megjelent, és amelynek segítségével az imperialisták még mindig abban reménykedtek, hogy megsemmisítő csapást mérhetnek a szovjethatalomra Oroszországban.

1920 áprilisában a fehérlengyelek behatoltak Ukrajnába és támadást intéztek Kiev ellen. A Gyenyikin hadseregének maradványaival a Krímben tartózkodó Vrangel tábornoknak csapást kellett mérnie a Vörös Hadsereg szárnyára és hadtápterületére. Lenin képletes kifejezésével élve, ez a nemzetközi imperializmus két keze volt. A helyzet azzal is bonyolódott, hogy a politikai banditizmus, mely Ukrajnában egész járásokat fogott át, mintegy hidat vert a támadó fehérlengyelektől Vrangelig.

A lengyel támadás másnapján az OK(b)P KB Politikai Bizottsága határozatot hozott, hogy Dzerzsinszkijt Ukrajnába küldi a helyi rendkívüli bizottságok vezetésére.

Dzerzsinszkij megismerkedett az ukrajnai helyzettel, majd levelet írt Moszkvába helyettesének, Ivan Kszenofontovnak: „Játszom a gondolattal, hogy hosszabb ideig maradok itt, nem csupán vendégszereplésre. Miután itt letelepedtem és támogat az SZKP Központi Bizottsága, két-három hónap alatt meg tudnám erősíteni a Csekát". Kérte, hogy ezt a kérdést megvitatásra terjesszék a Központi Bizottság elé.

Május végén Dzerzsinszkijt kinevezték a Délnyugati Front hadtápfőnökévé. Kérésére a Front Katonai Tanácsa nem rendelte alá a hadseregparancsnokoknak, és rendelkezésére bocsátotta mindazokat az egységeket, melyeket a hadrakelt sereg hátországában a rend biztosítására szántak.

Ezenkívül a központi kormányzóságokból a belső védelem csapatainak 10 zászlóalját vonták Ukrajnába.

Az újonnan kinevezett hadtápfőnök a bandák elleni harc új taktikáját dolgozta ki, amelyet később nemcsak Ukrajnában, hanem más helyeken is alkalmaztak: az antonovista bandák ellen a tambovi kormányzóságban, Szibériában, a baszmacsok ellen Közép-Ázsiában. Ezt a taktikát röviden három tétellel jellemezhetjük:

– Nem kísérelték meg a bandák bekerítését kis erőkkel, az alapvető csapást az ellenség fő erőire mérték.

– A bandákra mért csapást egyszerre hajtották végre, a lakosság fegyvereinek egyidejű elkobzásával.

– A fegyveres harcot a lakosság között végzett tömeges politikai munkával kapcsolták össze.

Az új támadó taktika a csapatok új szervezését követelte meg. A bandák energikus üldözése és megsemmisítése érdekében Dzerzsinszkij erős, manőverező csoportokat hoz létre. A Front Forradalmi Katonai Tanácsa rendeletet hoz, mely kötelezi a hadseregparancsnokokat, hogy a bandákkal folytatott harcban szigorúan tartsák be a front hadtápfőnökével közösen kidolgozott általános tevékenységi tervet.

Annak ellenére, hogy Dzerzsinszkijt rendkívüli mértékben leköti a katonai és csekista munka, talál időt arra, hogy a legtevékenyebben részt vegyen az ukrán párt és állami szervek munkájában, hogy felszólaljon a dolgozók gyűlésein és nagygyűlésein.

A harkovi Missuria Színház nagygyűlésén hallotta felszólalását Ivan Bargyin, a jövendő akadémikus, aki ekkor még fiatal mérnök volt. Bargyin így emlékszik vissza:

„Életemben először hallottam olyan lángoló szónokot, láttam olyan nagy politikai harcost, akinek szavai – úgy tűnt –, szívemből szakadtak ki, az emberi lélek kristálytiszta mélyén keletkeztek.

Nem egyszerűen egy szónokot láttam magam előtt, de egy bátor katonát is, akinek neve megreszkettette az ellenséget, akinek szavai, mint az éles kard, megsemmisítő erővel tépték szét kétségeimet...

Dzerzsinszkij befejezte beszédét. Felhangzott egy dallam, valamennyien felálltunk. Az emberek az Internacionálét énekelték.

Mély meghatottság öntött el, ami zavart az éneklésben.

Ezen az estén valami fontos, valami nagy dolog történt velem. Megértettem, hogy nemcsak az eszemmel, de szívemmel is közöm van az új élethez."

LENGYEL FÖLDÖN

1920 júliusában a párt Központi Bizottságának hívására Dzerzsinszkij Harkovból Moszkvába utazott. Ezt a fronthelyzet változása magyarázta. Júniusban a Délnyugati Front csapatai

több komoly csapást mértek a fehérlengyelekre. Júliusban támadásba ment át a Nyugati Front.

A Vörös Hadsereg Varsó felé közeledett.

A párt Központi Bizottsága Dzerzsinszkijt nevezte ki a Központi Bizottság Irodájának elnökévé, melynek feladata a Vörös Hadsereg által a földesurak és kapitalisták uralma alól felszabadított lengyel területek pártmunkájának vezetése volt. Katonai vonalon Dzerzsinszkijt a Nyugati Front Forradalmi Katonai Tanácsának tagjává nevezték ki.

Hogy a VCSK és a Kommunista Párt között Dzerzsinszkijnek a Nyugati Frontra utazásával ne gyengüljön meg a kapcsolat, Dzerzsinszkij javasolta, hogy a VCSK kollégiumának tagja, Vjacseszlav Menzsinszkij rendszeresen jelentse a Központi Bizottságnak a legfontosabb politikai, gazdasági és pártügyeket.

Menzsinszkij, a hivatásos forradalmár kommunista, aki komoly tudományos képzettséggel rendelkezett, 14 idegen nyelven tudott, kezd nagy szerepet játszani a VCSK vezetésében. Ő lesz Dzerzsinszkij helyettese.

1920. július 30-a fontos mérföldkővé vált a lengyel munkásmozgalom történetében. Białystokban ezen a napon alakították meg az Ideiglenes Lengyel Forradalmi Bizottságot, a munkás-paraszt hatalom első lengyel szervét. A bizottság tagjai a lengyel munkásmozgalom veteránjai lettek: Julian Marchlewski (elnök), Feliksz Dzerzsinszkij, Feliksz Kon, Eduárd Próchniak és Joszif Unszlicht. A bizottság programját a lengyel dolgozókhoz írt kiáltványában fejtette ki. A program legfontosabb gondolata a szovjetek formájában megvalósuló proletárdiktatúra volt.

Néhány nappal később a lengyel forradalmi bizottság (Polrevkom) közzétette a Dzerzsinszkij által írt „A világ minden proletárjához" c. felhívást. „*A Vörös Hadsereg nem azért lép Lengyelország területére, hogy meghódítsa* – mondta a felhívás –, *épp ellenkezőleg, a lengyel forradalmi proletariátus a Vörös Hadseregben segítőtársra talál* a lengyel kapitalisták igája és a külföldi imperialisták járma alóli felszabadulásért folytatott harcában."

A felszabadított területeken nehezek voltak a munkakörülmények. A lengyel polgári sajtó a legaljasabb rágalmakat terjesztette Dzerzsinszkijről. Élete is veszélyben volt. Mindig akadhatott egy bandita, aki valamelyik sarok mögül megölhette

Dzerzsinszkijt. Óvatoskodásra azonban nem volt ideje. Csaknem minden nap gyűléseken szólalt fel, magyarázta a munkásoknak és parasztoknak a Lengyel Forradalmi Bizottság intézkedéseinek lényegét.

Egy alkalommal Dzerzsinszkij és a Polrevkom többi tagja Wiszkowban a helyi katolikus lelkésznél szállt meg. A lelkész eleinte beszélni sem akart a „vörösökkel", ám amikor meghallotta vendégei lengyel beszédét, feloldódott. Amikor a beszélgetés a lengyel klasszikus irodalomra terelődött, és Dzerzsinszkij szavalni kezdte Mickiewicz verseit, a lelkész odavolt az örömtől.

Milyen kellemes, hogy a bolsevikok között művelt emberrel találkozom, aki hozzá még lengyel is. De ott van nálunk Dzerzsinszkij, aki szintén lengyel. Azt nem értem, hogy tűr ilyet a föld a hátán? Hány embert elpusztított: kit börtönbe záratott, kit kivégeztetett.

Dzerzsinszkij figyelmesen hallgatta, sőt kontrázott.

Reggel, amikor a vendégek indulóban voltak, a házigazda megkérdezte:

– Megtudhatnám kivel volt szerencsém megismerkedni?

– A Lengyel Forradalmi Bizottság elnöke vagyok, mutatkozott be Marchlewski, ők pedig a Forradalmi Bizottság tagjai, Kon és Dzerzsinszkij.

A lelkész borotvált arca megnyúlt és a félelemtől elkékült.

– Hogyhogy, ugyanaz a Dzerzsinszkij? Mi lesz most velem.

– Egyáltalán semmi – felelte nevetve Dzerzsinszkij. Nem először hallottam, amit mondott.

Wiszkowból a Polrevkom Varsó felé utazott. Várható volt, hogy a lengyel fővárost a Vörös Hadsereg egyik napról a másikra felszabadítja. Varsóban a Polrevkom meg akarta kezdeni a munkásküldöttek szovjetjei választásának megszervezését, a szovjetek lengyelországi kongresszusának összehívását. Ám – mint ez a háborúban gyakran megesik – az események másként alakultak. A lengyel hadvezetés a külföldi kapitalisták bőkezű segítségére támaszkodva Varsónál erős csapásmérő csoportosítást hozott létre. A fehérlengyelek áttörték a Vörös Hadsereg arcvonalát, és visszavonulásra kényszerítették.

A Lengyel Forradalmi Bizottság visszatért Białystokba. Ám itt sem maradhatott sokáig. A fehérlengyelek hamarosan 30 kilométerre voltak a várostól, mégpedig nem nyugat felől jöt-

tek, ahonnan várták őket, hanem délről. A várost fel kellett adni.

A Polrevkom tagja, Feliksz Kon, visszaemlékezéseiben arról írt, hogy ebben az időben különösen erőteljesen megnyilvánult Dzerzsinszkij önuralma, bátorsága és szervezőképessége. Utolsónak vonult vissza, miután meggyőződött arról, hogy a Białystokban levő valamennyi párt- és állami szerv munkatársa evakuált, és a Vörös Hadsereg egységeinek visszavonulása szervezett rendben folyik.

Amikor az arcvonal megszilárdult, a párt Központi Bizottsága határozatot hozott Dzerzsinszkij elvtárs „leszereléséről és a VCSK-hoz történő visszairányításáról, egyben kötelezte, hogy egészségügyi szabadságot vegyen ki".

A Polrevkom utolsó ülése szomorúan folyt le. Nehéz a megvalósulatlan álmok eredményét összegezni. Annyira szerették volna Lengyelországot szocialistának látni. Dzerzsinszkij az elkeseredett elvtársakat egy szólással vigasztalta: „Ami késik, nem múlik".

A fehérlengyel csapatok nem tudták kifejleszteni sikerüket Varsó alatt. A szovjet hadvezetés tartalékokat vont össze és ellencsapás mérésére készült. A lengyel kormány, amely attól tartott, hogy ezt az utolsó csapást már nem tudja visszaverni, elhatározta, hogy békét köt Szovjet-Oroszországgal. A Varsó alatt elszenvedett sikertelenség ellenére a szovjetek országa nemcsak hogy visszaverte az új támadást, de jóval előnyösebb békét kötött, mint amilyent a szovjet kormány a háború elkerülése érdekében 1920 áprilisában javasolt Lengyelországnak.

A MAHNOISTÁK FELSZÁMOLÁSA

A burzsoá-földbirtokos Lengyelország elleni háború befejezése és Vrangel bárónak a Krímben történő szétzúzása lehetővé tette, hogy határozott csapást mérjenek az ukrajnai nemzeti-anarchista Mahno bandáira.

Dzerzsinszkij igen figyelmesen követte az akció előkészítését, és Moszkvából vezette az ukrán csekisták munkáját. Naponta kapott távíróhíreket az akció előkészítéséről és megadta a szükséges utasításokat. Miután értesült arról, hogy a Harkovban kongresszusra készülő valamennyi anarchista mahnoista lakását megfigyelés alá vették, Dzerzsinszkij ezt táviratozta: „Az Ukrajna területén levő anarchista Mahno-bandákat azonnal le kell tartóztatni... Ebbe a belső szolgálat, a rendkívüli bizottságok, a különleges osztályok és a front valamennyi csapatát be kell vonni, hogy a bandákat egyetlen erőteljes csapással lefegyverezzük és felszámoljuk, mint az Moszkvában 1918-ban történt, a legkíméletlenebb módon megtörve minden ellenállást."

A gyors rajtaütés következtében a mahnoisták nem tudtak szervezett ellenállást tanúsítani. A csekisták 350 embert tartóztattak le, közöttük a mahnoisták kiemelkedő szervezőit és ideológusait. Ez alkalommal nem tudott elmenekülni a csekisták elől Popov baloldali eszer, aki az 1918-as moszkvai baloldali eszerlázadás leverésekor Ukrajnába szökött és Mahnóhoz csatlakozott.

A mahnoista hadsereget is szétzúzták. Annak ellenére, hogy a mahnoista bandák maradványait véglegesen csak az elkövetkezendő években számolták fel, Mahno pedig külföldre szökött, a mahnoizmus, mint az ukrán kulákság szervezett, fegyveres ereje az 1920. november végén mért csapás után megszűnt létezni.

Vrangel szétzúzásával befejeződött az imperialisták által a szovjet népre kényszerített polgárháború. Igaz, a fehérgárdisták ellen a Távol-Keleten és néhány más területen tovább folyt a küzdelem, ez azonban helyi jellegű volt és nem jelentett komoly veszélyt a szovjethatalomra.

Az ország végül lehetőséget kapott, hogy hozzáfogjon a békés építéshez.

A béke azonban nem a VCSK és annak elnöke számára következett be. A VCSK a korábbihoz hasonlóan szakadatlan harcot folytatott a kémkedés, a diverzió és a szovjetellenes, illegális szervezetek ellen.

VI.

A BÉKÉS MUNKA ŐRHELYÉN

A BANDITIZMUS FELSZÁMOLÁSA

A szovjet népnek bonyolult helyzetben kellett megvalósítania a békés építőmunkára való áttérést.

Az ipar és közlekedés az imperialista háború, majd az ezt követő polgárháború, valamint a külföldi katonai intervenció következtében igen nehéz helyzetben volt. A fűtőanyag- és nyersanyaghiány miatt a vállalatok többsége nem dolgozott. A lakosság rendkívüli hiányt szenvedett a legfontosabb ipari termékekben. A parasztok elégedetlenségüket fejezték ki, hogy a gabonát élelmiszer-beadásként ellenszolgáltatás nélkül elvették tőlük. Békében munkájuk gyümölcsét a piacon akarták értékesíteni. A szovjetellenes pártok maradványai a parasztok elégedetlenségét használták ki. A tambovi kormányzóság több helyén, Ukrajnában, a Donnál és Szibériában kuláklázadásokat robbantottak ki.

A párt intézkedéseket dolgozott ki a válság és rombolás leküzdésére. Az élelmiszer-beadás helyett bevezették az élelmiszeradót. A megmaradó felesleget a parasztok eladhatták a piacon. Korlátozott mértékben engedélyezték az ipari és kereskedelmi magántőkét. A párt X. kongresszusa után ezeket az intézkedéseket új gazdasági politikának (NEP) nevezték.*

A banditizmus elleni harc szervezése érdekében Dzerzsinszkij vezetésével először Ukrajnában, majd az egész országban tárcaközi bizottságot szerveztek. Ez a bizottság döntött a Vörös Hadsereg csapatai és a belső védelmi csapatok közötti együttműködés kérdéseiben, intézkedéseket tett a vasúti szállítás biztonságának szavatolásáért, és más olyan kérdéseket tárgyalt, amelyek a szovjetellenes banditizmus jelenségeivel foglalkoztak.

A kuláklázadás a tambovi kormányzóságban volt a legkiterjedtebb. A lázadók vezére, az eszer Antonov után Antonov-lázadásnak nevezték. A lázadók elleni harccselekményekben a Vörös Hadsereg egységeivel együtt a VCSK különleges rendeltetésű osztaga is részt vett.

A bandák elleni katonai harccselekményeket Dzerzsinszkij jól szervezett felderítéssel és csekista akciókkal bővítette. Így az antonovisták törzsébe, a baloldali eszerek Központi Bizottsága képviselőjének kiadva magát bejutott a cseka tagja, Jevdokin Muravjov. Leleplezés esetén életét kockáztatva Muravjov nagyszerűen megbirkózott a kitűzött feladattal. A „Bolsevikellenes Erők Összoroszországi Konferenciájának" jelszavával Moszkvába hozta Jegor Issint, a lázadók politikai és Pável Ektovot, a lázadók katonai vezetőjét. A részletes beszámoló után, amelyet a banditák a csekistáknak tettek, akik a nem létező Központi Felkelés Törzsének tagjait játszották, Issint és Ektovot letartóztatták. Korábban, ugyancsak Muravjov segítségével, Moszkvába vitték és letartóztatták az antonovisták tambovi főképviselőjét, Fjodorovot, a burzsoá alkotmányos demokratikus párt ismert tagját és Geraszjovot, az antonovista elhárítás főnökét.

Ektov beleegyezett, hogy megszakítja kapcsolatait az antonovistákkal és segít a szovjethatalomnak. Ígéretét teljesítette: lehetővé tette, hogy Grigorij Kotovszkij, a polgárháború hősének lovasdandárja rajtaüssön a lázadók fő erőin.

1921 tavaszán és nyarán a csekisták több banditaegységet zúztak szét Petrográdban, Kubanyban, a Donnál és Ukrajnában.

Különösen kemény és hosszas volt a harc azokkal a bandák-

* Az új gazdasági politikát (NEP) 1921 márciusában az Oroszországi Kommunista Párt X. kongresszusán hirdették meg. Éles fordulat volt ez a hadikommunizmus politikájától, melyet a polgárháború időszakában folytattak. A NEP lényege a munkásosztály és a parasztság szövetségének erősítése volt. E célból az élelmiszerbeadást – amikor az élelmiszerfelesleget térítés nélkül vették el a parasztoktól – az élelmiszeradó váltotta fel, engedélyezték a szabadkereskedelmet és kis magánvállalatok megnyitását. Az állami ipar és az egyéni parasztgazdaságok között piaci viszonyok alakultak ki. Ez a kapitalizmus bizonyos felélénkülését, a kulákság fejlődését jelentette, ám csak bizonyos mértékben, állami ellenőrzéssel, miközben az állam megtartotta kezében a parancsnoki pontokat: az ipart, a bankokat, a vasúti, a vízi szállítást, a külkereskedelmet és a földet. Az új gazdasági politikára a mezőgazdaság gyors fejlődése és ezt követő helyreállítása, az ipar és az egész népgazdaság fejlesztése érdekében volt szükség.

kal, melyek baszmacsoknak nevezték magukat és Közép-Ázsiában harcoltak. E harcot a VCSK szervei és csapatai a Vörös Hadsereg egységeivel vállvetve folytatták. „A baszmacsok a politikai banditizmus legállatibb formáját testesítik meg" – mondotta Dzerzsinszkij, és nem sajnálta erejét kiirtásukra.

Az új gazdaságpolitika aláásta a banditizmus gazdasági és politikai alapjait, megkönnyítette a Vörös Hadsereg és a VCSK ellenük folytatott harcát.

A GAZDASÁGI FRONTON

Az új feltételek változásokat követeltek a rendkívüli bizottságok munkamódszereiben. 1921 januárjában Dzerzsinszkij parancsot adott ki, melyben megváltoztatta a CSK szerveinek megtorló politikáját.

A parancs előírta, hogy a CSK helyezze szabadlábra azokat a bebörtönzött munkásokat és parasztokat, akiket kisebb bűnökért büntettek, és „gondosan ügyeljenek arra, hogy a börtönbe csak azok jussanak, akik valóban veszélyesek a szovjethatalomra".

Békés körülmények között különösen a gazdasági fronton jelentett nagy veszélyt az ellenforradalom, a gazdasági kémkedés és a szabotázs. E bűnök elleni harcra Dzerzsinszkij a VCSK-n belül új szervezeti egységet, gazdasági osztályt hozott létre. Ugyanakkor ismét felhívja a csekisták figyelmét a szocialista törvényesség szigorú megtartásának szükségességére, óva őket a hatalommal való visszaéléstől.

A szovjet állam előtt álló legfontosabb probléma a polgárháború befejezése után a gazdasági rombolás elleni harc, főképp pedig az üzemanyag-válság leküzdése volt, mivel ettől függött a közlekedés és az ipar valamennyi ágának termelése. Először is a háborútól különösen sokat szenvedett donyeci szénmedencét kellett helyreállítani. Ezt minden lehetséges módon akadályozták az ellenséges beállítottságú régi burzsoá szakemberek, a fehérgárdisták és az irányítóapparátusba beszivárgott más ellenforradalmárok.

Dzerzsinszkij azzal a kéréssel fordult a párt Központi Bizottságához, engedjék meg neki, hogy a Donyec-medencébe utazzon, és a helyszínen nyújtson segítséget e fontos szénmedence

helyreállításához. Dzerzsinszkijt Ukrajnában látjuk viszont, az üzemanyagbizottság elnökeként.

Harkovból Dzerzsinszkij levélben fordult a Donyec-medence csekistáihoz, melyben megírta, hogy minden erőt a gazdasági rombolás elleni harcra kell fordítani. Javasolta K. Karlszonnak, a donyeci kormányzóság Rendkívüli Bizottsága elnökének, hogy állítson össze tervet: hogyan és mi módon tud a CSK segítséget nyújtani a munkások helyzetének javításában. A munkások közül származó spekulánsok és rablók elleni megtorlások csak akkor találnak megértésre – írta Dzerzsinszkij –, ha kivívtuk a munkások bizalmát, és csak ekkor lehet reális intézkedéseket tenni a munkatermelékenység növelésére, a széntermelés fokozására, szénszállítás megszervezésére. Azt javasolta a donyeci csekistáknak, hogy a legkomolyabb figyelmet fordítsák a szabotázs, a hivatali visszaélés elleni harcra Debalcevo állomáson, ahol az egész donyeci szénmedence élelmiszerbázisa volt.

A levél e szavakkal fejeződött be: „állítsák át a CSK apparátusát a gazdasági sínekre, vagyis mindig az ország anyagi javai növelését kell szem előtt tartanunk". Ez igen fontos elvi útmutatás volt, mely a csekistákat a kommunista párt és a szovjet állam előtt álló alapvető feladatok megoldására hívta fel.

A Donyec-medencében a széntermelés grafikonja hamarosan felfelé ívelt. Így a csekista és katonai tapasztalatai mellé Dzerzsinszkij fokozatosan megszerzi a gazdasági építőmunka tapasztalatait is.

1921 második felében az országot súlyos csapás érte. A Volga vidékén beköszöntő szárazság rettenetes éhínséget okozott. A kommunista párt és a szovjet kormány minden szükséges intézkedést megtett, hogy az éhező lakosságon segítsen. A különleges bizottságoknak Dzerzsinszkij parancsot adott, hogy kegyetlenül számoljanak le az élelmiszerkészletek fosztogatóival, a lehető legrövidebb határidőn belül tegyék ártalmatlanná az éhező tartományok szabotőreit, akik gátolják az állami intézmények normális munkáját, tartóztassák le azokat a személyeket, akik az éhínséggel és járványokkal kapcsolatban provokációs mendemondákat terjesztenek, pánikot keltenek.

A VCSK az Éhezők Megsegítésére Alakult Összoroszországi Bizottságban ellenforradalmi szervezetet leplezett le. Dzerzsinszkij személyesen vezette a nyomozást ebben az ügyben és maga készítette az összeesküvés leleplezéséről szóló közleményt.

A szovjetek IX. kongresszusán Lenin reformok végrehajtását sürgette a VCSK-ban. Ezt mondotta: „Minél inkább kialakulnak a szilárd és megingathatatlan hatalmi viszonyok, minél inkább fejlődik a polgári forgalom, annál elengedhetetlenebb, hogy kiadjuk egy szilárdabb és nagyobb forradalmi törvényesség megvalósításának kemény jelszavát, és annál inkább leszűkül annak az intézmények a hatásköre, amely csapással válaszol az összeesküvők minden csapására."*

Lenin javasolta, hogy határozzák meg a VCSK funkcióját és hatáskörét az új körülmények között. Korlátozzák munkáját politikai feladatokra.

A szovjetek IX. kongresszusa külön határozatban említve meg az „Összoroszországi Rendkívüli Bizottság szerveinek a polgárháború legnehezebb pillanataiban végzett hősi munkáját" és hatalmas érdemeit az októberi forradalom vívmányai megerősítésének és megvédésének ügyében, határozatot hozott, hogy szűkíti a VCSK tevékenységi körét, és a törvénysértések elleni harcot a szovjetköztársaság bírósági szerveire bízza.

1922 februárjában a VCSK-t az OSZSZK Belügyi Népbiztossága Állami Politikai Csoportfőnökségévé (GPU) szervezték, majd később, a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének 1922 decemberi megalakulása után a Népbiztosok Tanácsa mellett működő Egyesült Állami Politikai Főcsoportfőnökséggé (OGPU) alakították.

A GPU-ra a következő feladatok hárultak:

– A nyílt ellenforradalmi fellépések (beleértve a banditizmust is) elfojtása.

– Harc a kémek ellen.

– A vasúti és vízi közlekedési utak védelme.

– Az országhatárok politikai védelme.

– Harc a csempészekkel és a határsértőkkel.

– Az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság Elnöksége és a Szovnarkom által meghatározott, a forradalmi rend védelmével kapcsolatos különleges megbizatások teljesítése.

Dzerzsinszkijt kinevezték a GPU (OGPU) elnökévé.

A GPU Dzerzsinszkij vezetésével felgöngyölített első nagy

* Lenin Összes Művei, Szikra, 1953. 33. kötet 165. lap

ügye a jobboldali eszerek Központi Bizottságának ügye volt, akik folytatták az illegális harcot a szovjethatalom ellen.

A GPU-nak sikerült megszereznie a jobboldali eszerek pártjának archivumát. A dokumentum anyagával való megismerkedés után Dzerzsinszkij kijelölte azokat az intézkedéseket, melyekkel az archivumot felhasználták a jobboldali eszerpárt szovjetellenes tevékenységének leleplezésére.

Az 1922 júliusában–augusztusában lezajlott bírósági tárgyalás megvonta mérlegét azoknak a bűnöknek, melyeket ezek a magukat „szocialistáknak" nevező személyek követtek el a munkásokkal és parasztokkal szemben. A bírósági eljárás nyilvános volt, széles körű sajtónyilvánosságot kapott, az ügyvédek között pedig külföldről érkezett jogászok is voltak, így az egész világ előtt megcáfolhatatlanul beigazolódott, hogy a jobboldali eszerek Központi Bizottsága a legreakciósabb elemekkel szövetkezve blokkot alkotott a szovjethatalom ellen, kémkedett a fehérgárdistáknak, felkeléseket és lázadásokat szervezett falun. Az ő lelkiismeretüket terhelte a forradalom vezérei elleni terror, Volodarszkij és Urickij meggyilkolása, a Lenin elleni merénylet. A jobboldali eszerek pártja Központi Bizottsága bűnös tevékenységének eredményeit összegezve a Legfelsőbb Katonai Bíróság ítéletében kiemelte, hogy a jobboldali eszerek ellenforradalmi párt.

„Most különösen éberen kell figyelnünk a szovjetellenes áramlatokat és csoportosulásokat" – mondotta Dzerzsinszkij. Különös figyelmet fordított a mensevikek rövid idő alatt történő ártalmatlanná tételére, akik ebben az időben fokozták a munkások között a szovjetellenes propagandát.

A szovjetellenes tevékenység elleni harc egyik formája volt, hogy a bűnösöket kitelepítették a proletárközpontokból. A tömeges kitelepítések azonban aggodalmat keltettek Dzerzsinszkijben, ezért azt javasolta, hogy csak a szovjetellenes pártok és csoportok legaktívabb tagjait telepítsék ki, és kötelezte az OGPU kollégiumának tagjait a nyomozati anyagok helyességének ellenőrzésére, arra, hogy az embereket ne ítéljék meg formális jegyek alapján, és teljes figyelmet szenteljenek minden olyan nyomozati anyagnak, mely a vádlott ártatlanságát bizonyítja.

A NEP első éveiben fejlődésnek indult kispolgári szellem bomlasztó hatással volt a szovjet államapparátus egy részére. E befolyás egyik megjelenési formája a kupeckedés széles körű

elterjedése volt. Az ellene folytatott határozott harcba Dzerzsinszkij bevonta az OGPU minden szervét. Csupán e munka három hónapja alatt 1722 kupecet lepleztek le és 1923 végére a kupeckedést mint tömegjelenséget felszámolták.

A népgazdaság helyreállításának ügyében Dzerzsinszkij különös figyelmet tulajdonított a gazdasági szervek munkájában megmutatkozó hibák feltárásának és kiküszöbölésének. Azt mondotta, hogy amikor szükség van rá, a GPU-nak meg kell akadályoznia a bűnözést, legfontosabb funkciója azonban, hogy informálja a szovjet gazdasági vezetőket a területükön jelentkező rendellenességekről.

A PÁRTEGYSÉG HARCOSA

Az OGPU munkájának első percétől fogva a szovjetellenes tevékenység új formájával találkozott. A párt XII. kongresszusa hangsúlyozta, hogy a NEP körülményei jó talajt teremtenek a párton belüli elhajlóknak. Különösen veszélyesek és pusztítóak azok az elhajlások, amelyek szembeállítják a szovjet államot a munkásosztállyal, a pártot az állammal. A frakcióharc logikája bizonyos pártellenes csoportokat szovjetellenes röplapok kiadására és más fellazító tevékenység folytatására késztetett.

Dzerzsinszkij hatalmas munkát végzett a párt egységének megszilárdítása érdekében.

A Központi Bizottságban a többség vonala ellen lép fel Trockij. A trockisták Lenin súlyos betegségét a párt elleni támadásra használták fel. Olyan vitát robbantottak ki, melynek során szakadást igyekeztek előidézni az OGPU pártszervezetében is. 1923 decemberében az OGPU klubjában taggyűlést tartottak. A beszámolót Mihail Trilisszer, az OGPU kollégiumának tagja, a korreferátumot Preobrazsenszkij, a trockisták egyik vezetője tartotta. Az utolsó hozzászóló Dzerzsinszkij volt.

Felemelt kezét látva a hatalmas terem elnémult. Látszólag nyugodt, ám a belső feszültségtől érezhetően fehér izzásig hevült beszéde nem sokáig tartott. A csekisták csendben hallgatták a „Vas Feliksz" éles, a trockizmust ostorozó kemény szavait.

Hozzászólását a következő szavakkal fejezte be:

„A GPU-ban nincs helyük azoknak, akik a párt Központi Bizottságának irányvonalát ellenzik. Távozzanak!"

LENIN HALÁLA

1924. január 21. ...

Ezen a napon Dzerzsinszkij éjfél körül ért haza. Felesége észrevette, hogy rendkívül sápadt. Hallgatagon leereszkedett egy székre, még a sapkáját sem vette le, és mozdulatlanságában szinte kővé dermedt.

Mi lehet vele? Felesége szinte soha nem látta ilyen levert állapotban.

– Feliksz, mi van veled?

– Meghalt Lenin – felelte tompán Dzerzsinszkij, anélkül, hogy megmozdult volna.

– Mit beszélsz?

– Meghalt Lenin – ismételte nehezen Dzerzsinszkij...

Ezen az éjszakán a KB plénuma rendkívüli ülést tartott. Elfogadta a Központi Bizottság felhívását: „A párthoz, minden dolgozóhoz!" Lenin temetésének megszervezésére bizottságot alapítottak. A bizottság elnökének Dzerzsinszkijt nevezték ki.

Hat nap szüntelen tevékenység következett. A küldöttségek áradata Gorkiba, ahol Lenin meghalt, a vezér testét hozó gyászvonat Gorkiból Moszkvába, 900 000 ember elvonulása a koporsó előtt, a mauzóleum előkészítése – mindez mélyen átgondolt szervező munkát, az elfogadott határozatok pontos teljesítését követelte. Dzerzsinszkij intézkedéseket tett, hogy a vezér temetésén szigorú rendet tartsanak, az ellenséges elemek ne tudják felhasználni Lenin halálát szovjetellenes megnyilvánulásokra.

Január 27-én, moszkvai idő szerint 16 órakor a fegyvertársak a mauzóleumba vitték Lenin testét. Az egész országon tüzérségi sortüzek hullámzottak végig. A gyárak és üzemek szirénái szétszakították a fagyos levegőt, 5 percre minden vállalatnál és intézménynél megállt a munka, az utakon megszűnt a forgalom.

Az egész ország mély gyászban és bánatban kísérte utolsó útjára vezérét.

A szovjet kormány úgy döntött, hogy Lenin testét bebalzsamozzák. Borisz Zbarszkij professzor, aki több más tudóssal együtt részt vett a balzsamozásban, megemlítette Dzerzsinszkij hatalmas erkölcsi támogatását. *„Munkánk sikeres eredményét nagymértékben neki köszönhetjük"* – írta a professzor.

1924-ben a Szovjetunió nemzetközi helyzete jelentős mértékben megszilárdult. Anglia, Franciaország, Olaszország, Ausztria, Mexikó, Kína és több más ország elismerte a szovjet kormányt és felvette vele a diplomáciai kapcsolatokat. Az imperialista államok vezető körei azonban, diplomáciai és gazdasági kapcsolatokat teremtve a Szovjetunióval, egyidejűleg fokozták titkos tevékenységüket a szovjet állam fellazítása és gyengítése érdekében.

Anglia kezdeményezésére Helsingforsban (Helsinki) összehívták a Balti-tenger menti államok konferenciáját, melynek célja, hogy egységfrontot teremtsenek a Szovjetunió ellen. A konferencia eredménye az volt, hogy egyesítették a Balti-tenger menti államok Szovjetunió-ellenes felderítő tevékenységét.

Az OGPU Dzerzsinszkij vezetésével minden kísérletet meghiúsított, mely alá akarta ásni a Szovjetunió belbiztonságát. 1924-ben az OGPU szervei és határőrcsapatai csupán a nyugati katonai körzet területén a különböző kapitalista államok közel 900 ügynökét tartóztatták le.

Ugyanebben az évben a csekistáknak sikerült Franciaországból a Szovjetunió területére csalni és letartóztatni Borisz Szavinkovot, a szovjethatalom egyik legmegbékíthetetlenebb és legaktívabb ellenfelét.

Szavinkov okos, tapasztalt és óvatos ellenség volt. Nem volt könnyű meggyőzni arról, hogy a Szovjetunióba történő illegális útja szükséges és veszélytelen.

Amikor (az OGPU segítségével) átlépte a határt és eljutott Minszkbe, ahol nyugodtan reggelizett egy lakásban – mint gondolta, egy megbízható embernél –, váratlan dolog történt. Íme, hogy írja le Borisz Szavinkov letartóztatását Vaszilij Pugyin régi csekista, aki ebben az időben az OGPU elhárító osztályán dolgozott:

„A konspiratív" lakáson a Derental házaspárt és az őket kísérő csekistákat, Fjodorovot és Puzickijt (Szavinkov Fjodorovot úgy ismerte mint Muhint, Puzickijt pedig mint Novickijt, a Liberális Demokraták illegális ellenforradalmi szervezet Központi Bizottságának tagjait) Artuzov, az OGPU elhárító osztályának főnöke és R. Pilljar, az elhárító osztály helyettes vezetője fogadta.

A fehér emigráció „vezérét" a szükséges tisztelettel és örömmel fogadták. Az öröm egyébként valódi volt. A csekisták teljes joggal tekintették Szavinkov megérkezését győzelemnek, ezért nagyon örültek, hogy üdvözölhetik a „vendéget".

A kényelmesen berendezett lakásban, „övéi" között, Szavinkov közlékennyé és beszédessé vált.

Megterítették az asztalt, majd az oldott légkörben osztotta meg legfrissebb élményeit „harcostársaival" az imperialista felderítés ügynöke*. Dicsérte a lengyel határőröket, akik nagyszerű lovakon, kitűnő szekéren vitték a határhoz, beszélt személyes terveiről, melynek értelmében vállalkozott erre az oly kockázatos utazásra.

A csekisták nem siettek, türelmesen hallgatták az „összeesküvések királyát". Amikor fáradtságra hivatkozva kérte, hogy hagyják pihenni, a GPU egyik munkatársa felemelkedett az asztaltól és ezt mondta:

– Ne nyugtalankodjon Szavinkov úr, hosszas pihenésről gondoskodunk önnek. A GPU kezében van.

Szavinkov elsápadt. Csüggedten körülpillantott a jelenlevőkön, mintha még mindig nem hinné a történteket, majd tompa, elfúló hangon ezt mondta:

– Győztek, a kezükben vagyok.

Még ugyanezen a napon Szavinkovot külön vasúti kocsin Moszkvába vitték. Amikor az OGPU Lubjanka utcai épületének udvarán kiszállt a gépkocsiból, reszkető hangon ezt mondta:

„– Tisztelem a GPU eszét és erejét."

Szavinkov bírósági tárgyalására augusztus végén, Moszkvában került sor.

Kevéssel a tárgyalás előtt beszélt vele Dzerzsinszkij.

A bíróságon Szavinkov kijelentette, hogy teljes mértékben, feltétel nélkül elismeri a szovjethatalmat, és kifejezte azt a készségét, hogy minden erejét a szovjet nép becsületes szolgálatába állítja.

A Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának katonai kollégiuma Szavinkovot golyó általi halálra ítélte. Figyelembe véve azonban őszinte beismerését, a bíróság maga fordult az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottsághoz a büntetés enyhítése érdekében. A Központi Végrehajtó Bizottság hozzájárult a halálos ítélet 10 évi szabadságvesztésre változtatásához.

* Szavinkov kapcsolatban volt a lengyel és francia hírszerzőkkel.

A Haza és Szabadság Nemzetközi Szövetsége, melyet a VCSK 1918-ban szétzúzott, majd Szavinkov 1921-ben újjászervezett, megszűnt létezni. „A fehér mozgalmat nemcsak fizikailag, de ideológiailag és erkölcsileg is szétzúztuk – írta az Izvesztyija 1924. aug. 31-i vezércikke. – Legelszántabb híve beismerte, hogy e mozgalom oroszellenes, hogy paraszt- és munkásellenes, hogy csupán a külföldi tőke támogatásával tud létezni, és csak a külföldi vezérkarok kémszerve lehet."

Néhány hónappal később befejeződött a „Tröszt" fedőnevű operáció is. Az OGPU-nak sikerült a Szovjetunióba csalogatni és letartóztatni Sidney Raleighet, azt az angol felderítőt, aki 1918-ban legközelebbi segítője volt Bruce Lockhartnak, az összeesküvő diplomatának és akit még akkor halálra ítéltek, ám sikerült külföldre szöknie. Raleigh egészen letartóztatásáig innen folytatta aktív szovjetellenes tevékenységét.

A „Tröszt" és „Szindikátus" operáció sikeres befejezése – melyek kidolgozásában és megvalósításában vezető szerep jutott Dzerzsinszkijnek – zűrzavart és bomlást okozott a fehér emigráció soraiban, megbénította a szovjetellenes központok tevékenységét.

VII.

A GYERMEKEK BARÁTJA

NEMES FELBUZDULÁS

1921 januárjában igen kemény hideg volt. Hideg, éhínség és tífuszt terjesztő tetvek kínozták Oroszországot. Különösen nehéz helyzetbe kerültek a gyerekek: sokan elveszítették szüleiket és nem volt fedél a fejük felett. Rongyokba öltözött, árva gyermekek milliói csavarogtak szerte az országban, elhagyott pincékben, vasútállomásokon éjszakáztak, koldultak, loptak. Növekedett a gyermekbűnözés és a prostitúció. Ilyen volt a háború és a külföldi intervenció öröksége.

Az egyik januári napon Dzerzsinszkij megjelent Anatolij Lunacsarszkij oktatásügyi népbiztos dolgozószobájában.

„Feliksz Edmundovics – írta később Lunacsarszkij – bejött hozzám, sietve és lelkesen, mint mindig. Aki találkozott vele, ismerte e szokását: nagyon gyorsan beszélt, mintha tudná, hogy nincs elegendő ideje és mindent gyorsan kell végeznie. A szavak hullámban követték egymást, mintha igyekeztek volna minél hamarabb tetté változni.

– Erőim, főképp pedig a VCSK erőinek egy részét a felügyelet nélküli gyermekek megmentésére akarom fordítani – mondta Dzerzsinszkij, és szemében kigyulladt a mindannyiunk számára jól ismert energia szikrázó fénye.

– Két dolog miatt jutottam erre a következtetésre – folytatta. – Először is, ez egy borzalmas csapás. A forradalom gyümölcseit nem nekünk, hanem nekik kell adni... Hányukat nyomorította meg a harc és a nélkülözés! Itt azonnal kell segíteni, mintha fuldokló gyerekeket látnánk. A Közoktatásügyi Népbiztosság egyedül nem tud megbirkózni e feladattal. Az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság mellett természetesen a Közoktatásügyi Népbiztosság közvetlen részvételével nagy létszámú bizottságot kell alakítani, melyben részt vesznek mindazok az

ágazatok és szervezetek, melyek hasznosak lehetnek az ügy szempontjából. Már beszéltem néhány emberrel. Magam szeretnék e bizottság vezetője lenni. Be akarom kapcsolni a VCSK apparátusát e munkába. Másodszor úgy gondolom, hogy apparátusunk egyike a legpontosabban dolgozóknak. A VCSK-t számon tartják, tartanak tőle. Egyébként még egy ilyen ügyben, mint a gyerekek megmentése és ellátása, is előfordul a gondatlanság, sőt a rablás is. Egyre jobban áttérünk a békés építőmunkára és úgy gondolom: miért ne használhatnánk fel katonai apparátusunkat egy olyan baj elleni harcra, mint a gyermekek csavargása.

Amikor elváltunk és kezet szorított velem, megismételte:

– Itt nagy pontosságra, gyorsaságra és energiára van szükség. Ellenőrizni, lelkesíteni, felrázni kell. Úgy gondolom, mi mindezt elérjük.

Elment, sietve, valami új ügyet intézni."

SEGÍTSÉG A GYEREKEKNEK

Az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság mellett hamarosan megalakult a gyermekek életkörülményeinek javításával foglalkozó bizottság. Helyet kaptak benne a szakszervezetek, a művelődésügyi, az egészségügyi, az élelmezési, a társadalombiztosítási szervek és a munkás-paraszt felügylet képviselői.

A gyermekbizottság elnöke Dzerzsinszkij lett. A. Lunacsarszkij azt írta, hogy „határtalanul örült, amikor megtudta, hogy a hallatlan energiájú és aranyszívű Dzerzsinszkij vállalta, hogy maga végzi egy ilyen szerv általános irányítását".

A szovjet kormány komoly támogatást nyújtott a gyermekbizottságnak. Lenin rendeletet adott ki, hogy adják át a gyermekintézményeknek a városon kívüli legszebb villákat, a szovhozok legjobb épületeit és a gyermekotthonok élelmét szállító vasúti szerelvényeket a katonai szerelvényekhez hasonlóan minden késedelem nélkül továbbítsák.

A gyermekekről való gondoskodás – mondta Dzerzsinszkij a csekistáknak – *az ellenforradalom kiirtásának legjobb eszköze.* Ha megfelelő szintre emeljük a gyerekek nevelését és ellátását, a szovjethatalom minden munkás- és parasztcsaládban támogatókra és szövetségesekre talál, ugyanakkor komoly támaszra tesz szert az ellenforradalom elleni harcban.

A Volga-vidéken 1921-ben dúló éhínség csavargó és bűnöző gyerekek újabb hullámát hozta. A gyermekbizottság segítségével az állam és a társadalmi szervek az éhező tartományok gyermekeinek több százezer pud gabonát, hétezer pud diétás terméket, harmincezer gyermekruhát, tizenhétezer pár cipőt, több mint hatszázezer arsin* ruhaanyagot biztosított. Az igényekhez képest ez a mennyiség talán nem volt nagy, ám az akkori körülmények között hatalmas támogatásnak számított.

Az éhező területekről a jobban ellátott területekre szállítottak 159 ezer gyermeket, akiket ezzel megmentettek az éhhaláltól. Az evakuálás munkájának fő terhét a csekisták vállalták.

Két év telt el. 1923 márciusában az oroszországi távíró ügynökség (Roszta) interjút készített Dzerzsinszkijjel, a gyermekbizottság elnökével. Az öt és félmillió csavargó gyerekből 1 milliót gyermekotthonban helyeztek el, közel hárommilliónak segítséget nyújtott a bizottság, ám mintegy másfélmillió gyermek még mindig segítség nélkül maradt.

A csavargó gyerekek megsegítése céljából a gyermekbizottság elhatározta, hogy megtartják a „csavargó és beteg gyermekek hetét".

Dzerzsinszkij forró hangú felhívással fordul Szovjetoroszország és a kapitalista országok dolgozóihoz; felhívása *„Mindent a gyermekekért"* címmel jelent meg az Izvesztyija c. újságban.

„Ne szégyelljék magukat se a segítség formája, se annak mértéke miatt – írta Dzerzsinszkij –, gondoljanak arra, hogy csupán a széles munkás-paraszt tömegek közös, egyesített erőfeszítésével állhatunk helyt becsülettel a csavargó gyerekekért folytatott harc nehéz frontján".

A „csavargó és beteg gyermekek hete" szervezőinek reményei teljes mértékben beigazolódtak. Csupán Moszkvában ötszázezer rubel, valamint 6 millió rubel értékű ruha és élelmiszer gyűlt össze.

* 1 arsin = 0,711 méter. A ford.

Törvényszegő gyerekek. Hogyan lehetne megmenteni őket az utca káros hatásától és az alvilágtól? Ez a kérdés gyötörte állandóan Dzerzsinszkijt. Kínlódva gondolkodik, mit lehetne tenni, és a következő következtetésre jut:

„A munka az ilyen gyerekek és serdülők legjobb nevelője". A komoly munka, a hasznos tevékenység, nem pedig olyan, amit szórakozásból végeznek, a céltudatos munka, melyet nem a formaságért, a látszatért tesznek, ebben rejlett a serdülőkorú törvényszegők átnevelése érdekében létrehozott munkakolóniák (kommunák) sikerének fő titka.

Több ezer serdülőkorú törvényszegőt mentettek meg az éhségtől, betegségektől, és kaptak útravalót az életbe, váltak a szocialista társadalom hasznos tagjává ezek a gyerekek. Közöttük volt Nyikolaj Dubinyin, a Szovjet Tudományos Akadémia későbbi tagja, a genetika területének kiváló szovjet művelője.

Életének döntő fordulatában Dzerzsinszkij játszotta a főszerepet.

Néha hajnalban, amikor befejeződött Dzerzsinszkij munkanapja, mielőtt pihenni tért volna, a csekisták egy csoportjával bejárta a környező utcákat és összeszedte a szeme elé kerülő csavargó gyerekeket.

Így volt ez alkalommal is. A VCSK néhány munkatársa – a Bolsaja Lubjankáról a Kreml irányába haladt és a Vörös tértől nem messze, egy aszfaltolvasztó üstből néhány vékony, piszkos, megrémült gyereket szedett ki.

Az eset színhelyétől a VCSK épületéig kicsiny a távolság, ezért a hajléktalan gyerekek még magukhoz sem térhettek, amikor valamilyen dolgozószobában találták magukat. Itt egyikkel a másik után beszélgetni kezdtek.

„Én is beszéltem magamról – írja Nyikolaj Dubinyin. – Miután megtudták, hogy megszöktem a szamarai gyermekotthonból, azok egyike, aki idehozott bennünket, megkérdezte:

– Akarsz-e tanulni?

– Ezt a kérdést egy, a többieknél idősebb és minden jelből ítélve a jelenlevők vezetője tette fel nekem. Élénk beszélgetés indult jövőmről. A környezet, a beszélgetés hangulata, ennek az embernek a tekintete, kedves szeme, mosolya – mindez bizalmat

keltett bennem... A találkozás valamennyiünkben kitörölhetetlen nyomot hagyott.

Megfürdettek, átöltöztettek bennünket és különböző gyermekotthonokba küldtek.

– A tanulás vágya annyira eltöltött – emlékszik vissza Nyikolaj Dubinyin –, hogy számomra semmi sem volt szentebb mint ez... Három év alatt letettem a középiskola minden vizsgáját. A Komszomol ajánlásával a moszkvai egyetemre mentem tanulni. Megszokott környezetemmé vált a tudomány. 28 éves koromra professzor, a tudományok doktora lettem. Dzerzsinszkij helyes útravalót adott nekem az élethez."

FORRÓ SZERETET

Természetesen nemcsak arról van szó, hány felügyelet nélküli gyermeken segítettek Dzerzsinszkij közvetlen részvételével. A gyermekek millióinak megmentése és a nekik nyújtott segítség volt Dzerzsinszkij szívének és eszének anyagi megtestesülése.

Vajon mi lehet az oka, hogy éppen ő és nem más vett vállára önként ilyen terhet számos más, nehéz kötelezettségéhez a háború által feldúlt országban? Minden valószínűség szerint azokon a gondolatokon kívül, melyekről maga beszélt Anatolij Lunacsarszkijnak, van egy másik ok is – talán a fő ok –, mely benne rejtőzött.

1902-ben a száműzetésből történt egyik szökése után a fiatal Dzerzsinszkij ezt írta Genfből nővérének, Aldonának: „Nem tudom, miért szeretem a gyermekeket úgy, mint senki mást. Ha találkozom velük, rossz hangulatom rögtön eltűnik, soha nem tudnék egy asszonyt úgy megszeretni, mint ahogy a gyerekeket szeretem, és úgy gondolom, hogy saját gyermekeimet sem tudnám jobban szeretni, mint a másokét...

Gyakran, igen gyakran úgy tűnik nekem, hogy még egy édesanya sem szereti úgy őket, mint én".

A gyerekekről való gondoskodás Dzerzsinszkijnél nem a lélek ritka kitörése. Egész életén keresztül végigkíséri. Gyerekekkel vette magát körül, amikor 1910 nyarán Krakkóban dolgozott. A börtönből rokonaihoz írt leveleiben sokat írt a gyerekekről, arra biztatva őket, hogy soha ne üssék a gyerekeket, mivel *a megfélemlítéssel „a gyerekben csak megalázottságot, romlottságot,*

képmutatást, aljas gyávaságot és karrierizmust lehet kifejleszteni".

A forradalom után Dzerzsinszkij egyetlen lehetőséget sem szalaszt el, hogy gyermekek között tartózkodhasson, tudomást szerezzen kéréseikről, segítsen nekik.

Számos kisebb-nagyobb probléma között időt szakít arra, hogy személyesen kísérje nyomon a gyermekotthonokban elhelyezett gyerekek minden szükségessel történő ellátását. Fennmaradtak a Dzerzsinszkij kézírásával írt jegyzetek:

„120 ezer bögre, 32 ezer vattakabátot varrni, anyagot 40 ezer gyermekruhához. Nincs bőr 10 ezer pár cipőhöz.:: Vagy „Baszmannuj kerület, bölcsőde, povkovkai menhely, nincs ágy, hideg van, 25 csecsemőre egy dajka jut".

Látogatása után meleg lett ott, ahol addig hideg volt, ruha és ágy érkezett...

Egyszer Dzerzsinszkij feleségével, Szofja Szigizmundovnával trachomás beteg gyerekek kórházát látogatta meg. Ő maga is szenvedett a kínzó betegségtől száműzetése idején. Akkor a közelben még orvos sem volt, ezért a kajgorodszkojei öregasszonyok gyógyították népi gyógymódokkal. Most Dzerzsinszkij bejárta a kórtermeket, elbeszélgetett a beteg gyermekekkel és az egészségügyi személyzettel, részletesen kikérdezte őket, mire van szüksége a kórháznak, és minden tőle telhetőt megtett, hogy segítsen a szenvedő betegeken.

Dzerzsinszkijt valami vonzotta a gyerekekhez. A Varsóért folytatott harcok legforróbb napjaiban a Lengyel Forradalmi Bizottságban levő elvtársainak arról a titkos álmáról beszélt, hogy a szocialista Lengyelország közoktatási népbiztosa szeretne lenni. A forradalom másként rendelkezett. Feliksz Dzerzsinszkijt a biztonsági szervek élére, majd a szovjet gazdasági élet egyik vezető posztjára állította. Erre volt szükség a munkásosztály érdekében, ez pedig Dzerzsinszkij számára „minden más elképzelés és érzés felett való volt".

Dzerzsinszkij, a pedagógus és nevelő arcképét fiának Jannak a visszaemlékezése egészíti ki:

– Édesapám mint nevelő, szigorú és követelménytámasztó volt velem szemben, ugyanakkor érzékeny és együttérző. Elsősorban a haza iránti hűséget, a bátorságot, a munkaszeretetet, a szerénységet és becsületességet oltotta belém. Nem szeretett utasítani, élő személyes példával nevelt. Legjobban a hazugságot

és a kispolgári nyavalygást, a szentimentalizmust gyűlölte, melynek semmi köze nincs az igazi, mély érzésekhez. Különösen állhatatosan igyekezett belém nevelni a munkakészséget, a fegyelmet és a tanulás iránti szeretetet.

Édesapám többször mondogatta édesanyámnak: *Nekünk kommunistáknak úgy kell élnünk, hogy a dolgozók legszélesebb tömegei lássák, a hatalmat nem személyes kasztérdek miatt szereztük meg, hogy mi nem új arisztokrácia vagyunk, hanem a nép szolgái".*

KÖLCSÖNÖS ELISMERÉS

Egyszer letartóztattak egy rablóbandát. Mindegyik banditának megvolt a maga kiskorú fegyverhordozója. Amikor a banditák akcióba léptek, a fiúk bizonyos távolságra tőlük vitték fegyvereiket, az első intésre átadták nekik azokat, majd ismét visszakapták a fegyvert és gyorsan elinaltak. Ha a banditákat letartóztatták, fegyvert nem találtak náluk. Így bűnjel hiányában el kellett őket engedni. A csekisták végül rájöttek e fogásra, és az egész bandát a fegyverhordozókkal együtt letartóztatták.

Felmerült a kérdés, hogy mit tegyenek a kiskorú bűnözőkkel.

Dzerzsinszkij elhatározta, hogy egy Moszkva környéki faluban, Bolsevóban kommunát szervez. Ez félig zárt típusú intézet volt, fegyveres őrizet nélkül, nagyfokú önkormányzattal.

Amikor a helyi parasztok megtudták, hogy a bűnözők fegyveres őrizet nélkül lesznek, megijedtek. Mi lesz, ha a környező falvakban lopni fognak, és ebbe belekeverik a helyi fiatalokat is? Küldöttséget menesztettek Dzerzsinszkijhez, kérték, hogy a kommunát egy másik helyre, a falutól távolabb telepítse.

Dzerzsinszkij azonban nem egyezett bele ebbe. Megígérte, hogy figyelemmel kíséri a kommunárok viselkedését és semmilyen rendellenességet nem tűr meg.

A kommuna javítani kezdte a parasztok mezőgazdasági eszközeit. A falunak szüksége volt rá. Amikor a kommunárok színházi előadásokat rendeztek, táncestéket, filmvetítéseket szerveztek, meghívták a falusi fiatalokat is. A falu befogadta a kommunárokat.

Dzerzsinszkij nem feledkezett meg ígéretéről. Kérésére a

bolsevói kommunában komoly nevelőmunkát folytattak a GPU-nál dolgozó komszomolisták.

Ez a kommuna volt a mintája a gyermekjavító-intézmények egész hálózatának. A munkakommunák neveltjei maguk készítették kényelmes házaikat, klubjaikat, sportpályáikat, közösen oldották meg belső termelési és mindennapi problémáikat. A kommunákat vezető csekisták a lehetőség szerint nem folyamodtak adminisztratív eszközökhöz, inkább igyekeztek a kommunárok élettapasztalatukkal, tanácsokkal segíteni, energiájukat a helyes útra terelni.

Igen, Dzerzsinszkij szerette a gyerekeket. A gyerekek szeretettel fizettek ezért. Dzerzsinszkij dolgozószobájában fiának, Jasiknak képe mellett számos kommunár, óvodás és úttörő fényképe állt, melyet a gyermekek emlékül küldtek neki. A VCSK–GPU elnökének napi postájában a bandák felszámolásáról, vagy egy-egy veszélyes ellenforradalmár letartóztatásáról szóló közlemények mellett megható gyermeki közvetlenségű levelek is voltak. Íme egy közülük:

„Mi, ifjú leninisták, a jamszki járás vasúti dolgozóinak 950 gyereke az Ön életrajzának tanulmányozása után megválasztottuk Önt a *jamszki járás tiszteletbeli pionírjává* és elküldjük Önhöz két küldöttünket, akit megbízunk azzal, hogy adják át tiszteletbeli pionírunknak 950 úttörő nevében az ifjú leninisták üdvözletét, a pionírjelvényt és a nyakkendőt, hogy az mindig emlékeztesse Önt miránk".

A levél ismeretlen kis írója sok szeretettel és igyekezettel készítette művét. Iskolai füzetből kitépett papírra, különböző színű tintával, határozatlan gyermekírással, de egyenletesen, hibák nélkül írt. Látható, hogy a levelet több ízben átírta, mielőtt elküldte volna Dzerzsinszkijnek.

VIII.

A KÖZLEKEDÉSÜGYI NÉPBIZTOS

A KÖZLEKEDÉST HELYRE KELL ÁLLÍTANI

1921 tavaszán a szovjet kormánynak különösen nagy gondot okozott a közlekedés. A számos gyűlés és rendelet ellenére sehogy sem sikerült a közlekedést helyreállítani. Az ország gazdasági életének fejlődését fékező két ok a megbénult közlekedés és az üzemanyaghiány volt.

Áprilisban Lenin magához hívatta Dzerzsinszkijt. Dzerzsinszkij hamar megérkezett. A VCSK székhelyétől, a Lubjankától a Kremlig – mint mondani szokás – egy ugrásnyi a távolság.

– Önnek kell elvállalnia a Közlekedésügyi Népbiztos tisztjét – mondta Lenin, s mint mindig, barátságosan üdvözölte Dzerzsinszkijt.

Dzerzsinszkij először meglepődött: miért éppen ő? Leninnek azonban nem kellett hosszasan magyaráznia. Dzerzsinszkij teljes mértékben megértette a közeledés területén végzendő munkájának fontosságát. Egyidejűleg ő maradt a VCSK elnöke és a belügyi népbiztos is.

A közlekedés helyreállítását szabotázsakciók, rablások, fosztogatások akadályozták. A helyzet odáig fajult, hogy a teherpályaudvarokról hamis papírokkal áruval rakott egész vasúti szerelvényeket vittek el. A közlekedési dolgozók között mindennapos volt a vesztegetés és korrupció. Moszkvában felfedeztek egy műhelyt, ahol mindenféle pecsétet és plombát gyártottak. Ugyanitt hamisították a felelős szovjet munkatársak aláírásait, többek között a Népbiztosok Tanácsa elnökének és a közlekedési népbiztosnak az aláírását is.

Dzerzsinszkij határozott harcot folytatott e bűnök ellen. „Nincs kegyelem a nemzeti vagyon fosztogatóinak és tolvajainak" c. röpiratában a következőket írta:

„Akkor, amikor a dolgozó nép minden erőfeszítése a rombo-

iás és a kegyetlen természeti csapás, az éhség leküzdésére irányul, amikor életeket ment az éhezőkhöz és nélkülözőkhöz eljuttatott minden darab kenyér és a természeti csapást szenvedett Volga-vidékre küldött minden pud vetőmag, vannak olyan paraziták, olyan gazemberek, akik fosztogatják a vagonokat, a vasúti és élelmiszer-raktárakat, a nép vagyonát..."

A Gudok c. vasutas szakszervezeti lapban Dzerzsinszkij felhívással fordult minden becsületes dolgozóhoz és tisztviselőhöz, hogy segítsenek leleplezni a gazembereket és kupeckedőket. E felhívásban Dzerzsinszkij arról írt, hogy bárhol üljön is a gazember, egy dolgozószobában, vagy a vasúti őrbódéban, lelepleződik és a forradalmi bíróság elé állítják. Figyelmeztet arra, hogy semmilyen körülményt nem vesznek figyelembe a megvesztegetéssel vádoltak elítélésénél. A legszigorúbb megtorlás vár rájuk.

Dzerzsinszkij titkára a beszámolókkal és jelentéssel együtt naponta behozta a különböző újságokból kivágott cikkeket, a munkáslevelezők írásait, melyek a megvesztegetés ellen indított kampányról számoltak be. Dzerzsinszkij nagyra értékelte a sajtó támogatását és elrendelte a cikkekben és megjegyzésekben található tények haladéktalan ellenőrzését.

Dzerzsinszkij vezetésével megvalósították a közlekedésirányítási apparátus létszámcsökkentését, s csökkentették a közlekedésügyi népbiztosság és a vasútigazgatóság erősen felduzzasztott apparátusát is. Az adminisztratív szakembereket az irodákból közvetlenül a termelésbe irányították.

Azt is el kellett azonban érni, hogy a burzsoá szakemberek becsületesen és alkotó módon dolgozzanak a proletárállamban. Dzerzsinszkijnek sikerült kivívnia bizalmukat.

„Dzerzsinszkij első megjelenésekor – írta O. Drejer mérnök – a szállítási szakemberek rettegtek az elnyomástól, de a bizalmatlanság hamar eloszlott, és valamennyiünket korábban nem ismert önbizalom és nyugalom töltött el. Mindnyájan megértettük, hogy a ránk bízott gazdaság iránti gondos viszony és a közlekedésben végzett sikeres munka mindenkor támogatásra és helyes értékelésre talál Dzerzsinszkijnél. Ez az okos és kemény kezű vezető visszaadta munkánkba vetett hitünket és a szakmánk iránti szeretetet".

A népbiztos megkövetelte, hogy a közlekedés vezetői ne csupán aktákból, hanem személyes meggyőződés alapján ismerjék a vasutaknál és kikötőkben uralkodó tényleges helyzetet, és hatáskörükön belül oldják meg a felmerülő problémákat.

Ezzel egy időben Dzerzsinszkij alaposan tanulmányozta ezt az új területet. Otthon tanult, éjjeleket ült a szakirodalom és különböző tájékoztatók mellett, tanult a kollégium ülésein, nem szégyellte megkérdezni beosztottjait, mi a különbség a technikai és a kereskedelmi sebesség között, vagy hogy más, a szakemberek szemében eleminek tűnő kérdéseket tegyen fel. Tanult a váltókezelőktől, a vonatvezetőktől, kiszállásaikor részletesen kikérdezte őket, milyen munkát végeznek. Egy évet adott magának arra, hogy részletesen megismerkedjen e szakterülettel. A szakemberek azonban már jóval korábban észrevették, hogy beszámolói és felszólalásai a terület mély ismeretéről tanúskodnak.

SZIBÉRIA KENYERE

1921 végére a szibériai vasútvonalakon súlyos helyzet alakult ki. A Vörös Hadseregnek, az ipari munkásközpontoknak és az éhező kormányzóságok parasztjainak szánt élelem Szibériában hevert és romlott meg, mivel a vasúti kocsik és üzemanyag hiánya, valamint az elégtelen munkaszervezés miatt a közlekedés nem tudott megbirkózni a teherszállítással. 1921 decemberében Szibériából a szükséges gabona- és húsmennyiségnek csupán 20 százalékát juttatták el rendeltetési helyére.

1922 januárjának első napjaiban Dzerzsinszkij Szbériába utazott. Teljhatalmat kapott. A Közlekedési Népbiztosság, az Élelmezésügyi Népbiztosság, az Összoroszországi Rendkívüli Bizottság és Bíróság munkatársainak nagy csoportja kísérte. Ez utóbbi azért, hogy haladéktalanul elítéljék a vasútvonalakat és tehervagonokat rongáló diverzánsokat, szabotőröket és a teherszállítmányok fosztogatóit.

A népbiztos munkáját, mint általában, a szibériai vasutas dolgozók és tisztségviselők feladatainak tisztázásával kezdte.

„Látniuk kell, hogy az Önök munkájától függ a köztársaság sorsa... A földek bevetetlenül maradnak, ha a gabonát nem juttatjuk ki Szibériából. A nehéziparban megkezdődött a fellendülés, de az e területen elért első sikerek semmivé lesznek, ha nincsen elég élelem. Márpedig nem lesz elég, ha a szibériai vasút-

vonalak nem működnek normálisan" – írta Dzerzsinszkij parancsában.

„Valamennyiükhöz fordulok, a segédmunkástól a legfelelősebb beosztásban dolgozókig – állt a parancsban –, és megkövetelem, hogy a szibériai vasútvonalakon közös erőfeszítéssel haladéktalanul példás rend uralkodjon, hogy a köztársaságok a vasútvonalak és vasúti teherkocsik javítását, az élelmiszerszállító szerelvények megrakását és továbbítását célzó feladatokat és követelményeket 100 százalékra teljesítsék!"

E követelményeket természetesen hatalmas szervezőmunkával támasztotta alá. Szibéria központi járásaiból mozdonyokat küldenek a szükséges helyekre. Javul a vasúti munkások és tisztviselők anyagi helyzete. A munkatermelékenység növelését és a munkafegyelem megszilárdítását előirányzó politikai munka folyik.

Petropavlovszk állomáson sok élelmiszerszállító vasúti teherkocsi gyűlt össze. A szerelvények álltak, nem volt fűtőanyag. A vasútvonalakat belepte a hó, a csomópontok eldugultak. Dzerzsinszkij magához hívatta D. Csajvanov szibériai csekistát és ezt mondta:

– A helyzet megmentése érdekében rendkívüli intézkedésekre van szükség. A petropavlovszki forgalmi dugó felszámolását Önre bízom.

A népbiztos átnyújtotta Csajvanov megbízólevelét, mely felhatalmazta, hogy az élelmiszerszállító szerelvények továbbítása érdekében bármilyen intézkedést tegyen. A megbízólevélben az állt, hogy a parancsot megtagadó felelős személyeket a forradalmi törvények teljes szigorával vonják felelősségre.

– Komoly jogokat kapott – mondta neki Dzerzsinszkij –, ám semmi sem fog sikerülni, ha az emberek nincsenek tisztában az Ön jogaival, ha nem értik meg feladatát, ha nem tudatosodik bennük, hogy Ön a nép érdekében végzi munkáját. Ne szakadjon el az emberektől. Támaszkodjon a kollektívákra.

Dzerzsinszkij már egy hónapon belül gyökeres fordulatot ért el a szibériai vasútvonalak munkájának javításában. Szibériából négyszer annyi gabonaszállító vonat érkezett, mint korábban. Ez azonban még mindig kevés volt. Ekkor Dzerzsinszkij – mint ahogy a fronton az ütközetben – a legvégső döntésre szánja el magát, hogy biztosítsa kitűzött feladatának teljesítését. Keleti irányban megszüntet minden forgalmat. Szibériából csak Nyugat felé haladnak a vonatok. Szakadatlanul követik egymást az Oroszország európai részébe tartó élelmiszerszállító szerelvények.

Lenin – Dzerzsinszkij tudta nélkül – érdeklődött egészségi állapota iránt: maradhat-e még Szibériában egészségi károsodás nélkül? Dzerzsinszkij valahogy mégis tudomást szerzett erről. Rendkívül meghatódott. A következőket írta erről feleségének: „Kétségtelen, hogy itteni munkám nem kedvez az egészségemnek. A tükörben mérges, ráncos, megöregedett arcot látok, dagadt szemekkel. De ha előbb visszahívnának, mint amikor elmondhatnám magamnak, hogy küldetésem nagyjából teljesítettem –, úgy gondolom, hogy egészségem még rosszabbodnék".

Csak akkor tért vissza Moszkvába, amikor a rábízott feladatot teljesítette. A szovjet közvélemény hatalmas és teljesen érthető érdeklődést tanúsított a Dzerzsinszkij vezette vasutasok kenyérért folytatott harca iránt. Dzerzsinszkij visszatérte után az Izvesztyija c. lap tudósítója azzal a kéréssel fordult hozzá, hogy tájékoztassa az olvasókat a kenyérszállítások menetéről.

– A gabona- és hússzállítmányokat a megadott határidőre, 100 százalékosan teljesítettük. Az élelmiszerszállítások tovább folytatódnak – felelte Dzerzsinszkij.

Nem kell azt hinni, hogy Dzerzsinszkij a sikert különleges, rendkívüli intézkedésekkel érte el. Ez nem így van. Dzerzsinszkij rendkívüli körülmények között folyamodott a rendkívüli intézkedésekhez, amelyek azért voltak szükségesek, hogy a gabonát elszállítsák Szibériából, de nem voltak elegendők ahhoz, hogy egy hatalmas ország közlekedését a romokból helyreállítsák. Gondos, „pozitív" munkára volt szükség. Ezt a szervező és gazdasági munkát Dzerzsinszkij elvégezte. A vasútvonalak, amelyek Dzerzsinszkij megérkezése előtt minden árut ingyen szállítottak, áttértek a gazdasági elszámolásra. Bevezették a szállításért járó fizetést, és a közlekedés az állami eszközöket fogyasztó ágazatból rentabilis, az államnak nem kis hasznot hozó vállalattá lett.

1924 januárjában a XIII. pártkonferencia határozatában kiemelte, hogy *„A közlekedés olyan állapotban van, amikor különösebb nehézségek nélkül képes kielégíteni a népgazdaság valamennyi követelményét."*

IX.

A SZOVJET IPAR ÉLÉN

AZ ELLENZÉK HARCA

1924 februárjában Dzerzsinszkijt kinevezték a Szovjetunió Legfelsőbb Népgazdasági Tanácsának elnökévé. Felmentették a közlekedésügyi népbiztos tisztje alól, ám továbbra is megmaradt a szovjet állambiztonsági szervek vezetői posztján.

Nem volt véletlen, hogy Lenin halála után Dzerzsinszkijre bízták a szovjet ipar helyreállítását és továbbfejlesztését. Még közlekedésügyi népbiztos korában sokat foglalkozott a fűtőanyagipar és kohászat problémáival, amelyek fontos szerepet játszottak a népgazdaság más ágazatainak helyreállításában. A kohászat helyzetét olyan mélyrehatóan tanulmányozta, hogy még a Szovjetunió Legfelsőbb Népgazdasági Tanácsának elnökévé történt kinevezése előtt több fontos jelentést írt a párt Központi Bizottságának és a kormánynak.

Ebben az időben a háború előtt termelt fémmennyiség csupán 14 százalékát állították elő. Falun nemcsak a mezőgazdasági gépek, de még a fejsze, a szög is hiánycikk volt.

– A kohászat a jövőnk – mondta Dzerzsinszkij –, az országnak meg kell találnia és meg is fogja találni azokat az eszközöket, amelyek segítségével elérhető, hogy a kohászat azt termelje, amire az országnak szüksége van.

A Legfelsőbb Népgazdasági Tanács új elnökének az első pillanattól kezdve le kellett küzdenie a párt iparosítási irányvonala ellen fellépő trockisták és más ellenzékiek ellenállását.

Az 1921–24 között folyó pártviták bebizonyították, hogy Trockij és más ellenzékiek nem élvezik a széles párttömegek támogatását. Ugyanakkor mégis lehetőségük volt a párthatározatok gyakorlati megvalósításának lassítására. Ez azért történt, mivel számos vezető párt- és államtisztséget az ellenzékiek töltöttek be. Pjatakov, a Legfelsőbb Népgazdasági Tanács elnökhelyet-

tese az ellenzék egyik vezetője volt, aki igyekezett minden lehetőséget felhasználni, hogy Dzerzsinszkij ellenére, annak háta mögött az ipar munkájában a trockista irányvonalat valósítsa meg.

Az első ütközet, amelyben Dzerzsinszkijnek helyt kellett állnia, a fémből előállított termékek ára körül folyt. Az új gazdaságpolitika körülményei között, amikor a rentabilitás és haszon kérdései kerültek az előtérbe, számos ipari és kereskedelmi vezető – némelyik tudatosan, mások a gazdasági haszon helytelen értelmezése következtében – mesterségesen növelte az árakat. Hatalmas rés, úgynevezett olló keletkezett a mezőgazdasági termékek alacsony és az ipari termékek magas ára között.

Az „olló" a trockisták gazdasági programjának kifejezője volt, akik a parasztság rovására akarták előteremteni az ipar erőltetett fejlesztéséhez szükséges eszközöket. Ennek eredményeképpen a raktárakban hatalmas mennyiségű eladatlan iparcikk hevert. A parasztok – bár nagy szükségük lett volna rá – nem tudták megvásárolni ezt az árut, a munkások pedig több hónapon keresztül nem kaptak fizetést.

Ez a politika a szovjethatalom alapjának, a munkás-paraszt szövetség megbomlásának veszélyét hordozta magában.

Dzerzsinszkij határozottan fellépett az ipari termékek árának haladéktalan, nagymértékű csökkentése érdekében. A Központi Bizottságnak írt jelentéseiben és a Pravdában, valamint más újságokban megjelent cikkeiben bebizonyította, hogy az ipar fejlesztéséhez szükséges eszközöket nem az árak fékezhetetlen „bacchanáliájában" kell keresni, hanem a rossz gazdálkodás elleni harcban, a termelés-szervezés javításában, a munka termelékenységének fokozásában.

Javasolta, hogy az eladási válságra ne a termelés csökkentésével reagáljanak, mint azt a trockisták akarták, hanem a termelés olcsóbbá tételével és növelésével.

Az Oroszországi Kommunista Párt Központi Bizottsága támogatta Dzerzsinszkij javaslatát. Az árakat jelentős mértékben csökkentették, a raktárak hamarosan kiürültek, a tőke normális forgása és az anyag iparba áramlása helyreállt.

Dzerzsinszkij felhívta a figyelmet, hogy az erőfeszítéseket a munka termelékenységének növelésére, a termelés jobb megszervezésére, a szigorú gazdasági fegyelemre, a mellékkiadások csökkentésére irányítsák. E feladatok megoldását a szakemberek ismereteinek és tapasztalatainak a lelkesedéssel és a dolgozók munkájával való tudatos egyeztetésében látta.

– Aki a gazdasági vezetők közül ezt nem érti, gyakorlati munkája során nem tűzi maga elé ezt a feladatot, az nem fogja erősíteni, helyrehozni az állami ipart – mondta Dzerzsinszkij a tröszt- és üzemigazgatókhoz fordulva. Azt javasolta nekik, hogy bátrabban támaszkodjanak a tömegek kollektív alkotókészségére, párt- és szakszervezeti szerveire. Ne féljenek a munkások részéről jelentkező kritikától, gyakrabban beszélgessenek velük.

Amikor Dzerzsinszkij szólalt fel a munkásosztály képviselői előtt – és gyakran felszólalt –, ez az ország gazdasági vezetőjének az ország gazdái előtt végzett őszinte beszámolója volt. „Nemcsak magához kíméletlen, de azokkal szemben is, akik részrehajlóan dolgoznak, ha látja a gyenge pontokat és töréseket munkájukban. Dühös replikáira az izgatott embertömeg legmélyéről felszakadó tapsvihar a válasz...” – mondotta róla Gleb Krzsizsanovszkij akadémikus, az Állami Tervbizottság elnöke.

Vjacseszlav Menzsinszkij, aki a VCSK-ban, majd az OGPU-ban helyettesi tisztet töltött be, a következőket mondta Dzerzsinszkijről, a munkások előtt tett felszólalásairól:

„...Személyisége hihetetlen figyelmet keltett..., a legnehezebb helyzetben, a legfájóbb kérdésben is a munkások véget nem érő ovációja fogadta és kísérte, még akkor is, ha Dzerzsinszkijt arról hallották beszélni, hogy az állam nem képes fizetésük emelésére...

Dzerzsinszkij mondta, tehát így van. Határtalan volt iránta a munkások szeretete és bizalma.”

Dzerzsinszkij figyelemmel és gonddal viseltetett a munkájukat becsületesen ellátó szakemberek iránt.

Íme, egy részlet abból a felszólalásból, melyet Dzerzsinszkij 1925. április 19-én az OK(b)P pártkonferenciáján mondott:

– *Meg kell mondanom, hogy tudás nélkül, tanulás nélkül, a tudós emberek megbecsülése nélkül, a tudomány támogatása nélkül... arra leszünk kárhoztatva, hogy a külföldi burzsoázia*

mindig csak üssön rajtunk, mivel ő képes arra, hogy kényszerítse a tudományt, a tudósokat, a műszaki személyzetet, hogy rá dolgozzon. Hogyan viszonyulunk jelenleg a műszaki személyzethez? Meg kell mondanom, hogy e területen igen sok az előítélet. Emlékszünk még azokra az időkre, amikor furkósbotot tartottak és kellett tartaniuk a kezükben azért, hogy ne engedjék meg, hogy becsapják őket, aki pedig becsapta őket, azokra ütöttek és megsemmisítették. Az akkor helyén levő pszichológia maradványaiból mind a mai napig még nagyon sok él nálunk. Lehet, hogy önöknek különös, hogy én, a GPU elnöke ilyen beszédet mondok, ám önöknek annál jobban oda kell figyelni arra, amit a GPU elnöke mond”;

A továbbiakban Dzerzsinszkij kifejtette, hogy nem szabad a szakembereket árulóknak, kizsákmányolóknak tekinteni. „Meg tudjuk nyerni őket, mint kollégákat, mint olyan elvtársakat, akikkel együtt dolgozunk.” Majd javasolta, hogy „válasszák külön a kibékíthetetleneket, akik szívük helyén követ hordanak, azoktól, akik elég nagy számban vannak nálunk”.

Dzerzsinszkijnek kora ifjúsága óta életelve volt: *„A hitet tetteknek kell követniük.”*

Amikor valamilyen elgondolás eszébe jutott, szívvel-lélekkel átadta magát annak, és állhatatosan dolgozott, amíg el nem érte a kívánt eredményt. Így volt ez a kohászattal is.

HARC A KOHÁSZATÉRT

A Kommunista Párt már 1923 tavaszán határozott álláspontot alakított ki az ország iparosításával kapcsolatban. A XII. pártkongresszus határozatában az állt, hogy *a munkásosztály „a legenergikusabb erőfeszítéseket teszi az állami ipar fejlesztésére a városokban, a nehéziparban, mivel csak ez lehet a tényleges szocialista építés szilárd alapja.”*

Úgy tűnt, hogy a kérdés megoldódott, és Dzerzsinszkijnek, valamint a többi kommunistának csupán teljesíteniük kell az ország vezető pártjának határozatát, melynek tagjai voltak. A valóságban azonban nem volt minden ilyen egyszerű. Dzerzsinszkijnek valóságos harcot kellett folytatnia a kohászatért.

Az ellenzékiek nemcsak minden lehetséges módon gátolták Dzerzsinszkijnek a fémipar helyreállítása terén végzett munká-

ját, de meg is rágalmazták a sajtóban. Az „Ekonomicseszkaja Zsizny" című újságban cikk jelent meg, amely azzal vádolta Dzerzsinszkijt, hogy csökkenteni akarja a kohászat termelését, több gyárat be akar záratni, és korlátozni akarja a többi gyár munkáját is.

Dzerzsinszkij a Pravda című újságban válaszolt. „Azt, aki fémiparunk termelését csökkenteni akarja – írta –, az őrültek házába kell csukni, nem pedig vitát folytatni vele." A továbbiakban kifejtette álláspontját.

A Népbiztosok Tanácsa szabadságot biztosított Dzerzsinszkijnek. Szabadsága idején megfeszítetten dolgozott tovább és összeállította a Legfelsőbb Fémipari Állami Bizottság munkatervét.

– Közös munkával éltük és harcoltuk át a közlekedési és üzemanyagválságot. Most a fémiparra került a sor. Meg kell oldanunk ezt a problémát is, amely talán a legsúlyosabb valamennyi között – mondta Dzerzsinszkij munkatársainak.

Az 1924. májusi XIII. pártkongresszus határozatában e gondolatok csaknem szó szerint ismétlődnek. Ez már a párt határozata volt, amely minden tagjára nézve kötelező. Úgy tűnt, hogy a fémiparnak zöld utat biztosítottak. Elméletileg. Gyakorlatilag azonban a fémipar fejlődése továbbra is nagy nehézségek árán történt.

1924 őszén a trockista Szokolnyikov pénzügyi népbiztos befolyására jelentős mértékben csökkentették a fémipar termelési programját. Ez komoly csapást jelentett a fémiparra és gépgyártásra. Dzerzsinszkij azonban nem tétlenkedett. Ő vezette a Fémipari Főigazgatóságot, miközben továbbra is megmaradt a Legfelsőbb Népgazdasági Tanács elnöki tisztében.

Energikusan keresi a lehetőségeket, hogy megakadályozza a Donyec-medencében levő Makajevszkaja Gyár nagyolvasztójának munkabeszüntetését, hogy beinduljon az Uralban levő nagyezsgyinszkajai üzem nagyolvasztója, hogy fokozódjon a réztermelés, hogy megakadályozza a mezőgazdasági gépek előállításának csökkenését.

Mindezek az erőfeszítések azonban nem oldották meg a problémákat. Dzerzsinszkij ezért mindenekelőtt hozzáfogott, hogy bebizonyítsa a fémipari termelés csökkentésének célszerűtlenségét. A fémipari termékek keresletének növekedéséből indult ki. Az élet nemcsak a termelés régi ágazatainak helyreállítását

és növelését, hanem új ágazatok, többek között a traktorgyártás és gépkocsigyártás megteremtését is szükségessé tette.

A fémipar programja körüli harc különösen 1925 januárjában éleződött ki. Szokolnyikov pénzügyi népbiztos továbbra is a takarékosság mellett kardoskodott, és nemcsak a fémipar fejlődésének, de az egész ipar alapvető helyreállításának útjába is akadályokat gördített. A hazai fémipar és gépgyártás növelése helyett azt javasolta, hogy fokozzák a külföldi gépbehozatalt. Így – úgymond – olcsóbb. Ez azonban a Szovjetuniót a fejlett kapitalista országok gazdasági függőségébe sodorta volna, fokozódott volna gazdasági, majd politikai függése.

Dzerzsinszkij „A fémipar helyzete és távlatai" címmel alapos beszámolót terjesztett a Központi Bizottság plénuma elé. A beszámoló tele volt olyan tényszerű adatokkal, melyeket Dzerzsinszkij személyesen, gondosan ellenőrzött, és olyan következtetéseket tartalmazott, amelyek a nehéziparnak a szocializmus anyagi-technikai bázisa megteremtésében játszott döntő szerepét bizonyították, a fémipari program szélesítésének szükségességét igazolták.

Dzerzsinszkijt a Központi Bizottság számos tagja támogatta. E javaslatok védelmében lépett fel I. Lepszev, a Fémipari Szakszervezetek Központi Bizottságának elnöke is.

– Most – mondotta Lepszev – a fémiparnak olyan elnöke van, akinek tevékenységére a fémipar sikeres előrehaladásának teljes garanciáját biztosítja számunkra. Dzerzsinszkij elvtárs javaslatai mélyen megalapozottak. A Fémipari Dolgozók Szakszervezete teljes mértékben támogatja azokat, annak érdekében, hogy a szükséges szintre emeljük a fémipart. A KB plénumának támogatnia kell a javaslatokat.

A plénum elismerte a fémipar további fejlesztésének szükségességét, a piaci igényeknek megfelelően. Döntés született, hogy hozzáfognak a helyreállítási tervek kidolgozásához, új üzemek építéséhez és felszereléséhez.

A XIV. pártkonferencia, majd a XIV. pártkongresszus végérvényesen jóváhagyta az ország iparosításának irányvonalát, a termelőeszközök termelésének fejlesztését és a gazdasági manőverezéshez szükséges tartalékok képzését.

Dzerzsinszkij fémiparról szóló beszámolójának téziseit minden változtatás nélkül elfogadták a XIV. pártkonferencia határozataként. A konferencia küldöttei viharos tapssal fogad-

ták azt a bejelentését, hogy megindították a Dnyepropetrovszki Fémkombinát munkáját. A dolgozók kérésére ezt az üzemet Dzerzsinszkijről nevezték el. Az ellenzék teljes vereséget szenvedett.

A TROCKISTÁK VISSZAVERÉSE

1925 májusában Trockijt kinevezték a Legfelsőbb Népgazdasági Tanács Elnökségének elnökévé.

A szovjet ipar vezérkarában Trockij azzal kezdte munkáját, hogy részletes feljegyzést írt Dzerzsinszkijnek, amelyben óvta az ipar jelenlegi fejlesztési ütemétől, és gazdasági válságot jósolt. Kamenyev támogatta Trockijt. Kamenyev álláspontját még jelszó formájában is megfogalmazta: *„Apróbb léptekkel!"*

Trockij álláspontja – aki nem is olyan régen az ipar erőltetett fejlesztése érdekében a magas árak mellett kardoskodott és most 180 fokos fordulatot tett – csodálkozásra késztette és feldühítette Dzerzsinszkijt.

A párt XIV. kongresszusán az úgynevezett „új ellenzék" lépett fel az ország iparosítása ellen, melynek vezetője Zinovjev és Kamenyev volt. A kongresszus utáni kb-i plénumokon Dzerzsinszkij határozottan szembeszállt ezzel az új törekvéssel, melynek célja a párt egységének megbontása volt.

– Zinovjev, mi nem tréfálkozunk – mondta –, nekünk minden áron meg kell őriznünk pártunk egységét. A pártnak egységesnek kell maradnia és ez valamennyiünk számára szent, méghozzá nem formálisan, ahogy ön igyekszik bizonyítani és ajánlani, hanem lényegileg.

Zinovjev ebben az időben a leningrádi pártszervezet egyik vezetője volt. A párt Központi Bizottsága a kongresszusi határozatok tisztázása érdekében Leningrádba küldte a KB tagjainak egy csoportját. E csoportban volt Dzerzsinszkij is. Dzerzsinszkij „A gazdasági építés a Szovjetunióban" címmel beszámolót tartott a leningrádi kommunistáknak.

A leningrádi kommunisták rendkívüli konferenciája egyhangúlag jóváhagyta a XIV. pártkongresszus eredményeit, és eltávolította Zinovjevet és a vele azonos nézeten levőket a vezetésből, majd Szergej Kirovval az élen új kormányzósági pártbizottságot választott.

A kongresszus után három hónappal, 1926 áprilisában a Központi Bizottság plénuma ismét megvitatta a gazdasági építés kérdéseit. A trockisták, akik nemrég adták ki az „Apróbb léptekkel" jelszót, váratlanul új fordulatot tettek, és a KB-t azzal kezdték vádolni, hogy túlságosan lassan hajtja végre az iparosítást. Az ipar fejlesztésének amúgy is gyors ütemét teljesen irreálisan tovább kívánták fokozni a faluból kisajtolt, a parasztoktól elvett pénzből. E javaslatokban tulajdonképpen semmi új nem volt. A régi trockista álláspont volt ez.

Dzerzsinszkij heves kritikával illette e javaslatokat: – Azok a felszólalások, melyek Kamenyev és Trockij szájából hangzottak el, az anyagi eszközök megteremtésének módszerei, a kérdésfelvetés, hogy honnan szerzünk pénzt az ország iparosításához – mindez azt sugallta, hogy ki kell rabolni a parasztot.

– Ha önökre hallgatunk, Kamenyev és Trockij, úgy tűnik, hogy önöknél nincs meg a munkások és parasztok szövetsége, nem úgy látják ezt a szövetséget, mint a szovjethatalom alapját a proletárdiktatúra időszakában. Ezért ez teljesen hibás politikai elhajlás, amely mind iparunk, mind az egész szovjethatalom számára halálos veszélyt rejt.

A plénum elutasította az ellenzék javaslatait és jóváhagyta a párt Központi Bizottságának irányvonalát.

LÉPÉSEK ELŐRE

Így vezette Dzerzsinszkij az ipar helyreállítását és fejlesztését a háború dúlta országban jelentkező objektív nehézségek és a fejlődést gátló emberek elleni állandó harcban. A Kommunista Párt és a munkásosztály akaratával és támogatásával, a régi műszaki értelmiségnek az alkotó munkába történő bevonásával sikerült kivívnia a sikert. Alig valamivel több mint két év alatt, melyet a Legfelsőbb Gazdasági Tanács elnöki tisztjében töltött, helyreállították a szovjet ipart, több iparágban a termelés meghaladta a háború előtti színvonalat. Ezzel egyidejűleg folyt a régi üzemek új gépekkel történő felszerelése és új gyárak építése.

Mint a Legfelsőbb Gazdasági Tanács elnöke, Dzerzsinszkij természetesen nemcsak a fémiparral foglalkozott. Számos iparág fejlődését segítette elő, melyek korábban egyáltalán nem létez-

tek vagy kezdetleges állapotban voltak. Ezekhez tartozott a traktorgyártás, a gépkocsigyártás, a repülőgépipar, a színesfémkohászat, a mezőgazdasági gépgyártás, a hajógyártás és mások. Dzerzsinszkij több alkalommal járt a kormánynál, hogy tiltsák meg azoknak a gépeknek a behozatalát, amelyeket a hazai ipar is elő tudott állítani.

– Nem vagyok általában a behozatal ellen. Import nélkül nem lehetünk meg. *Ám külföldről azt kell behozni, ami elősegíti gazdasági önállóságunk elérését, és nem lök oda bennünket a külföldi kapitalisták kényére-kedvére* – magyarázta Dzerzsinszkij álláspontját. Sikerült elérnie, hogy engedélyezik egy traktorgyár építését Sztálingrádban, és egy mezőgazdasági gépgyár létesítését a Don menti Rosztovban. Dzerzsinszkij erről az alapról ítélte meg a Szovjetunióban létesítendő külföldi koncessziók kérdését is.

A Legfelsőbb Népgazdasági Tanácsban voltak olyan munkatársak, akik javasolták, hogy az igen gazdag karagasi rézbányát és a ridderovi ólom- és cinkbányát adják vissza korábbi tulajdonosuknak, Urquhart angol kapitalistának. Dzerzsinszkij nem egyezett bele ebbe. Megkérte, állítsák össze azoknak a mérnököknek és tudósoknak, valamint kommunista tisztviselőknek a névsorát, akik „értik a dolgukat és nem elfogultak Urquhart úrral szemben". Vonják be ezeket a munkába, és „a lehető leggyorsabb ütemben vigyék előre az ügyet".

Urquhart 10 millió rubel hitelt kért, és megígérte, hogy Karagas három év múlva 300 ezer pud rezet ad. A szovjet állam mindössze 900 ezer rubel befektetéssel már egy év múlva 500 ezer pud rezet kapott és elérte a háború előtti teljes termelést. A ridderovi érclelőhelyet is saját erőből állították helyre.

– Meg kell mondanom – jelentette ki Dzerzsinszkij –, hogy amennyiben itt kizsákmányolt munkások lettek volna, ha itt egyszerűen kizsákmányolás lett volna, nem pedig a szocializmus építéséért folyó harc, szó sem lehetett volna arról, hogy ilyen eredményeket érjünk el.

X.

AZ UTOLSÓ BESZÉD

BETEGSÉG

...Dzerzsinszkij egészsége egyre romlott. 1924 végén érte Dzerzsinszkijt az első asztmaroham. A komolyan aggódó orvosok azt tanácsolták, hogy ne dolgozzon többet napi négy óránál, tartson szigorú napirendet. Dzerzsinszkij azonban igyekezett minél többet tenni a sors által számára kimért időben, és a korábbiakhoz hasonlóan napi 16–18 órát dolgozott.

1925 júniusában Dzerzsinszkij meglátogatta a volhovi vízierőmű építkezését. Henrik Graptióval, az építés vezetőjével bejárta az egész építési területet. Figyelmesen meghallgatta a vezetők beszámolóit, beszélgetett a munkásokkal. Amikor visszatért Graptio dolgozószobájába így szólt:

– Tudja, az orvosok még azt is megtiltották, hogy felmenjek a második emeletre. Itt pedig, mint látja, sokat mászkáltam, mégsem történt semmi... Az építkezés levegője jót tesz nekem.

Beköszöntött az 1926-os év. Dzerzsinszkij alaposan készült a KB júliusi kibővített plénumára. Mivel az ellenzék még mindig nem tette le a fegyvert, pontos számokkal és megcáfolhatatlan adatokkal kellett megerősítenie a KB irányvonalát. Gyötri az asztma. Két szívrohama volt, ám erről senkinek nem szólt. Vigyázott, nehogy az orvosok ágyba parancsolják, és meggátolják felszólalását a plénumon. Izgatta Lengyelországban a Pilsudski-féle fordulat is. Fokozódott a Szovjetunió elleni katonai támadás veszélye.

Dzerzsinszkij és Csicserin külügyi népbiztos javasolja a Központi Bizottságnak, hogy a plénum hallgassa meg a Szovjetunió külpolitikai helyzetéről szóló tájékoztatójukat.

A plénum megnyitása előtt Dzerzsinszkij a Legfelsőbb Gazdasági Tanács elnökségében nagy beszédet mondott az 1926-os év ipari ellenőrző számairól. Éjjel 3 órakor rettenetesen fáradtan tért haza.

1926. július 20-án reggel rosszul érezte magát, ám erre a napra tervezték felszólalását. Gyengeségét legyőzve az OGPU-ba ment, majd onnan a Kremlbe, a plénum ülésére.

Dzerzsinszkij elfoglalta helyét, elővette jegyzetfüzetét és ceruzáját, készülődött, hogy meghallgassa Kamenyev beszámolóját a gabonabeadásról. Kamenyev most a kereskedelmi népbiztos, ő felel ezért a dologért. Dzerzsinszkij ceruzája hamarosan futni kezdett a papíron. A közgazdasági számításokat Kamenyev az új ellenzék koncepciójának szellemében végzi. Beszámolójából kiderül, hogy egyáltalán nem ért a kérdéshez, összekeveri a bruttó jövedelmet a tiszta haszonnal.

– Pjatakov elvtársé a szó – hangzik az elnök hangja.

Dzerzsinszkij csodálkozik. Különös, hogy Pjatakov, a helyettese még csak nem is említette neki, hogy hozzá kíván szólni. Dzerzsinszkij feszülten figyelt.

Pjatakov hosszasan beszélt. Adatok tömegére támaszkodva próbálta bizonyítani, hogy a falu rendkívüli mértékben gazdagodik, és hogy a párt fékezi az ipar fejlődését. Pjatakov követelte a nagykereskedelmi árak növelését, a falu fokozottabb megadóztatását, a költségvetés csökkentését, hogy a megmaradó pénzösszeget az ipar fejlesztésére fordítsák.

Dzerzsinszkij arcán piros foltok jelentek meg.

– Nem kell annyira izgulni. Ki nem tudja, hogy Pjatakov trockista. Nem is lehetett mást várni tőle! – mondta Anasztaz Mikojan, a Központi Bizottság Dzerzsinszkij mellett ülő tagja, amikor látja, mennyire ideges Dzerzsinszkij.

– Pjatakov a helyettesem. Gyakorlatilag ő tartja a korreferátumot. De kérdem, kinek a nevében? A Legfelsőbb Gazdasági Tanács nevében? Hogy lehet az, hogy nem is figyelmeztet, és pártellenes programmal lép fel? Nem tudom, hogy értékeli ezt, de én hitszegésnek tartom. Ha már verekszünk egymás között, akkor tartsuk be a játékszabályokat.

Dzerzsinszkij lépett az emelvényre.

– Kamenyev beszámolójában és az ehhez kapcsolódó, Pjatakov által tartott korreferátumban nagyon meglepett az a körülmény, hogy egyikük a kereskedelmi népbiztos, a másik pedig a Legfelsőbb Népgazdasági Tanács elnökhelyettese, azoknak a kérdéseknek a teljes meg nem értését bizonyították, melyekről beszéltek – kezdte beszédét. Azután ragyogóan bebizonyította állítását, tényekkel és adatokkal alátámasztva, melyek közül sokat kívülről tudott.

Kamenyev, Pjatakov és Trockij egész idő alatt többször félbeszakította, nem hagyta beszélni. Az egyik ilyen közbekiáltás után Dzerzsinszkij a plénum résztvevőihez fordult:

– Önök a tanúi, hogy a kisebbség már több napja ki akarja mozdítani egyensúlyi helyzetéből a többséget. Nem fogok törődni a közbekiáltásokkal, mivel minél több figyelmet fordítunk a kirohanásokra, annál több lehetőséget adunk az ellenzéknek munkánk dezorganizálására.

– Helyes, úgy van – hangzik a teremből innen-onnan.

Ám az ellenzék közbekiáltásai tovább folytatódnak. A többség képviselői sem maradnak adósak. Dzerzsinszkij az általános zajt túlharsogva folytatja beszédét.

Az elnök bejelenti, hogy a Dzerzsinszkij beszédére szánt idő lejárt.

– Időkorlátozás nélkül – követeli a terem.

Dzerzsinszkij nem hagyta válasz nélkül a trockisták szüntelen kirohanásait, majd a plénumhoz fordulva így szólt:

– Önök pontosan tudják, miben rejlik az erőm. Soha nem kíméltem magamat.

– Úgy van! – hangzanak a kiáltások a teremből.

– Soha nem tettettem magam: ha látom, hogy zűrzavar van nálunk, minden erőmmel harcolok ellene.

Dzerzsinszkij elsápadt. Magas homlokán izzadságcseppek jelentek meg. Rettenetes gyengeséget érzett, szédült, ám a szívében jelentkező fájdalmat leküzdve összeszedte utolsó erejét és határozott hangon befejezte beszédét:

– Láthatják, hogy azok a következtetések, amelyeket az ellenzék vont le, nem a tényszerű adatokon, hanem azon a kívánságon alapszik, hogy bármi áron is megzavarják azt az alkotó munkát, amit a Politikai Bizottság és a plénum folytat.

Dzerzsinszkij tapsvihar közepette jött le a szónoki emelvényről. Megpróbálta meghallgatni a többi hozzászólót, izgult, de hamarosan igen rosszul lett. Elvtársai segítettek neki kimenni

a teremből, az egyik szomszédos szobában lefektették. Megjött az orvos, kámfor injekciót, gyöngyvirág csöppeket adott neki, amitől kicsit jobban lett...

Dzerzsinszkij feküdt, és a Szuhumiban levő öreg doktor szavaira emlékezett: „Ha nem gyógyíttatja magát és nem tart szigorú napirendet, két-három éve van. Ez 1922-ben volt. „Vajon itt az idő? – gondolta Dzerzsinszkij. – Nem, még harcolunk egy kicsit." Felkelt és hazaindult.

Lakásába lassan, lábát nehezen emelve lépett be. Halálsápadt volt. Egy szó nélkül a hálószobába ment.

– Nem kell, majd magam – mondta, amikor felesége az ajtónál előrement, hogy megágyazzon neki.

A két ágy között összeesett. Odafutó lakásszomszédja, Adolf Warski idős kommunista hívta az orvost, de már késő volt. 16 óra 40 perckor az orvos megállapította a halált.

Ezen az estén a Központi Bizottság plénuma és az Oroszországi Kommunista Párt Központi Végrehajtó Bizottsága felhívást fogadott el „Valamennyi párttaghoz! Minden munkáshoz!, a Vörös Hadsereghez és a Flottához!" A felhívásban többek között ez állt:

„...a pártot ma újabb súlyos veszteség érte. Szívroham következében váratlanul elhunyt Dzerzsinszkij elvtárs, a burzsoázia ostora, a proletariátus hű fia, a kommunista forradalom egyik legkiválóbb harcosa, iparunk fáradhatatlan építője, az élenjáró dolgozó és nagy csatáink rettenthetetlen katonája".

A felhívás a következő szavakkal fejeződött be:

„...ügye nagyszerű volt. Nagyszerű volt gyönyörű élete is. Szép halált halt őrhelyén.

Meghajtjuk harci zászlóinkat poraid előtt, rettenthetetlen barátunk! Felhívunk minden dolgozót, minden proletárt, hogy adja meg a végső tisztességet annak a harcosnak, akinek neve feledhetetlen..."

A NÉP EMLÉKEZETÉBEN

A szovjet nép féltő gonddal óvja Dzerzsinszkij emlékét. Ha Moszkvában járnak és a Nagyszínháztól a Marx sugárúton felfelé haladnak, hamarosan eljutnak a Dzerzsinszkij térre. A tér közepén a „Vas Feliksz" nagyszerű emlékműve áll. Dzerzinszkij egész nagyságában kiegyenesedve áll katonaköpenyében, fedetlen fején a szél borzolja haját. Fejét büszkén felemeli, tekintete messzire néz. Úgy tűnik, azt a fényes jövőt látja, amelyért harcolt, szenvedett és rövid, de dicső életét adta.

Az emlékmű mögött bal felől kezdődik a Dzerzsinszkij utca. Az utcának az egyik házán Dzerzsinszkij domborművével díszített emléktábla látható. Felirata arról tanúskodik, hogy ebben a házban volt az Összoroszországi Rendkívüli Bizottság, és itt dolgozott Dzerzsinszkij, a bizottság elnöke. A Dzerzsinszkij kerület központi utcáján, a Béke sugárúton van egy öreg villa. Itt gyűjtötték össze Moszkva e kerületének emlékeit, közöttük egy teljes szobát szenteltek Dzerzsinszkij emlékének.

Dzerzsinszkij nevét számos város és falu, szovhoz, kolhoz és üzem, bánya és a Szovjetunió más vállalata viseli.

November 7-én, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom tiszteletére rendezett díszszemlén a Vörös téren, a Lenin Mauzóleum előtt minden évben elvonulnak a moszkvai helyőrség csapatai. Közöttük megy a Dzerzsinszkijről elnevezett hadmérnöki akadémia hallgatóinak oszlopa is. Ezután a tribün előtt elhaladnak a Dzerzsinszkijről elnevezett belügyi csapatok hadosztályai. Több mint fél évszázaddal ezelőtt Feliksz Dzerzsinszkij személyesen vett részt e csapatok szervezésében. A Nagy Honvédő Háború idején egységei Pszkov alatt kitűntek a harcban, életük árán védték Moszkvát. *„Mi, a Dzerzsinszkij hadosztály tagjai"* – mondják büszkén a hadosztály katonái.

Leningrádban található a Dzerzsinszkij Haditengerészeti Műszaki Főiskola. Több más oktatási intézmény is viseli nevét.

Feliksz Dzerzsinszkij hősi alakja megragadta Vlagyimir Majakovszkij költő képzeletét is. Az ő szavait – Kuczka Péter fordításában – idézzük:

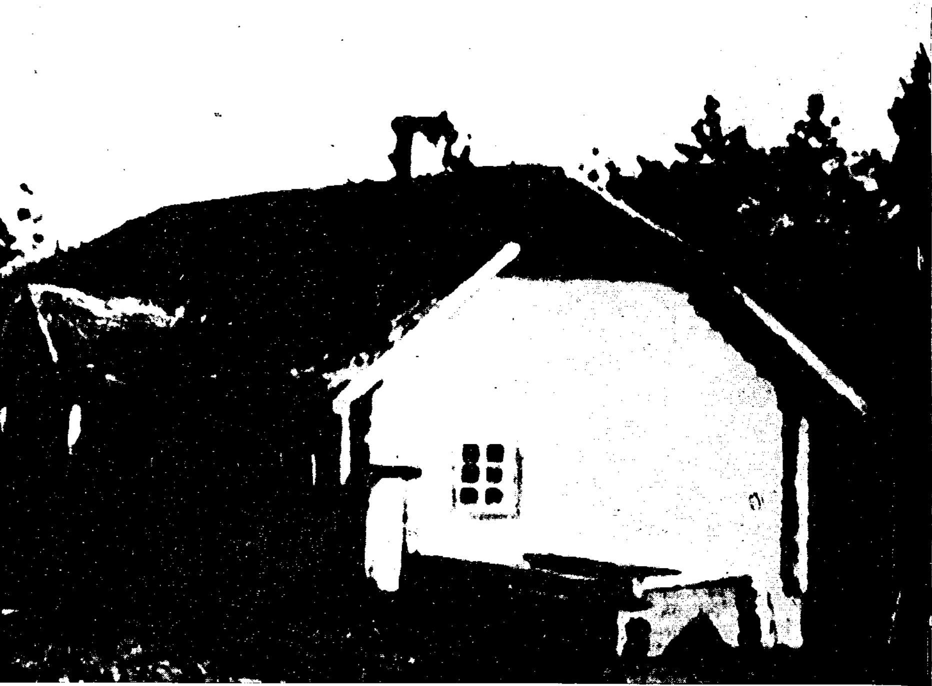
„Az ifjúnak,
ki tervez
és jövőbe mélyed,
és eszményét kutatva
töpreng az életen, –
habozás nélkül
mondom:
– Példaképed
Dzerzsinszkij elvtárs
legyen..."

*Feliksz édesapja,
Edmund Rufin
Dzierżyński*

*Dzerzsinszkij
édesanyja,
Helena Dzierżyńska*

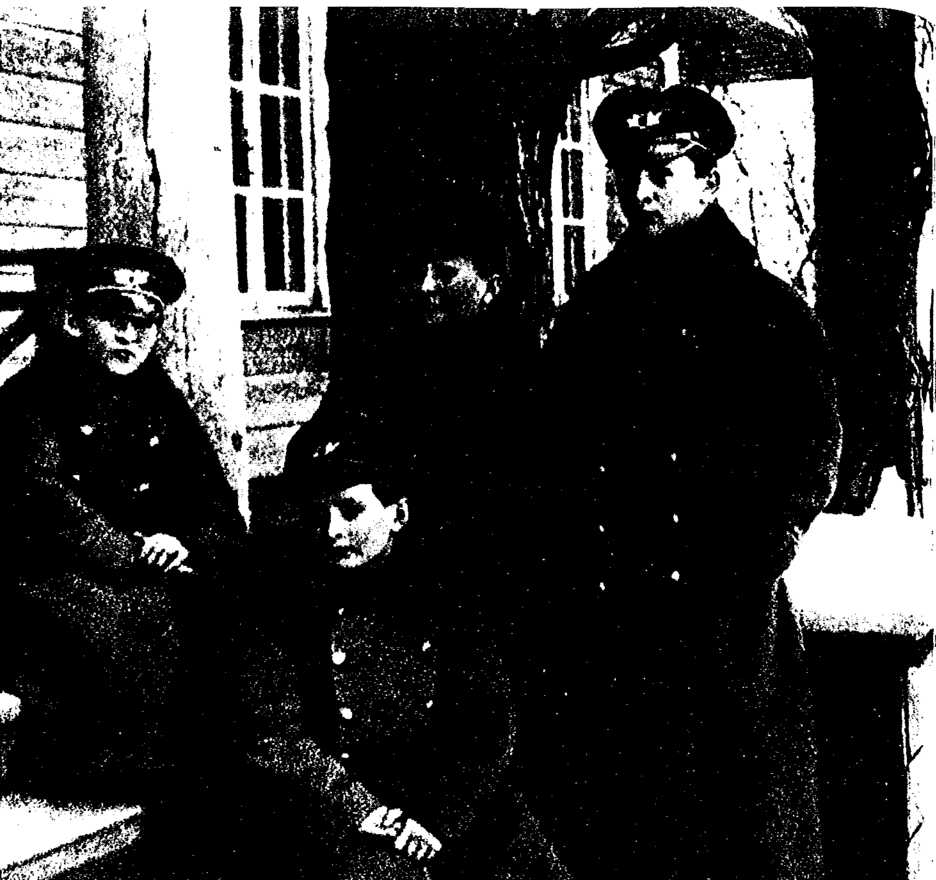
Dzerzsinszkij szülőháza Dzierżynowóban

Dzerzsinszkij nővére, Aldona

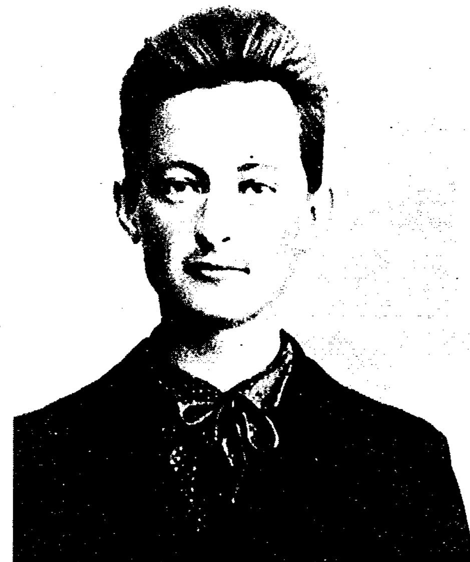
Feliksz Dzerzsinszkij nyolcéves korában

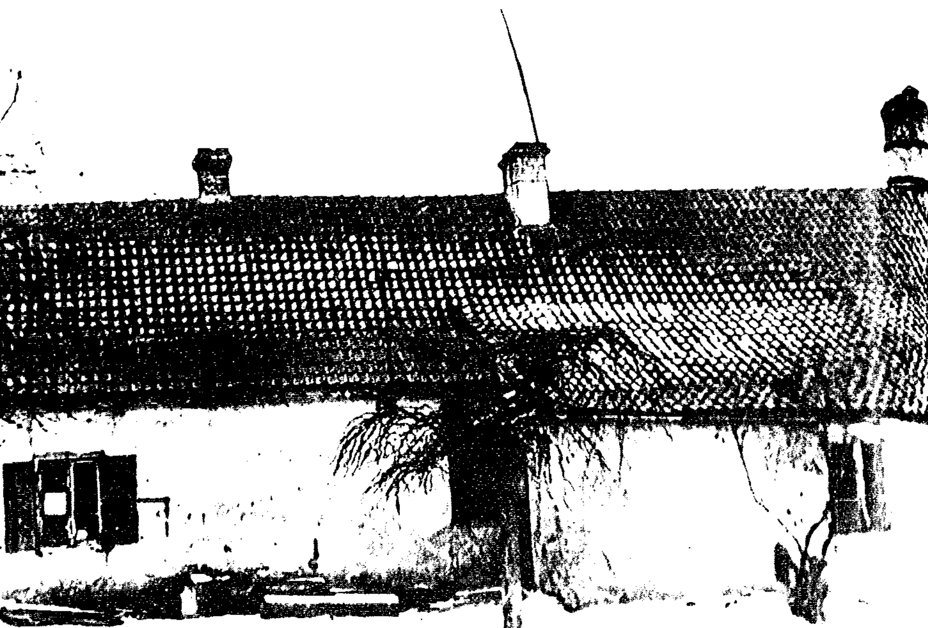

Feliksz Dzerzsinszkij (középen)
édesanyjával
és testvéreivel

Dzerzsinszkij
a Kownói börtönben,
1898-ban

Wilno 1895–96-ban Dzerzsinszkij ennek a háznak a padlásán szervezte meg az illegális nyomdát

Wilno 1896 végén, 1897 elején ennek a háznak a manzárdszobájában lakott Dzerzsinszkij

Lenin és Dzerzsinszkij első találkozása Stockholmban, az OSZDMP IV. kongresszusán, 1906-ban N. Szerebrjakov rajza

Feliksz Dzerzsinszkij,
Krakkó 1911

Feliksz Dzerzsinszkij felesége,
Szofja Dzerzsinszkaja
a börtönben, 1912

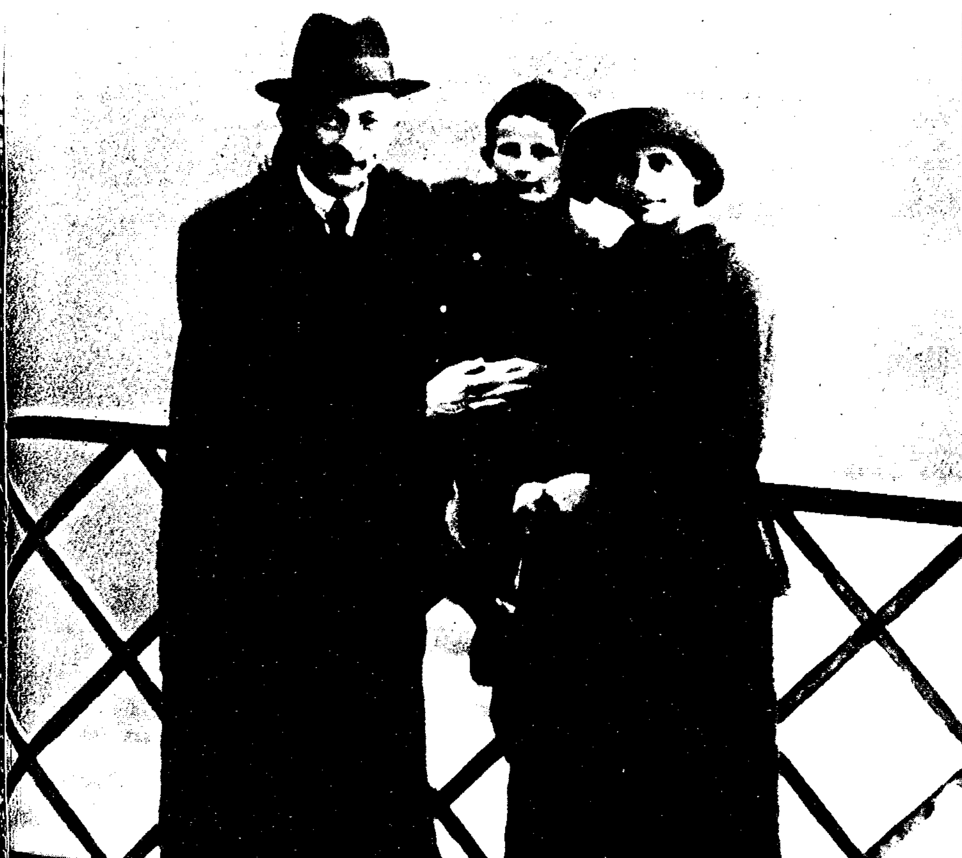
Dzerzsinszkij
az orjoli börtönben
1914

Dzerzsinszkij
(a felső sorban jobbról a második)
volt politikai fogolytársaival
a butirkai börtönből történt
szabadulás után 1917

Dzerzsinszkij Svájcban
feleségével és fiával
1918-ban

Dzerzsinszkij a VCSK munkatársaival 1918

Dzerzsinszkij a VCSK kollégiumának tagjaival 1919

Feliksz Dzerzsinszkij és Jakov Petersz 1919

Feliksz Dzerzsinszkij 1921-ben

Dzerzsinszkij
a Délnyugati Front törzsében
munka közben,
1920-ban

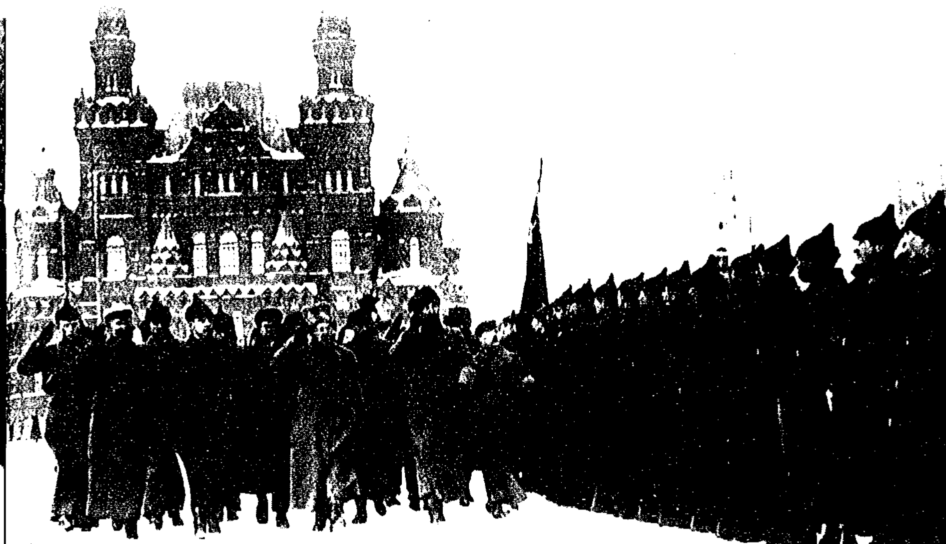
Dzerzsinszkij a Délnyugati Front Forradalmi Katonatanácsának tagjaival

Dzerzsinszkij csekisták egy csoportjával egy Odessza felé tartó hajó fedélzetén 1921 júniusában

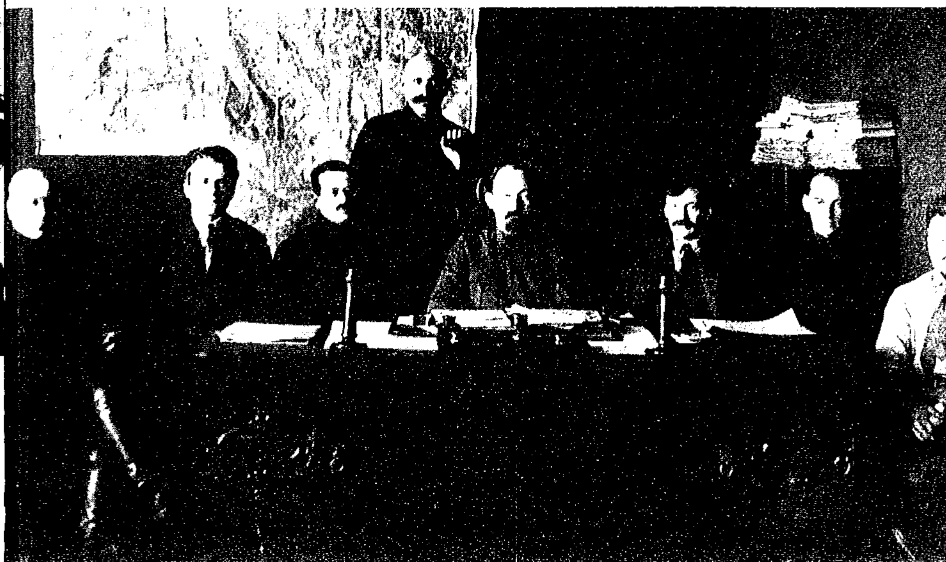

Feliksz Dzerzsinszkij Szibériai útja idején, 1922-ben

Dzerzsinszkij a GPU csapatainak díszszemléjén, a VCSK–GPU megalakulásának ötödik évfordulóján, Moszkvában, a Vörös téren, 1922. december 17.

Az OGPU kollégiuma: Sz. Messzing, J. Petersz, I. Unszlicht, A. Belenykij, F. Dzerzsinszkij, V. Menzsinszkij, G. Bokij, A. Artuzov. 1922

Feliksz Dzerzsinszkij és felesége,
Szofja Dzerzsinszkaja
Moszkva környéki nyaralójukban,
1923

Dzerzsinszkij
gyerekek között,
1925

Dzerzsinszkij (jobbról a harmadik) a Volhovi Vízerőmű építésén, 1925-ben

Vjacseszlav Menzsinszkij

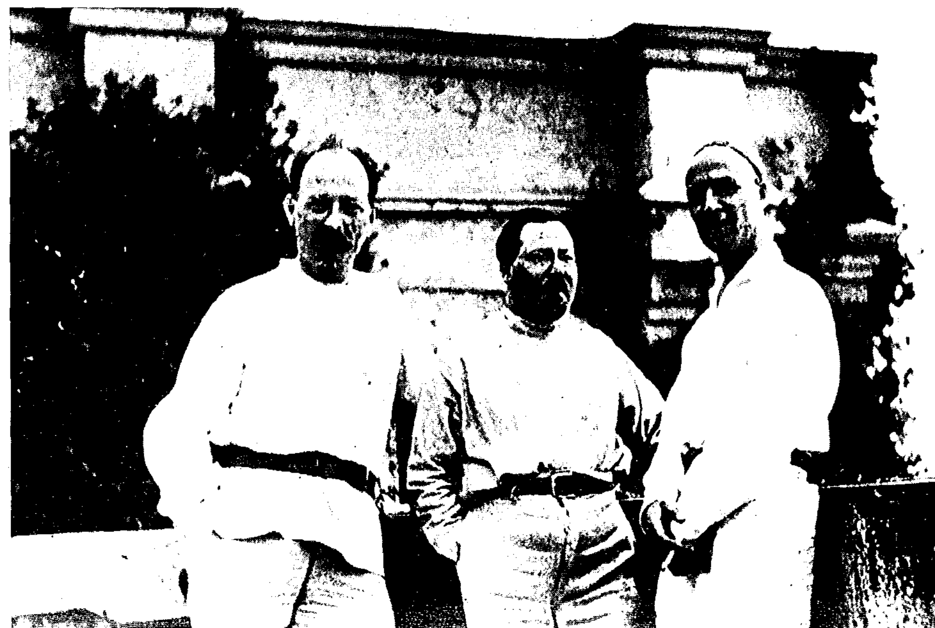
Feliksz Dzerzsinszkij
és Litvinov
a Legfelsőbb Népgazdasági
Tanácsban
1925

Feliksz Dzerzsinszkij
és Szergej Kirov
1926

Dzerzsinszkij
a Krímben pihen
1926

Feliksz Dzerzsinszkij emlékműve Moszkvában

Tartalomjegyzék